

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

οί δημοτικές
έκλογές.

ή Σχολή
της
Φραγκφούρτης

Τσεχοσλοβακία 1968 – 1978

άναζητώντας
τό πρόσωπο
της Κούβας

ό νόμος
για τὰ ΑΕΙ

Μιχάλη Παπαγιαννάκη, Οί δημοτικές εκλογές. **Ντίνας Βαΐου – Χατζημιχάλη**, ό ΕΟΤ καί ό έσωτερικός τουρισμός. ● **Πάνου Παπακυριακόπουλου**, τό φεστιβάλ έλληνικοῦ κινηματογράφου. **Χ. Χριστίνα – Καούζωφ**. ● **Άννας Φραγκουδάκη**, ό νόμος για τὰ ΑΕΙ. **Άγγελου Έλεφάντη**, Βιβλιοχαρτοπωλείον ή «Έλλάς» ● **Γιώργου Ρωμαίου**, Τσεχοσλοβακία 10 χρόνια μετά τήν εισβολή. Ντοκουμέντα ● **Γιώργου Σεφερτζή**, Ίράν: αντίδραση ή επανάσταση – Νικαράγουα: τὰ όρια ενός αντάρτικου ● **Άννα Δαμιανίδη**: αναζητώντας τό πρόσωπο τής νέας Κούβας ● **Βασίλη Καραποστόλη**, ό ψυχολογισμός στην οικονομική επιστήμη. ● **Λεφτέρη Παπαγιαννάκη**, Μεταφορά τεχνολογίας. ● **Νίκου Παπαγιάννη**, Τά καλλιαρντά ● **Βασίλη Κάλφα** ● **Ή σχολή τής Φραγκφούρτης** ● **Γιώργου Καρρά**, «Δέκα χρόνια μετά: Πράγα 1968-1978» του Ίρζι Χαζέκ.

Μηνιαία επίθεώρηση ● τεῦχ. 21 ● Αὔγουστος – Ὀκτώβριος 1978 ● 60 δρχ.

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

μηνιαία επιθεώρηση Αύγουστος – Οκτώβριος 1978, 60 δρχ.

Κέκροπος 2, Αθήνα (Πλάκα), τηλ. 3245332

περιεχόμενα

Μιχάλη Παπαγιαννάκη ... Δημοτικές εκλογές. «Ποῦ νά βρῶ τήν ψυχὴ μου τό τετράφυλλο δάκρυ;»	2
Ντίνας Βαΐου-Χατζημιχάλη ... Τί ἐπιδιώκει ὁ ΕΟΤ μέ τήν ἀνάπτυξη τοῦ ἐσωτερικοῦ τουρισμοῦ;	6
Πάνου Παπακυριακόπουλου ... Φεστιβάλ ἑλληνικοῦ κινηματογράφου ἢ ὁ καυγὰς γιά τό πάπλωμα	8
Χ ... Σοσιαλρομαντισμός (χωρίς σχόλια)	12
Ἄννας Φραγκουδάκη ... ὁ νόμος γιά τήν ἀνώτατη παιδεία	14
Ἄγγελου Ἐλεφάντη ... Βιβλιοχαρτοπωλεῖον ἢ «Ἑλλάς»	19
Γιώργου Ρωμαίου ... Ὃταν τό λόγο ἔχουν τά τάνκς ὁ δρόμος γιά τό σοσιαλισμό κλείνει	25
- Ντοκουμέντα ἀπό τήν εἰσβολή καί τήν κατοχή	32
... Τά Ἐργατικά Συμβούλια	35
Γιώργου Σεφερτζή ... Ἰράν: ἀντίδραση ἢ ἀντεπανάσταση	37
Γιώργου Σεφερτζή ... Νικαράγουα: τά ὄρια ἐνός ἀντάρτικου καί ἡ σκιά τοῦ Ἁγίου Δομίνικου	39
Ἄννας Δαμιανίδη ... Ἀναζητώντας τό πρόσωπο τῆς νέας Κούβας	41
Βασίλη Καραποστόλη ... Ἡ ἀναβίωση τοῦ ψυχολογισμοῦ στήν οἰκονομική ἐπιστήμη	50
Λεφτέρη Παπαγιαννάκη ... Μεταφορά Τεχνολογίας	54
Νίκου Παπαγιάννη ... Τά καλλιαρντά, γλωσσικό ἰδίωμα τῶν φιλομοφύλων	58
Βασίλη Κάλφα ... Εἰσαγωγή στήν Κριτική Θεωρία τῆς Σχολῆς τῆς Φραγκφούρτης	65
Γιώργου Καρρᾶ ... «Δέκα χρόνια μετά: Πράγα 1968-78» τοῦ Ἴρζι Χαζέκ	72
Βιβλία περιοδικά	76
	80

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΥ: ἐξάμηνη 300 δρχ., ἐτήσια 550. ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥ: Εὐρώπης: ἐξάμηνη 400 δρχ., ἐτήσια 750. ΗΠΑ - Καναδάς (ἀερ): ἐξάμηνη 500 δρχ., ἐτήσια 900 ■ Γιά Ὄργανισμούς, Τράπεζες, Ἄνων Ἐταιρεῖες: ἐξάμηνη 500 δρχ., ἐτήσια 1.000 ■ ΕΜΒΑΣΜΑΤΑ-ΤΡΑΠΕΖΙΚΕΣ ΕΠΙΤΑΓΕΣ: Σπῆρος Δελέγκας, Κέκροπος 2, Αθήνα 119, τηλ. 32.45.332 ■ Γιά ΑΛΛΗΛΟΓΡΑΦΙΑ Ταχυδρ. θυρίδα Νο 1762, πλ. Συντάγματος, Αθήνα

Ἐκδότης, «Σ. Δελέγκας καί Σία Ο.Ε.» Διευθυντής: Ἄγγελος Ἐλεφάντης ● Φωτοστοιχειοθεσία: «Φωτοκτύταρο ΕΠΕ. Βασ. Ἀλεξάνδρου 2 - Χίλτον, τηλ. 748314 ● Ἐκτύπωση, Ἄφοι Ρόμπολα ΕΠΕ, Τατοῖου καί Μπιζανίου 3, Μεταμόρφωση Ἀττικῆς, τηλ. 2754328

δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

Οί δημοτικές εκλογές:

«ποῦ νά βρῶ τήν ψυχή μου τό τετράφυλλο δάκρυ;»

Οί επικείμενες δημοτικές και κοινοτικές εκλογές σίγουρα δέ θά είναι «ϊστορικές». Μέ τήν έννοια ότι τίποτα στό πρόσφατο μεταδικτατορικό παρελθόν, οὔτε στίς ἐξελίξεις πού παρακολουθοῦμε τίς μέρες αὐτές, δέ φαίνεται νά ἀνακοινώνει πιθανές και πιστευτές ἀλλαγές στόν τρόπο ἄσκησης τῆς πολιτικῆς, τόσο στήν εὐρεία και γενική τῆς έννοια ὅσο και στή συγκεκριμένη μορφή τῆς πού θάπρεπε νά πηγάζει ἀπό τή φύση τῶν προβλημάτων τῆς τοπικῆς αὐτοδιοίκησης.

Φυσικά, ὑπάρχει ἀγαστή σύμποια, σχεδόν ὁμοθυμία, σέ ἄρθρα λόγους και μελέτες, πού συγκυριακά μᾶς κατακλύζουν κάθε τέσσερα χρόνια, γιά τή σημασία τῆς τοπικῆς αὐτοδιοίκησης, τῆς ἀποκέντρωσης, τῆς περιφερειακῆς ἀνάπτυξης σέ τούτη ἢ κείνη τή μορφή και ἔκταση. Φυσικά, κανείς σχεδόν δέν ἀρνεῖται ότι στήν Ἑλλάδα οἱ θεσμοί και ἡ πρακτική σ' αὐτούς τούς τομεῖς βρῖσκονται σέ «καταδύουσα ἀνάπτυξη» και οἱ ρυθμοί τῆς τελευταίας είναι ἀντιστρόφως ἀνάλογοι μέ τήν πειστικότητα τῶν ἀντιφάσεων τῆς σύγχρονης ἑλληνικῆς κοινωνικο-οικονομικῆς ἀνάπτυξης. Φυσικά, τέλος, κανένας δέν ἀρνεῖται, τουλάχιστον δημόσια, ότι «κάτι πρέπει νά γίνει» ἐπιτακτικά και ἄμεσα. Ἐλάχιστοι δέ ἀρνοῦνται τόν – ἐξαιτίας τῶν παραπάνω – ἄμεσο και ἔμμεσο έντονο πολιτικό χαρακτήρα τῶν δημοτικῶν ἐκλογῶν.

Ἐπάρχει θέμα «ἄλλης» πολιτικῆς στούς Δήμους;

Και λοιπόν; Ἐ, λοιπόν, τίποτε. Τό περιοδικό αὐτοϊκανοποιούμενο ἢ ἀντιπολιτευτικό γουργούρισμα ἐπαναλαμβάνεται, περίπου ἀπαράλλαχτο, και μέ τή βοήθεια τῆς γενικολογίας και τῆς ὑπερπολιτικοποίησης, πού είναι οἱ δύο μαστοί τῆς σημερινῆς μας πολιτικῆς τροφῆς. Οἱ ἀλλαγές στίς γραμμές πλεύσης πού μᾶς προτείνονται μετατίθενται σέ κάποιο ἄπώτερο μέλλον, ὅπως και σέ τᾶς ἄλλους τομεῖς τῆς δημόσιας ζωῆς.

Και ἡ μέν κυβέρνηση συνεχίζει νά θεωρεῖ ότι πολιτική ἀνάπτυξη τῆς τοπικῆς αὐτοδιοίκησης σημαίνει ἀυξήσεις τῶν ἐκατομμυρίων πού κοσκινίζει πάνω στούς δήμους και τίς κοινότητες ὅπως ἔχουν σήμερα, στά ἴδια περίπου νομικά, οἰκονομικά και διοικητικά πλαίσια. Μέ παράλληλη, φυσικά, φροντίδα γιά τή ρύθμιση προβλημάτων κοσμογονίας, ὅπως οἱ ἀλλαγές στίς ὀνομασίες ὁδῶν και πλατειῶν και ὁ κατάλογος τῶν ἐπίσημων προσκεκλημένων, παρελαυνόντων και καταθετόνων στεφάνους στίς ἰσοπεδομένης μορφῆς και ἀνούσιες στήν τυπολατρία τους ἐκδηλώσεις γιά τίς ἐθνικές γιορτές και ἐπετείες.

Ἄλλά ἡ ἀντιπολίτευση; Ἐκείνη ἡ «δημοκρατική συνεργασία» πού τόσο εὐκόλα ἐπιτεύχθηκε και τόσα πολλά ὑποσχέθηκε;

Ἡ τοπική αὐτοδιοίκηση είναι ἴσως ὁ μόνος τομέας τῆς δημόσιας

Ἐφιερώνεται στήν «ὄνειροτόκο» Δημοκρατική Συνεργασία πού «πατεῖ και τᾶ σημάδια σβήνονται». «Ἡ ἐπανάσταση φυτῶν και λουλουδιῶν» δέ θά γίνει οὔτε «τᾶ ὄνειρα θά λάβουν ἐκδίκηση» σπείροντας «γενεές στούς αἰῶνες τῶν αἰῶνων». «Ἄξιον ἐστί τό τίμημα» πού «οἱ ἀγένειοι δόκιμοι τῆς τρικυμίας» και ὁ «ἡλιοπότης» και ὁ «ἀκριδοκτόνος» πρῶην ἐχθρός και νῦν προφήτης τους ἐπιβάλλουν σέ ὅσους στάθηκαν «καταντικρῦ τοῦ μελανοῦ φορέματος τῶν ἀποφασισμένων». «Νῦν, νῦν ἡ παραίσθησις και τοῦ ὕπνου ἡ μιμική – αἰέν, αἰέν, ὁ λόγος και ἡ Τρόπις ἡ ἀστρική...».

Δια γυμνου οφθαλμου Δια γυμνου οφθαλμου

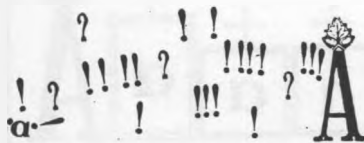

ζωής όπου και η αντιπολίτευση μπορεί να κριθεί, πέρα από τους λόγους της, και στα έργα της. Και βέβαια δεν είναι απλό κάτι τέτοιο, όπως μια εύκολη και υπερβολική κριτική των αριστερών και άλλων δημοκρατικών δημοτικών αρχόντων αφήνει να εννοείται στίς μέρες μας. Αν χρειάζεται, οπωσδήποτε, αξιολόγηση του έργου της «δημοκρατικής συνεργασίας», χρειάζεται και υπενθύμιση ορισμένων βασικών σημείων που όριζαν το πλαίσιο στο οποίο κινήθηκε.

Η «δημοκρατική συνεργασία» κατέκτησε και διαχειρίστηκε σχεδόν όλους τους δήμους και κοινότητες που μετρᾶνε, από την Αθήνα και τη Θεσσαλονίκη μέχρι κεφαλοχώρια της Κρήτης. Οι αντικειμενικές δυνατότητες σίγουρα περιορισμένες, στενότερες μάλιστα. Ίσχυοί και σέ μεγάλο ποσοστό δεσμευμένοι από «άνελαστικές δαπάνες» προϋπολογισμοί, εξάρτηση περισσότερο από χορηγήσεις του Κράτους παρά από «ιδίους πόρους», αδυναμία ελέγχου σέ βασικούς μοχλούς της δημόσιας τοπικής ζωής, από την αστυνομία μέχρι τίς επενδύσεις, σέ υποδομές ή την εκπαίδευση και την υγειονομική πολιτική ή ακόμα την οικονομική δραστηριότητα στο δημοτικό ή κοινοτικό έδαφος. Μικρές λοιπόν δυνατότητες, αλλά όχι ανύπαρκτες.

Είναι υπερβολικό ή και υποκριτικό να ζητιέται απολογισμός για τά ποσοτικά αποτελέσματα χρήσης των δήμων και κοινοτήτων της «δημοκρατικής συνεργασίας» μέσα σέ τέτοιες συνθήκες. Και εν πάση περιπτώσει, τά επιχειρήματα αυτού του τύπου που επικαλούνται οί εκπρόσωποι της συζητιούνται.

Εκείνο όμως που δε συζητιέται, γιατί δεν «τίθεται επί τάπητος», είναι τό θέμα της ποιότητας της δημοτικής και κοινοτικής διαχείρισης που άσκησαν. Θα περίμενε κανείς μίαν «άλλη» διαχείριση ή, τουλάχιστον, δείγματα ενός «άλλου» τρόπου σύλληψης και εφαρμογής της. Φυσικά, ολοκληρωμένη πληροφόρηση και γενίκευση δεν είναι δυνατή. Άλλά μπορεί ό καθένας να αναλογιστεί και να προσπαθήσει να μετρήσει, στά τέσσερα τελευταία χρόνια, τίς πρωτοβουλίες που προωθήθηκαν για τή διάδοση μιάς άλλης αντίληψης δημοτικής διαχείρισης που να προτείνει, να μεθοδεύει και να πετυχαίνει τή συμμετοχή των πολιτών στην από κοινού επεξεργασία της τοπικής πολιτικής, που να δείχνει συγκεκριμένους (έστω και σέ «άσημαντα» μικροθεματάκια) τρόπους, που τό γενικό κοινωνικό συμφέρον πρέπει να περνάει πριν τό άτομικό ή τό συντεχνικό (άπό τά σκουπίδια μέχρι τή χρήση των πεζοδρομίων, ή τό πράσινο και τό περιβάλλον, ή τή συγκεκριμένη προτεραιότητα του παιδιού κλπ.), που να βάζει, τέλος, τή φαντασία πριν από τή ρουτίνα και τή κινητοποίηση του λαϊκού δυναμικού πριν από τή τυπολατρία και τή αγωνιώδη προσπάθεια να μιμηθούμε και «ξεπεράσουμε» τήν επίσημη τυπολατρία και «άξιοπρέπεια» των εκδηλώσεων.

Άλλά, τέτοιες ανησυχίες ίσως φαίνονται πολύ λίγο ή καθόλου «πολιτικές» σέ σύγκριση μέ τήν αναγκαία, εβδομαδιαία καταγγελία του «ίμπεριαλισμού και της ξένης εξάρτησης» και τίς έμβριθείς αναλύσεις περί του κεντρώου ή όχι χαρακτήρα του πολύ καθολικού κυρίου Βιν-

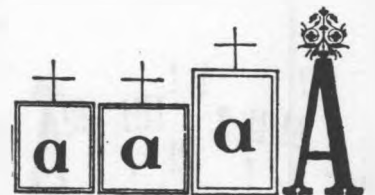
Δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

τέλα. Καί φαίνεται ότι όχι μόνο παραμελήθηκαν αλλά και θεωρήθηκαν επικίνδυνες σάν προοίμια κάποιου τρισκατάρατου «ρεφορμισμοῦ» (οἱ παιδότοποι εἶναι δουλειά τοῦ Μάνου – γιά τούς μή γνωρίζοντες, ὑφυπουργοῦ δημοσίων ἔργων – ἐμεῖς πρέπει νά δείξουμε τίς ταξικές καταβολές καί ἐπιπτώσεις τῆς παλεοδομίας). Γι' αὐτό ἴσως καί ἀρνήθηκαν, ὡς λέγεται (καί θά χρειαζόταν μιά διάψευση...), οἱ ἐπικεφαλῆς τῶν δημάρχων μας τή μεταδίβαση ἀπό τό Κράτος στούς Δήμους μόνιμων οἰκονομικῶν πόρων (γιατί θά τούς μετέβαλλαν, λέει, σέ φορομπήχτες τοῦ λαοῦ). Ἄν κάτι τέτοιο εἶναι ἀλήθεια, ἡ «ἄλλη» ἀντίληψη γιά τήν προώθηση καί ἀνάπτυξη τῆς αὐτονομίας τῆς τοπικῆς αὐτοδιοίκησης στήν Ἑλλάδα, μοναδική πραγματικά στόν κόσμο, συμπυκνώνεται στήν παράδοση ἀπαίτηση γιά περισσότερο πατερναλισμό καί περισσότερη «προστασία» (σέ κάποια ἐξειδικευμένη ἔννοια τῆς...).

Δημοκρατική συνεργασία ἢ ἀντιπολιτευτισμός;

Ὅσο γιά τήν ἄσκηση γενικότερης πολιτικῆς, μέ τήν εὐκαιρία ἀπλῶς τῶν δημοτικῶν καί κοινοτικῶν ἐκλογῶν, οὔτε καί ἐδῶ πρέπει νά ἀναμένονται «ἱστορικές» ἐξελίξεις ὡς πρός τά ἀποτελέσματα ἢ ὡς πρός τή μεθοδολογία τους.

Ἡ «δημοκρατική συνεργασία» ἀποχωρεῖ διακριτικά ἀπό τή σκηνή, ἀφήνοντας τή θέση τῆς σ' ἓνα μωσαϊκό συμφωνιῶν δύο, τριῶν ἢ τεσσάρων (ἀλλά όχι πάντα τῶν ἴδιων) κομμάτων καί ὀργανώσεων, ἀνάλογα μέ τήν περίπτωση, χωρίς γενικές συμφωνίες, πέρα ἀπό κάποια γενική ἀντικυβερνητική διάθεση, καί χωρίς ἐξηγήσεις γιά τήν κατάρρευση τῆς. «Δῶρο» στήν κυβέρνηση μετά ἀπό ἐκτίμηση τῶν γενικότερων διεθνῶν ἐξελίξεων (π.χ. τό ἄνοιγμα τῆς ἑλληνικῆς κυβέρνησης πρός τήν ΕΣΣΔ); ἤρθε ἡ ὥρα νά καθαρίσουν οἱ λογαριασμοί ΠΑΣΟΚ – ΚΚΕ γιά τήν ἡγεμόνευση τοῦ ἀριστεροῦ χώρου; Λαχάνιασε ἡ – σ' ἓνα βαθμό – τεχνητή δυναμική τῆς μετωπικῆς σύγκρουσης μέ τήν κυβέρνηση πού γιά ἓνα διάστημα καλλιεργήθηκε ὡς ἡ μόνη δυνατότητα «ἀλλαγῆς» στήν ἑλληνική πολιτική (καί πού σ' ὄνομά τῆς διασύρθηκαν οἱ ἀναλύσεις – ἔστω καί ἀτολμες καί ἀβαθες – τῆς «Συμμαχίας»); Πρώτη ἔνδειξη τῆς συνειδητοποίησης ἀπό τό ΠΑΣΟΚ ὅτι μετωπική ἀντιπαράθεση τό ἀπομακρύνει ἀπό τήν ἐξουσία; καί προσπάθεια ἀναθεώρησης τῶν παγιδευτικῶν ἀναλύσεων ὅπου μέχρι τώρα βάσιζαν τήν τακτική τους; Ἡ, τέλος, ἡ ταξική σύνθεση καί τά ἀπό αὐτήν πηγάζοντα κριτήρια (ἐμβατήριο τῶν «ἀναλύσεων» τοῦ ΚΚΕ) ποικίλλει πλέον ἀπό δήμο σέ δήμο καί κοινότητα, ἐπιτρέποντας λογιῶν λογιῶν μανιφατοῦρες καί συνδουασμούς; Κι ἂν ἔχει ἄλλη, λιγότερο χονδροειδή ἀνάλυση γιατί δέν μᾶς τήν λέει καί ἐμᾶς; Οἱ ἐρωτήσεις δέν εἶναι μόνο ρητορικές. Κι ἀπό δῶ θγαίνει μιά πρώτη ἀπογοήτευση γιά ὅσους θά περίμεναν ἀπό τίς ἀριστερές δημοκρατικές δυνάμεις «ἄλλο» τρόπο ἄσκησης τῆς πολιτικῆς τους καί ἀλλαγῆς τῆς.

δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

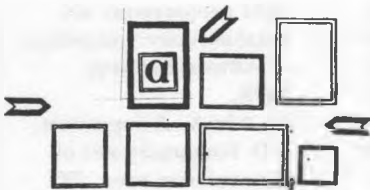
Ἡ δημοκρατική πολιτική ἠθική: μεταπηδήσεις καί προαγωγές

Μιά ἄλλη, βραχυχρόνια μεγαλύτερη ἀπογοήτευση βασίζεται στόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο συντίθεται σιγά σιγά μπροστά στά μάτια μας τό παραπάνω μωσαϊκό. Καί εἰδικά, γιατί ἐμφανέστερα, στήν Ἀθήνα.

Ἀνώτατο στέλεχος ἀριστεροῦ κόμματος (ΕΔΑ) καί ἀσπληρὸς ἐπικριτὴς τῶν ἄλλων ἐναγκαλίζεται ἓνα ἀπὸ αὐτά (ΚΚΕ) χωρὶς ποτέ νά καταλείψει ἐπίσημα καί δημόσια (δηλαδή, μέ ἐξηγήσεις σ' αὐτό πού πώς περιφρονητικά λέγεται «βάση» ἢ «ὄπαδοί») τό πρῶτο. Κι αὐτό μέ τή σειρά του δηλώνει πῶς τό στέλεχος του δέν τό ἐκπλερωθεῖ ἀπὸ καιρό. Χωρὶς ὅμως νά λέει γιατί καί πῶς, χωρὶς νά παίρνει ἀπέναντί του, ἐπίσημα καί δημόσια, τά πολιτικά μέτρα πού ἐπιβάλλονται ἀπὸ τίς καταστατικές ἀρχές καί αὐτό πού κάποιοι ἀκόμη ἐπιμένουν νά λένε «ἀριστερή ἢ, ἀλλά, δημοκρατική πολιτική ἠθική». Ὁ ἐναγκαλισμός «γενιστάρων» καί «προδότη» δέν εἶναι μόνο δικό τους θέμα, δέν εἶναι ἀκόμη ἀπλή περιπέτεια τῆς «κομέντια ντελ' ἄρτε». Εἶναι μολαταῦτα καί θέμα ὄλων μας, μέχρι δέθαια νά μᾶς ἀπολιτικοποιήσουν ὄλους... Ἄν μπορέσουν.

Ὅσο γιά τόν ἀντίπαλο τοῦ «πρώην προδότη», κι ἐκεῖ θέμα ἀρχῶν, γιά ὅσους ἐπιμένουν νά ἔχουν τέτοιες, ὑπάρχει σοβαρό. Εἶναι ὁ κ. Μπέης, «πετυχημένος» δήμαρχος Ζωγράφου; Γιατί ὄχι; Δέ θά κάτσουμε τώρα νά μεμψιμοιοῦμε, ἀδιάκοπα. Μά τότε; Ἡ ὀνομασία του ἀπὸ τό ΠΑΣΟΚ σάν ὑποψήφιον στήν Ἀθήνα τί σημαίνει; Προαγωγή του χάρι στήν ἐπιτυχία του; Ὁμολογία ὅτι ἓνας εἶναι ὁ πετυχημένος κι ἐπομένως καί ὁ μοναδικός ἐνδεδειγμένος γιά τήν πολύπαθη (τουλάχιστον ἀπὸ δημοτική ἀποψη) Πρωτεύουσα; Καί γιατί ὅμως τιμωροῦνται οἱ Ζωγραφιῶτες μέ τήν ἀπομάκρυνση τοῦ πετυχημένου τους δημάρχου; Ρωτήθηκαν γιά τή σκοπιμότητα τῆς προαγωγῆς; Δέν αἰσθάνονται λιγάκι σάν ἀπατημένοι σύζυγοι; Καί τί σοί ἱεράρχηση εἶναι αὐτή – συν-οικία καί μέγανος Δήμος πού ἔχει ἀνάγκη ἀπὸ «προσωπικότητα» – ἀπὸ ἓνα κόμμα πού ζητάει παντοῦ καί πάντα «ἀποκέντρωση»; Ἡ ὄλα αὐτά δέν εἶναι παρὰ ἀποτέλεσμα μικροπολιτικῶν ὑπολογισμῶν;

Σίγουρα, οἱ δημοτικές αὐτές ἐκλογές δέ θά εἶναι «ἱστορικές». Οὔτε στήν Ἀθήνα οὔτε γενικότερα. Ὅποια κι ἂν εἶναι τά ἀποτελέσματα. Γιατί, ἀντικειμενικά, ἀπὸ τίς τίσεις πού προωθεῖ τόσο ἡ κυβερνητική ὅσο καί ἡ ἀντιπολιτευτική πολιτική, ὁ δήμαρχος καί οἱ κοινοτάρχες, τουλάχιστον σάν θεσμοί, θά συνεχίσουν νά ὑποθαμίζονται πρὸς καθήκοντα κινητήρα μιᾶς ἐπίπλαστης καί ὑποκριτικῆς ἀπολιτικότητας ἢ μιᾶς ἐπιφανειακῆς καί γενικόλογης ὑπερπολιτικοποίησης, πού μέγανος εἶναι ὁ πειρασμός καί γιά τόν πιό ψύχραιμο νά τίς τατίσει. Ἡ ἀμφισβήτηση τοῦ ἀστικῶν τρόπου ἄσκησης τῆς ἐξουσίας, πού χαρακτηρίζεται μέχρι τώρα στούς δήμους καί κοινότητες ἀπὸ ἓναν ἀπόλυτο κρατι-

δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

σμό, από συγκεντρωτισμό και συνειδητό παραμερισμό των ιδιομορφιών, των διαφορών και των πρωτοβουλιών που φτιάχνουν την ιδιαιτερότητα του αυτοδιοικούμενου χώρου, δεν μπορεί να γίνει με τέτοιον τύπον αντιπαράθεσης. Ένω, ακριβώς, αυτή η αμφισβήτηση και αυτός ο χώρος θα μπορούσαν και θα έπρεπε να είναι ένα από τα προνομιακά αντικείμενα μιας σύγχρονης και αυθεντικά άριστης και δημοκρατικής πολιτικής.

Μιχάλης Παπαγιαννάκης

Τί επιδιώκει ο ΕΟΤ με την «ανάπτυξη» του εσωτερικού τουρισμού;

Τόν τελευταίο χρόνο, εκτός από τον πάγιο στόχο της τουριστικής πολιτικής για αύξηση του ξένου τουρισμού, εκφράστηκε, περισσότερο ή λιγότερο καθαρά, η ανάγκη να αναπτυχθεί παράλληλα και ο εσωτερικός τουρισμός.

Ο ΕΟΤ, κύριος φορέας της επίσημης τουριστικής πολιτικής, διαπιστώνει ότι ο εσωτερικός τουρισμός μπορεί να κατανεμηθεί στο χώρο και στο χρόνο και να βοηθήσει αποτελεσματικά στην επιτυχή αντιμετώπιση των διεθνών τουριστικών κρίσεων¹. Άρα, συμφέρει οικονομικά να αναπτυχθεί παραπέρα και πιο οργανωμένα. Βασική προϋπόθεση για αυτό είναι να γίνει ανταγωνιστικός προς τον ξένο τουρισμό. Η ως τώρα πρακτική όμως είναι τέτοια που ο ντόπιος τουρισμός δεν μπορεί να λειτουργήσει με τρόπο αποδοτικό. Διότι:

α) όλα σχεδόν τα προγράμματα που καθορίζουν την τουριστική πολιτική της χώρας έχουν στόχο την αύξηση του ξένου τουρισμού – και μάλιστα υψηλού εισοδήματος.

β) οι ξένοι τουρίστες, μέσα από τους (πολυεθνικούς) τουριστικούς οργανισμούς στους οποίους αναθέτουν τις διακοπές τους, πετυχαίνουν χαμηλές τιμές για τις προσφερόμενες εξυπηρετήσεις – πολύ χαμηλότερες από τους Έλληνες που ταξιδεύουν ατομικά.

γ) οι τιμές αυτές, παρόλο που είναι χαμηλές, φαίνεται να συμφέρουν τους ιδιοκτήτες τουριστικών εγκαταστάσεων, γιατί οι οργανωμένες ομάδες τους εξασφαλίζουν την επιθυμητή πληρότητα².

Έτσι, οι Έλληνες τουρίστες εκτοπίζονται σταδιακά ή πληρώνουν

1) Δες τους λόγους του ύπουργου προεδρίας Κ. Στεφανόπουλου, του προέδρου του ΕΟΤ Γ. Δασκαλάκη και του γεν. γραμματέα του ΕΟΤ Π. Λαμπρία στην τρίτη ετήσια εκδήλωση του «Συνδέσμου των εν Έλλάδι τουριστικών και ταξιδιωτικών γραφείων» – Αθήνα, Μάρτης 1978.

2) Δες Α. Δεληγιάννη, «Ο Τουρισμός και οι Έπιπτώσεις του», ΤΟ ΒΗΜΑ, 3. 9. 1978.

δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

πολύ ακριβά τις υπηρεσίες που απολαμβάνουν οι ξένοι. Αυτό πολύ λίγο βοηθάει στην αύξηση του εσωτερικού τουρισμού, ενώ αυξάνει την εξάρτηση της τουριστικής πολιτικής της χώρας από τις αποφάσεις των μεγάλων τουριστικών οργανισμών.

Ο έγκαιρος προγραμματισμός των διακοπών

Όρισμένοι πιστεύουν ότι η ανταγωνιστικότητα του ντόπιου τουρισμού θα αυξηθεί αν ο τελευταίος ακολουθήσει τα πρότυπα οργάνωσης του ξένου τουρισμού²— Η προσφορά των ξένων τουριστικών οργανισμών — τα λεγόμενα package deals, όπου προπληρώνονται στον τόπο προέλευσης και με μειωμένο κόστος εισιτήρια, διαμονή, φαγητό, ξεναγήσεις — βασίζεται κύρια σ' αυτό που λέμε «έγκαιρο προγραμματισμό» των διακοπών. Αυτόν τον προγραμματισμό αποδέχεται και ο ΕΟΤ σαν λύση στα προβλήματα που παρουσιάζει ή ανάπτυξη του εσωτερικού τουρισμού και αναζητάει τρόπο να τη μεθοδεύσει.

...ή συγκέντρωση του τουρισμού και η ένσωμάτωση του ελεύθερου χρόνου

Ο έγκαιρος προγραμματισμός των διακοπών δεν είναι βέβαια απορριπτέος. Δέ φαίνεται όμως να μπορεί να λειτουργήσει προς τις κατευθύνσεις που επιδιώκει ο ΕΟΤ με την ανάπτυξη του εσωτερικού τουρισμού. Και αυτό για τους εξής λόγους:

α) Την υλοποίηση αυτού του προγραμματισμού μόνο μεγάλες επιχειρήσεις ή οργανισμοί μπορούν να τη διακινδυνεύσουν. Έτσι, παραδίνονται και αυτός ο τομέας της τουριστικής πολιτικής στην ιδιωτική πρωτοβουλία και αυξάνεται η εξάρτηση των «τουριστικών περιοχών» από κέντρα λήψης αποφάσεων που βρίσκονται έξω από αυτές. Από οικονομική άποψη, τα κέρδη μεταφέρονται στα σημεία όπου οι επιχειρήσεις έχουν την έδρα τους, ενώ πολύ μικρό ποσοστό απ' αυτά «μένει» στον τόπο προορισμού. Είναι, λοιπόν, πολύ δύσκολο να επιτευχθεί η «τόνωση της επαρχιακής οικονομίας με την ανακατανομή του εισοδήματος μεταξύ των διαφόρων περιοχών της χώρας³».

β) Μπορεί, πιθανά, να αναλάβει τη χρηματοδότηση και ρύθμιση του έργου ο ίδιος ο ΕΟΤ. Ο πρόεδρος του οργανισμού μάλιστα επισημαίνει ότι οι ξένοι επιχειρηματίες και οι διεθνείς πιστωτικοί οργανισμοί δε βρίσκουν αρκετά τα κίνητρα που προσφέρει η Ελλάδα για τουριστικές επενδύσεις. Έτσι, αφήνεται να εννοηθεί ότι, αναγκαστικά, αρμόδιος για τον έλεγχο του νέου είδους διακοπών θα είναι ο ΕΟΤ. Η ως τώρα πρακτική του ΕΟΤ όμως δεν επιτρέπει την υπόθεση ότι ο εσωτερικός τουρισμός θα λειτουργήσει σ' αυτό το πλαίσιο ως «ένας από τους σημαντικότερους συντελεστές περιφερειακής ανάπτυξεως⁴». Γιατί είναι δοσμένη σ' ένα μεγάλο βαθμό η συγκεντρωτική λειτουργία του. Ακόμη, αξίζει να σημειωθεί ότι, ανεξάρτητα από τις ενέργειές του, ο οργανισμός παραδέχεται πως «είναι απαραίτητη και η ιδιωτική πρωτοβουλία⁵».

3) ό. π. (1) — λόγοι Κ. Στεφανόπουλου και Γ. Δασκαλάκη.

4) ό. π. (1) — λόγος Κ. Στεφανόπουλου.

5) ό. π. (1) — λόγος Π. Λαμπρία.

Δια γυμνου οφθαλμου Δια γυμνου οφθαλμου

γ) Είτε ιδιωτικοί οργανισμοί (έλληνικοί ή ξένοι) είτε, στην καλύτερη περίπτωση, ο ίδιος ο ΕΟΤ αναλάβουν να πραγματοποιήσουν τό νέο στόχο, για τόν Έλληνα εργαζόμενο χάνεται οριστικά ή μικροκλίμακα και κάποια ελευθερία οργάνωσης του ελεύθερου χρόνου του. Τό αντίλλαγμα για τίς αμφίβολες άλλωστε χαμηλές τιμές τών τουριστικών εξυπηρετήσεων είναι ο έλεγχος από τά έξω (ιδιωτικός ή κρατικός φορέας) του «πώς» και «πού» θά πάει, πού θά μείνει, τί θά δει και μέ ποιό τρόπο, τί θά αγοράσει. Ο ελεύθερος χρόνος του εργαζόμενου (όπως κι ο χρόνος τής δουλειάς του) καθορίζεται και γίνεται αντικείμενο εκμετάλλευσης μέσα από μία διαδικασία πού ο ίδιος δέν μπορεί να ελέγξει. Έτσι, ολοκληρώνεται τό κύκλωμα τής αναπαραγωγής τής εργατικής δύναμης, ένσωματώνοντας και τόν ελεύθερο χρόνο. Καί επιτυγχάνεται ή «σωματική και ψυχική ισορροπία όλων τών ανθρώπων και κυρίως τών εξαζομένων μέ αποτέλεσμα τήν αύξηση τής αποδοτικότητάς τους» όπως ισχυρίζεται ο κ. ύπουργός προεδρίας (ΤΟ ΒΗΜΑ, 18. 3. 1978).

Μέ τήν τελευταία δήλωση εκφράζεται μέ πολλή σαφήνεια αυτό πού αποτελεί τήν ουσία του ελεύθερου χρόνου στίς καπιταλιστικές οικονομίες: ο ελεύθερος λεγόμενος χρόνος δέν είναι παρά χρόνος ανάληψης δυνάμεων, οργανωμένος μέ τήν ίδια λογική μεγιστοποίησης του κέρδους όπως και ο χρόνος εργασίας. Ο προτεινόμενος «έγκαιρος προγραμματισμός» του μή-εργάσιμου χρόνου λειτουργεί προς τήν ίδια κατεύθυνση ένσωμάτωσης και αφαίρεσης τής οποιας ελευθερίας λήψης αποφάσεων πού ισχύει και για τόν εργάσιμο χρόνο.

Ντίνα Βαΐου – Χατζημιχάλη

Τό Φεστιβάλ Έλληνικού Κινηματογράφου: ό «καυγάς για τό πάπλωμα»

Άπ' άφορμή τό θόρυβο πού δημιουργήθηκε πρόσφατα γύρω από τό Κινηματογραφικό Φεστιβάλ Θεσσαλονίκης και μέσα από μία οπτική άνάλυση σε βάθος τών αιτιών πού προκαλούν κάθε φορά αυτές τίς «μίνι-κρίσεις», θά προσπαθήσουμε εδώ νηφάλια, άπαλλαγμένοι από τίς έπιταγές τής επικαιρότητας, να εξηγήσουμε τί είναι αυτός ο περίφημος «καυγάς για τό πάπλωμα».

δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

Ἄς φανταστοῦμε, λοιπόν, τόν ἑλληνικό κινηματογράφο σάν ἓνα ἐλαττωματικό παιδί (σπαστικό ἢ μογγολικό) πού κανένας δέ διεκδικεῖ τόν παραμικρό βαθμό σχέσης ἢ συγγένειας μαζί του καί δέν ἀσχολεῖται μέ τό μέγλωμα καί τήν (ἐνδεχόμενη) θεραπεία του. Μέχρι τήν ἡμέρα πού θά γίνει κατά κάποιον τρόπο γνωστό ὅτι τό παιδί αὐτό θά κληρονομήσει κάποτε μιά μεγάλη περιουσία.

Ἐδῶ σταματάει ἡ παραβολή καί οἱ προεκτάσεις της καί διαζόμεστε νά δηλώσουμε ὅτι αὐτή ἡ παρομοίωση εὐτυχῶς (καί δυστυχῶς) δέν ἀποτελεῖ θέση δική μας ἀλλά εἶναι ὁ τρόπος μέ τόν ὅποιο βλέπουν, συνήθως, τόν ἑλληνικό κινηματογράφο οἱ ἴδιοι οἱ ἐνδιαφερόμενοι, παράγοντες καί πρωταγωνιστές (προσβάλλοντες καί προσβαλλόμενοι) τῆς πρόσφατης σύγκρουσης.

Στόν τόπο μας δέν ὑπάρχει κινηματογράφος, ὑποδομή καί συνθήκες ἐργασίας, δημιουργίας, ἐπαγγελματικό κλίμα μέσα στό ὅποιο νά ἐντάσσονται καί ἀναπτύσσονται ὀρισμένες λειτουργίες. Ἄλλά ταινίες ὑπάρχουν ὅπως καί τά ἐπιμέρους προβλήματα τους.

Τό φαινόμενο σημαίνει πολλά καί διάφορα πράγματα μπροστά στά ὅποια πρέπει νά σταθοῦμε σκεπτικοί: Ἄναφέρω μερικά ἐνδεικτικά:

α) ὅτι γιά τούς σκηνοθέτες δέν ὑπάρχουν ταινίες ἀλλά ἡ ταινία τους,

β) ὅτι γιά τούς παραγωγούς δέν ὑπάρχει κύκλωμα διάδοσης ἀλλά τά εἰσιτήριά τους,

γ) ὅτι γιά τό κράτος δέν ὑπάρχει πολιτιστικό φαινόμενο «Κινηματογράφος», μέ δυνατότητες διαμόρφωσης καί ἀνάδειξης πολιτισμικοῦ προσώπου, ἀλλά ἄγχος καί φόβος μήπως καί οἱ κάποιες προσπάθειες τῶν «παιδιῶν» θίξουν τά κακῶς κείμενα,

δ) ὅτι γιά τούς κριτικούς δέν ὑπάρχει ἀντιμετώπιση τῆς συνολικῆς διαδικασίας, μέ θάση τούς ιδιαίτερους κανόνες καί συνθήκες πού τήν διέπουν, ἀλλά εὐκαιρία γιά ἀσκηση προσωπικῆς πολιτικῆς καί – στήν καλύτερη περίπτωση – συγγραφικοῦ καί φιλοσοφικοῦ ὕφους,

ε) ὅτι πολλοί διανοούμενοι καί υπεύθυνοι πνευματικοί ἄνθρωποι δέν προσπαθοῦν νά κατανοήσουν τό εἶδος «Κινηματογράφος», νά ἀναπτύξουν ιδιαίτερα κριτήρια καί αἰσθητικές ἐναισθησίες πού ἐνσωματώνονται σέ μιά – ἔστω – «ἐκκλαϊκευτική κινηματογραφοφιλία». Ἀντίθετα διακρίνονται ἀπό τέλεια ἀδιαφορία (διόλου ἀπαλλαγμένη ἀπό τόν ὀππορτονισμό) πού πάει ἀπό τήν ἀνοιχτή δυσφορία καί ἐχθρότητα μέχρι τή συμμετοχή σέ διαδικασίες ἐπιλογῆς, κρίσης καί βράβευσης, μέ τό ἐλαφροσυννείδητο ἐπιχείρημα ὅτι «μιά ταινία εἶναι, βρέ ἀδερφέ, στό κάτω κάτω τῆς γραφῆς κι ἐγώ μπορεῖ νά ἔχω μιά γνώμη σά μορφωμένος ἄνθρωπος» – δηλαδή, μέ δύο λόγια, ἐπισημοποίηση (καί πρόσφατα θεσμοποίηση ἀπό τόν κ. Ἔβεργτ) τοῦ δικαιώματος πού κάθε θεατής ἀγοράζει ἀντί τοῦ «εὐτελοῦς» ποσοῦ τῶν 75 ὄρχ.

δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

Θά μπορούσαμε νά απαριθμήσουμε κι άλλα δυσάρεστα συμπτώματα αυτής τής νοοτροπίας. Ἀλλά, προκειμένου ν' ανοίξει μιά σοβαρή συζήτηση, δίνουμε μόνο τά πρώτα στοιχεία—ύλικό γιά σκέψη καί διαμόρφωση απόψεων. Ἀκόμη, θά θέλαμε νά εἶμαστε πιό συγκεκριμένοι ὑπενθυμίζοντας ὀρισμένα πρόσφατα (καί παλαιότερα) δεδομένα τής ἀπό καιρό καί ἐξακολουθητικά ὑπάρχουσας κρίσης — πού οἱ ἐφημερίδες παρουσίασαν μόνο σάν ἀναβίωση ἢ περιστασιακή ὄξυνση τοῦ περσινού «καυᾶ γιά τό πάπλωμα».

1) Ὑπῆρχε βέβαια μιά «Ἑβδομάδα Ἑλληνικοῦ Κινηματογράφου», πού ἐγκαινιάστηκε τό 1960 ὑπό τήν προστασίαν τοῦ Ὑπουργείου Βιομηχανίας — λόγω συμπτωματικῆς παρουσίας ἐπικεφαλῆς του, ἐκεῖνη τήν ἐποχή, τοῦ πραγματικά κινηματογραφοφίλου ὑπουργοῦ Ν. Μάρτη. Ἡ ἐβδομάδα ἐξελίχτηκε σέ φεστιβάλ (καί ἀνταγωνιστικό μάλιστα) ταινιῶν πού οἱ περισσότερές τους γίνονται μόνο γι' αὐτό καί παίζονται ἐκεῖ γιά πρώτη φορά καί τελευταία.

2) Ὑπῆρχε ἕνα νομοσχέδιο «περί προστασίας, προωθήσεως καί ἀναπτύξεως κλπ. τοῦ κινηματογράφου» — τό περίφημο 4208/61 — πού ἐπειδή, πάλι συμπτωματικά, προτάθηκε καί προωθήθηκε ἀπό τό Ὑπουργεῖο Βιομηχανίας (γιά τούς ἴδιους γνωστούς λόγους), εἶχε σάν ἀποτέλεσμα τήν ὀριστική ὑπαγωγή τῆς κινηματογραφικῆς παραγωγῆς στό Ὑπουργεῖο Βιομηχανίας — κι αὐτό χωρίς νά ἔχει σάν ἀντιστάθμισμα τήν ἐφαρμογή ὄλων τῶν διατάξεων (καί συμπτωματικά, τῶν πιό ἐνεργητικῶν, ὅπως π.χ. τό ἄρθρο 36 «περί δημιουργίας Ὄργανισμοῦ Θεάματος») καί ἄρθρων.

3) Ὑπῆρχαν διάφοροι νομικά προβλεπόμενοι καί θεσμοθετημένοι μηχανισμοί χρηματοδότησης, δανειοδότησης, πριμοδότησης, φορολογικῆς ἀπαλλαγῆς πού μετετράπηκαν σέ πάγιο κονδύλιο βραβεῶν (ἄσχετα ἂν κρίνεται ἢ ὄχι ἱκανοποιητικό τό ὕψος τους) καί ἄλλων γενικῶν καί ἐδικῶν ἐξόδων διοργάνωσης τοῦ Φεστιβάλ.

4) Ὑπῆρχε μιά «χρυσωτόκος ὄρνις» πού λεγόταν ἐλληνική ταινία μέχρι τό 1964-65, ἀλλά οἱ παραγωγοί, κυνηγώντας τόν εὐκόλο πλουτισμό, φρόντισαν νά τή στραγγίξουν καί νά τήν ἀπομακρύνουν ὀλοένα καί περισσότερο ἀπό τό κοινό, μέ τίς προχειρότητες καί τίς τυποποιημένες «συνταγές» πού δέν εἶχαν καμιᾶ ἐπαφή μέ τήν πραγματικότητα, ὥστε νά μήν μπορεῖ ν' ἀντέξει στόν ἀνταγωνισμό τῆς ξένης ταινίας καί τῆς τηλεόρασης. Ἐδῶ πρέπει νά θυμίσουμε ὅτι ὑπῆρξε τό 1965-67 μιά συλλογική (ἢ πρώτη καί ἴσως ἡ τελευταία) προσπάθεια «χειραφέτησης» καί ἀπόστασης ἀπό τή χυδαία «ἐμπορικότητα» κάποιων ταινιῶν, προσπάθεια ὅμως πού τή σταμάτησε βία καί βάνουσα (καί μέ συνέπεια πρὸς τή λογική τῆς) ἡ στρατιωτική δικτατορία.

5) Ὑπῆρξαν (καί ὑπάρχουν), ἔκτοτε, μεμονωμένες περιπτώσεις «ἐξαγωγῶν προϊόντων, «ταλαντούχων» σκηνοθετῶν (Ἀγγελόπουλος, Παναγιωτόπουλος), πού ὅμως δέν ὑπακούουν σέ καμιᾶ λογική (καί δέν τεκμηριώνουν καμιᾶ συνέπεια στή λειτουργία) τῶν πραγμάτων,

δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

διότι δημιουργούν «κλειστό κύκλωμα»: έχθρῶν(λογοκρισίες, επίσημες ἀρχές, χρηματοδοτικοί οργανισμοί), φίλων και θαυμαστῶν (πού παίζουν συνήθως τὸ ρόλο ἀδλῆς ἢ κάστας) και ἐπαγγελματικῆς ἐξάρτησης πρὸς τὰ πάνω (π.χ. παραγωγός ἢ τὰδε πολιτιστικὴ ὑπηρεσία ξένης τηλεόρασης πού δέν πρόκειται ποτέ νά ἐνδιαφερθεῖ γιὰ ἄλλη ἐλληνική, γενικά, ταινία) και πρὸς τὰ κάτω (ὁ τεχνικός δέν τρέφεται και δέ μαθαίνει τὴ δουλειά του μὲ μιὰ ταινία κάθε δύο χρόνια).

6) Ὑπῆρξε, στὸν πρῶτο μεταπολιτευτικὸ (παρὰ λίγο θάλεγα μεταπελευθερωτικὸ) ἐνθουσιασμό, φιλελεύθερος κανονισμὸς διεξαγωγῆς τοῦ Φεστιβάλ. Φρόντισε, πρῶτος, νά τὸν χειραγωγήσει ὁ τότε Ὑπουργός κ. Κονοφάγος. Ἐγινε τὸ «Ἀντιφεστιβάλ», μὲ ἐπιτυχία, ἀλλὰ χωρὶς ἀντίστοιχη ἀπὸ μέρους τῶν Σωματείων ἀξιοποίηση τῶν προωθημένων θέσεων πού πῆγαιναν νά κατακτηθοῦν μέσα ἀπὸ αὐτό. Καί φέτος τὸ Ὑπουργεῖο (μὲ τὸν κ. Ἐθερτ) φροντίζει (και σωστά, κατὰ τὴ δική του λογική) νά καθυποτάξει ὀριστικά και νά δημιουργήσει τίς προϋποθέσεις ἐλέγχου τῆς ὁποιας φετινῆς ἢ μελλοντικῆς ἀκτινοβολίας τοῦ «παιδιου» ὅταν μεγαλώσει—μὴ τυχόν και μεγαλώσει—ὀρίζοντας μιὰ ἐπιτροπὴ Πρόκρισης και μιὰ ἐπιτροπὴ Κρίσης ἀπὸ ἐπιλεγμένους μὴ εἰδικούς.

Τὰ σωματεῖα ἀρχίζουν νά παζαρεύουν γιὰ τὸ ποιοί, πόσοι, πῶς και πότε, ἔχοντας, βέβαια, ἰδιαίτερα ἡ Ἐταιρεία Σκηνοθετῶν — κατὰ νοῦν και τὸ πόσα(;;). Καί ἀπὸ τὸ μυαλό τῶν ἀρμοδίων δέν περνοῦν δύο ἀπλά πράγματα: α) ὅτι κανένας κινηματογραφιστῆς δέν κλήθηκε ποτέ, οὔτε θά κληθεῖ, νά συμμετάσχει σὲ μιὰ ἐπιτροπὴ βράβευσης π.χ. τῆς Πανελληνίας Ἐκθεσης Ζωγραφικῆς, ἐνός διαγωνισμοῦ ἀρχιτεκτονικῆς μακέτας ἢ τοῦ διαγωνισμοῦ Μαρίας Κάλλας και β) ὅτι τὰ ποσά πού προβλέπονται δέν εἶναι ποσά πού χαριστικά παραχωροῦνται στὸν κινηματογράφο ἀλλὰ ἀνήκουν στὸ κύκλωμα παραγωγῆς-διανομῆς και ἂν τὸ τελευταῖο λειτουργοῦσε σωστά θά ἀπορροφούνταν και θά ἀνακατανέμονταν κανονικά. Καί τέλος, ποτέ δέν δῆγχε ἀπὸ ἓνα προϋπολογισμό ἐργολαβίας δημοσίων ἔργων (π.χ. τὴ διαμόρφωση τῆς Λεωφόρου Συγγροῦ) και τὸ ποσὸ γιὰ τὴ βράβευση π.χ. τῆς αἰσθητικότερης δένδροφύτευσης ἢ τῶν καλύτερων διακοσμητικῶν γλαστρῶν στὰ ρεῖθρα μεταξύ 3ου και 5ου χιλιομέτρου...

Ἄς συνοψίσουμε λοιπὸν τὸ πρόβλημα: Ὑπάρχει αὐτὴ τὴ στιγμή κάτι πού νά ἐγγυᾶται τὴ βιωσιμότητα και συνέχεια στὸ σύνθετο πλέγμα σχέσεων πού λέγεται «Ἑλληνικὸς Κινηματογράφος»; Νομίζουμε πῶς ὄχι — και δέν εἴμαστε οἱ μόνοι πού ἔχουμε αὐτὴ τὴ γνώμη. Ἡ συζήτηση εἶναι ἀνοιχτή....

Πάνος Παπακυριακόπουλος

δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

ΡΙΖΟΣΠΑΣΤΗΣ

Κυριακή 6 Αυγούστου 1978

Σοσιαλομαντισμός
χωρίς σχόλια

ΖΩΗ ΚΑΙ ΠΑΛΗ

Ἡ Χριστίνα...

Ὅσο κι ἂν εἶναι ἀπ' τ' ἀγραφα τῆς ἐποχῆς μας, ἔγινε προχτές στό Ἀνάκτορο Γάμων τῆς Μόσχας ἡ ἔνωση τῆς Χριστίνας Ὠνάση μέ τά 500 ἑκατομμύρια δολλάρια (!) καί τοῦ ἀπλοῦ, ἐργαζόμενου, μισθοσυντήρητου πολίτη στήν ὑπηρεσία τῆς Σοβιετικῆς του πατρίδας, συντρόφου Σεργκέϊ Καούζωφ.

Ἐδῶ ταιριάζει μιὰ παραλλαγή ἀπό ἕνα παλιό τραγουδάκι τῆς νεότητάς μας:

Ὁ ἔρωσ χρῆμα δέν κυτᾶ
κι ὅπου βρεθεῖ χορεύει...

Ὅλα, λοιπόν, κατά τό σοσιαλιστικό τυπικό καί τό σοβιετικό νόμο, ἐλεύθερα, νομότυπα κι ὠραία.

Ὁ γαμπρός. Ἡ νύφη. Οἱ μάρτυρες. Καί ἡ ἐφημερεύουσα δημαρχίνα τῆς Μόσχας συντρόφισσα Κλάρα Λεμέσκοβα πού ἐρωτᾶ ἐπίσημα καί τελετουργικά τούς ἐρωτευμένους:

- Εἶναι εὐλικρινῆς ἡ ἀπόφασή σας νά ἐνωθεῖτε;
- Ναι! Ἀγαπιόμαστε...
- Σᾶς ἐπίεσε κανένας;
- Ὁχι! Μόνο ἡ ἀγάπη!
- Θά κάνετε μιάν εὐτυχισμένη οἰκογένεια;
- Τό πιστεύουμε...
- Ἐμπρός, λοιπόν, αὐξάνεστε καί πληθύνεστε...
Καί οὐς ἡ ἀγάπη συνέλευξεν
οὐδεῖς καπιταλισμός χωριζέτω!

Καί σύ, λέει, σύντροφε Σεργκέϊ, ὅπου κι ἂν ζεῖς, ποτέ μή ξεχνᾶς τή Σοβιετική πατρίδα...

Καπως ἔτσι τά περιγράφουν...

Τώρα θά φανεῖ ἴσως περιττή πολυτέλεια στόν ἀναγνώστη μας αὐτό τό θέμα σήμερα, ὅταν ἡ χώρα μας δέχεται ἕναν καταϊγισμό ἀπό βάρβαρες ἰμπεριαλιστικές καταπρακιές... γιατί πάντα «ἀνήκομεν εἰς τήν Δύσιν!», ἀκόμα κι ὅταν μᾶς παλουκῶνουν.

Ὅταν μαζί μέ τήν ἀρση τοῦ ξεφλημένου πιά ἐμπάργκο σφιγγοῦν οἱ ἀλυσίδες ἀκόμα στή ματωμένη μας Κύπρο. Ὅταν τά μονοπώλια ὀρίζουν τή βαριά μας ζωῆ, ὁ αὐταρχισμός ὀλοένα ἀγριεύει, τό παρακράτος σηκώνει κεφάλι καί τό ρόπαλο πέφτει σύννεφο...

Καί ὁμως... Ὅλα ἔχουν τή θέση τους σ' αὐτή τήν καθημερινή μας χρονογραφική κουβεντούλα. ὅσα ἀναβούζουν ἀπ' τή ζωῆ... Καί ἡ Χριστίνα. Καί ὁ γάμος της. Καί τό πικρό παράπονο τῆς χριστιανικῆς, φιλόανθρωπης κοινωνίας τῶν δολλαρίων, πού ἀρπαξε τό κορίτσι ἀπ' τά μαλλιά καί οἱ βαρυνεθούντες συγγενεῖς του πού θρηνοῦν καί ὀδύρονται...

- Τήν ἀνόητη, λέει... πού ἔχασε τά λογικά της καί πάει...
- Ἄν ζοῦσε ὁ μακαρίτης ὁ πατέρας της, θά τῆς ἔκοβε τά πόδια πρῖν πάει στή Μόσχα...
- Ὁχι! Δέ, θά τήν ἀφήσουμε στήν τρέλλα της... Εἶναι ἀκατάλογιστη... Ἀνίκανη... Ἀπαγορευμένη...
- Κι ἐσεῖς, οἱ συγγενεῖς, δέν θά πάτε στό γάμο; Ἐ' ἀφήσετε τό ὀρφανό ἔτσι καταφρονεμένο καί μοναχούλι;

δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

— Εμείς;... Τήν κατάρα μας νάχει... Τόσο χρήμα!
 — Καί ή περιουσία; Καί ό Σκορπιός; Καί τά τάνκερ; Καί οι επιχειρήσεις στερίας, άέρος καί άκεανών, τί θ' άπογίνουν;
 Νά ό μεγάλος καπιός... Τό χρήμα! Αύτά τά 500 έκατομμύρια δολάρια που άκολουθοϋν τή Χριστίνα στή Μόσχα. Αύτός ό άμαρτωλός πλούτος που τον σώρισε ό μακαρίτης πατώντας επί πτωμάτων...
 Νά ή μοίρα τής Χριστίνας, που κουβαλάει μαζί της τό προπατορικό της άμάρτημα... Καί τό πιο φοβερό, λέει, είναι πως ό γάμος της δημιουργεί «έθνικούς κινδύνους...». Γιατί, λέει, όταν θά επιστρέψει στην Έλλάδα τό ζεύγος οι ύπηρέτες του θάναι κατάσκοποι... Κι αυτές οι κοτσάνες από έπίσημα χείλη!
 Στην περίπτωση αύτή ή Χριστίνα δέν είναι γι' αυτούς πιά άνθρωπος. Δέν έχει τό δικαίωμα ν' αγαπάει. Δέν έχει τήν άδειά της νά κάνει γλυκά όνειρα μητρότητας. Είναι γι' αυτούς πιά μιá θαλίτσα μέ 600 έκατομμύρια δολάρια, που δραπέτευσε προς Ανατολάς... Ένα περίπλοκο πρόβλημα που οι άπλοι άνθρωποι της γειτονιάς τό άπλοπαιϋν, τό γλεντάν, τό χαίρονται.
 — Καλά έκανε, λέει... 'Αγάπησε... 'Ας χαρεί τή ζωή της. Τί σημασία έχει ό πλούτος;... Μπράβο Χριστίνα!
 — Ναί... αλλά τή μίσησε ό κόσμος της...
 — Τέτιος, σάπιος, θρώμικος κόσμος νά λείψει!
 Καί χαίρονται τό ειδύλλιο. Τή ζεστή αύτή ανθρώπινη ύπόθεση. Καί εύχονται στο ζευγαράκι... Σάν τά ψηλά δουνά!

ΝΙΚΟΣ ΦΙΛΙΚΟΣ

ΤΑ ΒΙΒΛΙΑ ΠΟΥ ΤΟ ΚΕΜΕ ΕΚΡΙΝΕ ΧΡΗΣΙΜΑ

Τ. Άνθουλιά - Γ. Παπαδημητρίου
**Μαθηματικά
 Α' δημοτικού**
 (μέ οδηγίες για τον δάσκαλο)

Τά νέα
 Μαθηματικά
 στην ελληνική
 εκπαίδευση

Τ. Άνθουλιά - Γ. Παπαδημητρίου
**Μαθηματικά
 Β' δημοτικού**
 (μέ οδηγίες για τον δάσκαλο)

Γιά νά μάθουν
 εύκολα καί σωστά
 όλα τά παιδιά
 Μαθηματικά

Όμάδας Άγγλων Έπιστημόνων
**Κάνω καί
 καταλαβαίνω**
 τού Ιδρύματος Νάφιλντ

Τό βιβλίο μέ τήν
 παγκόσμια φήμη
 για τά Μαθηματικά
 στο δημοτικό

Ε. Κουρουπάκη - Άνθουλιά
**Η πρώτη
 ανάγνωση**

περιέχει:
 - 150 εγχρωμες καρτέλες
 μέ εικόνες, λέξεις καί προτάσεις
 - βιβλίο για τό παιδί
 - βιβλίο μέ οδηγίες για
 τον δάσκαλο καί τους γονείς

**ΕΚΔΟΣΕΙΣ
 ΧΕΛΙΔΟΝΗ**

Κεντρική διάθεση:

Αθήνα - ΝΕΑ ΣΥΝΟΡΑ, Σόλωνος 94, τηλ. 3610.589

Θεσ/νίκη - ΕΠΟΧΕΣ, Βασ. Όλγας 77, τηλ. 811.381

‘Ο νόμος γιά τήν άνώτατη παιδεία

ή

Πώς τά έκπαιδευτικά προβλήματα λύνονται
διά τής άφαιρέσεως του ρήματος

τής "Αννας Φραγκουδάκη

Στήν καλοκαιρινή Βουλή, μέ τή σύμφωνη γνώμη ορισμένων μόνο καθηγητών έπιλεγμένων μέ άγνωστα κριτήρια, δίχως τή γνώμη των Σχολών και των Συγκλήτων, πόσο μάλλον δίχως τή γνώμη των φοιτητών και των βοηθών – έπιμελητών, ή κυβέρνησης, ξεχνώντας να έξηγήσει γιατί έθαψε τον περίφημο και πολυσυζητημένο Νόμο – Πλαίσιο του 1974, «έλυσε» τά προβλήματα των άνωτάτων έκπαιδευτικών μας ιδρυμάτων.

Καθώς λοιπόν τά ΑΕΙ μας είχαν, όπως όλοι άνεξαιρέτως άναγνωρίζουν, άνάγκη από ανανέωση και έκσυγχρονισμό, ή κυβέρνηση βάφτισε τομέα τή διοικητική συγγένεια πέντε έδρων, περιόρισε τό χρόνο τής φοιτητικής ιδιότητας διαπιστώνοντας πως τό επίπεδο των φοιτητών είναι χαμηλό και κατάργησε τους βοηθούς για να δημιουργήσει «έπιστημονική άτμόσφαιρα».

‘Από τί έπασχαν πραγματικά τά ΑΕΙ μας;

Γρήγορα και σχηματικά, θά λέγαμε, πως οι άνωτατες σχολές μας χαρακτηρίζονται από:

– πλήρη έλλειψη έπιστημονικού κλίματος, που καθορίζεται κυρίως από δύο παράγοντες, τό θεσμό τής έδρας και τήν άπουσία μεταπτυχιακών σπουδών, θά ξανάρθω στά δυό αυτά προβλήματα πιό κάτω. Τήν τεράστια αυτή έπιστημονική άνεπάρκεια τήν άναγνωρίζουν όλοι οι πτυχιούχοι. Τήν ύφίστανται έπιπλέον όσοι προνομιούχοι τυχαίνει να βρεθούν σ' ένα ξένο πανεπιστήμιο, όποι άνακαλύπτουν μέ δέος τήν άπέραντη άγνοιά τους, διαπιστώνοντας στήν πράξη τήν έθνική άδικία που άποτελεί τό έλληνικό άνώτατο πτυχίο να προσφέρει λιγότερα μορφωτικά έφόδια απ' ό,τι στήν όποια ξένη χώρα τό άπολυτήριο του Γυμνασίου.

– όξύ παρελθοντισμό ως προς τό περιεχόμενο των σπουδών, καθώς ή έπιστημονική γνώση διαστρεβλώνεται σε έπιφανειακό *έγκυκλοπαιδισμό*. Μεσαιωνική δομή, καθώς πουθενά άλλ ου στον κόσμο δεν ύπάρχει

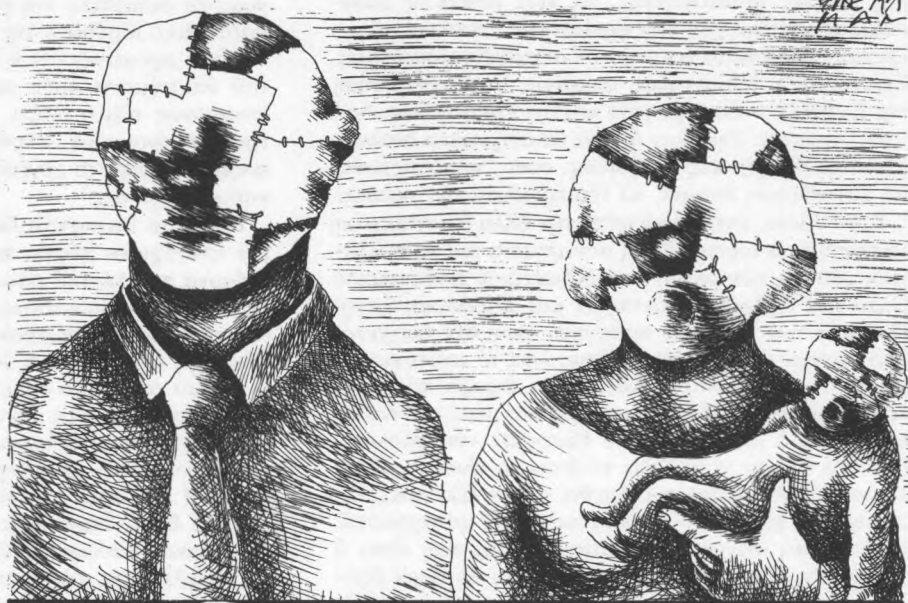
πιά αυτό που έμεις ονομάζουμε Φιλοσοφική Σχολή, ή αυτό που έμεις ονομάζουμε Φυσικομαθηματική σχολή, για να περιοριστώ σε δυό λαμπρά παραδείγματα. Τέλος, οι μέθοδοι μετάδοσης των γνώσεων έξακολουθούν από τον καιρό τής ίδρυσης του πανεπιστημίου ‘Αθηνών να είναι οι ίδιες. Παρακολούθηση μαθήματος άποκαλείται συνήθως ή άκρόαση ενός άβάσταχτα βαρετού, καθώς μάλιστα συχνότατα δεν προσθέτει τίποτα στις περιφημες «σημειώσεις», μονόλογου του καθηγητή από τήν ύπερυψωμένη του έδρα για τρία τέταρτα τής ώρας.

Γιά να διορθωθούν όλα τούτα, συχνά από τό 1974 είχε διατυπωθεί ή πρόταση να ιδρυθεί τομέας, που θά καταργήσει τό θεσμό τής έδρας και θά άλλάξει ουσιαστικά τον τρόπο λειτουργίας των ΑΕΙ.

‘Ο τομέας: «έκρίθη σκόπιμο, όπως υίοθετηθεί μιá ένδιάμεση λύση»

Στήν εισηγητική έκθεση του νομοσχεδίου γράφεται πως, αφού οι υπεύθυνοι μελέτησαν τά θετικά και άρνητικά των δύο θεσμών (τής έδρας και του τομέα), έκριναν «σκόπιμο» να υίοθετήσουν μιá «ένδιάμεση λύση».

Γιά να είναι τό πρόβλημα ξεκάθαρο από τήν αρχή: *τομέας δεν έγινε*. Και όχι μόνο ο τομέας δεν έγινε, αλλά ή εισηγητική έκθεση του νομοσχεδίου (κείμενο πολύ άποκαλυπτικότερο από τό νόμο, καθώς έμπεριέχει τό σκεπτικό του) μάς λέει κióλας *γιατί δεν έγινε*: επειδή θεωρήθηκε τόσο από τήν κυβέρνηση όσο κι απ' τους καθηγητές (όσους, φαίνεται, ή κυβέρνηση συμβουλευτηκε) θεσμός επικίνδυνα ριζοσπαστικός, που εισάγει «συλλογικά» δαιμόνια και γενικά δημοκρατικούς νεωτερισμούς που έμποδίζουν τήν άνεξαρτησία και τήν πρωτοβουλία των «ικανών» (sic) Δέν αποφάσισαν να κάνουν τομέα, μάς λένε.

γιατί: «μέ την καθολική μετατόπιση των ευθυνών από τα συγκεκριμένα άτομα στα συλλογικά όργανα αποδυναμώνεται ή διάθεση και η δυνατότης ανάπτυξεως πρωτοβουλίας από μέρους των ικανών μελών του διδακτικού προσωπικού, περιορίζεται υπέρμετρα ή μέχρις ενός βαθμού αναγκαία ανεξαρτησία και μειώνεται ή αποδοτικότητα τους σε βάρος του διδακτικού, επιστημονικού και ιδίως του έρευνητικού έργου των ΑΕΙ».

Όμολογουμένως δέ φαίνεται πουθενά σε τί βοήθησε ως τώρα ούτε τή διδακτική, ούτε τή επιστημονική ούτε τή έρευνητική αποδοτικότητα των «ικανών» ή υπέρμετρα ανεξαρτησία τους. Αντίθετα μάλιστα, όπως τό ίδιο υπουργικό κείμενο όμολογεί, ή έξουσία τής έδρας επιτρέπει τήν αυθαιρεσία και ό τομέας έχει τό παρακάτω θετικό χαρακτηριστικό: «περιορίζει τή δυνατότητα ένδεχομένων υπερβολών από μέρους όρισμένων καθηγητών».

Από τά παραπάνω είναι προφανές πώς ό τομέας αντιμετώπιστρε αποκλειστικά σαν θεσμός δημοκρατικότερος, πού περιορίζει τή δυνατότητα κατάχρησης τής καθηγητικής έξουσίας και γι' αυτό δέν έγινε. Τό ώραιότερο άλλωστε απ' όλα είναι ότι γράφουν οι τρεις ύπογράφωντες ύπουργοί στην έκθεση πώς δέ φταίνε αυτοί: και νά θέλαμε, βρέ παιδιά, νά καταργήσουμε τήν έδρα, δέν τό ήθελαν οι καθηγητές. («Πρέπει νά σημειωθεί ότι οι περισσότερες Άνώτατες Σχολές έτάχθησαν υπέρ τής δημιουργίας τομέων μέ παράλληλη διατήρηση των θετικών πλευρών του θεσμού τής έδρας»).

Αν κρίνει κανείς από τά αποσπάσματα των παρεμβάσεων των Πρυτάνεων στη συνεδρίασή τους μέ κυβερνητικούς εκπροσώπους (Τά Νέα, 11.9.78), πράγματι έχουν δίκιο στην έκθεσή τους οι τρεις ύπουργοί: τόν τομέα οι καθηγητές δέν τόν θέλουν, τόσο πολύ δέν τόν θέλουν, πού ό πρύτανης του πανεπιστημίου Αθηνών άνησυχεί γιατί «ριζοσπαστικές ιδέες» άντι

ν' αποφευχθούν γενικά, εφαρμόζονται στην Κρήτη: «Μέ άπασχολεί π.χ. τό γεγονός, ότι στο Πανεπιστήμιο και στο Πολυτεχνείο Κρήτης θά ισχύσει ό τομέας και δέν θά ισχύσει ή έδρα».

Ειδικά για τήν Κρήτη, ή εισηγητική έκθεση γράφει πώς εκεί θεσμοθετήθηκε ό τομέας επειδή δέν ύπρχαν έδρες, ώστε προφανώς νά αντιπαθθούν οι κάτοχοί τους στην κατάργηση. Η διοίκηση πάντως του πανεπιστημίου Κρήτης έχει εδώ και καιρό προτείνει τή λειτουργία τομέων, κυρίως για λόγους επιστημονικούς, καθώς φαίνεται ότι οι υπεύθυνοι φιλοδοξούν τά νέα ΑΕΙ στην Κρήτη νά άνεβάσουν τό επίπεδο και τήν ποιότητα των σπουδών.

Γιατί πράγματι, ή δημιουργία τομέα δέ χρησιμεύει μόνο στον περιορισμό των «υπερβολών» όρισμένων καθηγητών. Τομέας σημαίνει συγχρόνως μία άλλη αντιμετώπιση τής άναπαγωγής (μετάδοσης) και τής παραγωγής τής γνώσης. Ό τομέας μετατρέπει τό σύνολο του διδακτικού προσωπικού σε επιστημονική ομάδα συνεργατών, πού μοιράζονται κατά ειδικότητα και κατά βαθμό τό διδακτικό έργο, άλληλοσυμπληρώνονται στην ενημέρωση των φοιτητών και συνεργάζονται στην παραγωγή επιστημονικού έργου. Μετέχουν δηλαδή συγχρόνως όλοι στη διδασκαλία και τήν έρευνα, πράγμα πού εισάγει επιστημονικό κλίμα στο ίδρυμα. Συγχρόνως συναποφασίζουν, πού σημαίνει προβληματίζονται άναγκαστικά, για τίς μεθόδους διδασκαλίας, έλέγχου των γνώσεων, τήν αποτελεσματικότητά τους καθώς και τήν ύλη. Τέλος ό τομέας επιτρέπει τή σεμιναριακή, σε μικρό αριθμό φοιτητών, διδασκαλία και τίς φοιτητικές εργασίες πού μετατρέπουν τή γνώση από μηχανική άπομνημόνευση σε παραγωγική διαδικασία.

Έτσι όμως, ό τομέας μετατρέπει υποχρεωτικά τόν κάθε τακτικό καθηγητή σ' ένα είδος «διευθυντή σπουδών και έρευνών». Και τούτο σημαίνει ότι τόν αναγκάζει νά παρακολουθεί τίς εξελίξεις τής επιστή-

μης και της παιδαγωγικής, τις νέες μεθόδους διδασκαλίας και έλέγχου των φοιτητικών γνώσεων, τά τελευταία πορίσματα έρευνών σε συγγενείς ειδικότητες. Σεμιναριακή διδασκαλία σημαίνει παρακολούθηση της διεθνούς βιβλιογραφίας και όχι «σημειώσεις» για τους φοιτητές. Σημαίνει ακόμα επιστημονικό διάλογο πάνω σε θεωρητικές διαφωνίες, στους νεωτερισμούς, τις καινούργιες έννοιες, τά νέα έργα της γνώσης.

Και βέβαια, εκτός από αυτή την άλλη επιστημονική λειτουργία, ό τομέας, μέ τή συνεργασία και τή συλλογική ευθύνη των μελών του διδακτικού προσωπικού όλων των βαθμίδων, καταργεί μιά παράδοση υπερεξουσίας του τακτικού καθηγητή, πού δέν ελέγχεται από κανένα και επιτρέπει, όπως λέει τό κυβερνητικό κείμενο, «υπερβολάς». Καί τούτο αφορά τό θεσμό και όχι τά άτομα. Τό θεσμικό πλαίσιο μέσα στό όποιο λειτουργεί ό καθηγητής του επιτρέπει «υπερβολάς». Γι' αυτό έπρεπε ν' αλλάξει τό θεσμικό πλαίσιο. Γιατί όποιοσδήποτε άνθρωπος βρεθεί μέ ανεξέλεγκτες έξουσίες στό χέριο του κινδυνεύει νά τις καταχραστεί, έστω σε μιά στιγμή αδυναμίας. Τέτοιος πού είναι ό θεσμός της έδρας, ό καθηγητής πρέπει νά τύχει βράχος δικαιοσύνης, πρότυπο αντικειμενικότητας, σύμβολο επιστημονικής συνείδησης και γίγας άρετης. Ένώ θά έπρεπε ό θεσμός ό ίδιος νά εξασφαλίζει τήν αντικειμενικότητα. Άλλωστε ό θεσμός της έδρας είν' εκείνος πού παράγει μιά συμπεριφορά του Έλληνα καθηγητή, ένα πρότυπο. Τό πρότυπο αυτό χαρακτηρίζεται στην πλειοψηφία των περιπτώσεων, από μιά ιδιαίτερα ευθικτή άνωτερότητα, άπαίτηση δουλοπρέπειας από τους συνεργάτες του και έντονο επιστημονικό δογματισμό.

Τό «βοηθητικό» διδακτικό προσωπικό μετονομάζεται ευγενέστερα «έπικουρικό»

Τομέας λοιπόν δέν έγινε, γιατί τομέας σημαίνει νά συναποφασίζουν τά μέλη του διδακτικού προσωπικού όλων των βαθμίδων. Τό «συμβούλιο» όμως του λεγόμενου τομέα αποτελείται (άρθρο 2) από τους καθηγητές, τους έντεταμένους ύφηγητές και έναν εκπρόσωπο του «έπικουρικού» διδακτικού προσωπικού, πού μάλιστα εκλέγεται «κατ' έτος». Μά τέλος πάντων «ένας» παρακολουθούσε τις συνεδριάσεις της Σχολής και δίχως «ριζοσπαστικές» καινοτομίες. «Ένας» έπιμελητής δέ φέρνει τόν τομέα.

Φαίνεται από τήν εισηγητική έκθεση πώς άπασχόλησε αρκετά τό νομοθέτη και τους συμβούλους του τί νά κάνουν μέ τά ένοχλητικά αυτά όντα του «βοηθητικού» διδακτικού προσωπικού. Μάς λένε πρώτα απ' όλα ότι αυτοί, από «βοηθητικό» προσωπικό πού τους είχε βαφτίσει ό νόμος του 1968, πήραν και χωρίς νά ρωτήσουν κανένα μόνοι τους τήν τιμητική έπωνυμία «επιστημονικό» προσωπικό. Τόν τίτλο αυτό ή κυβέρνηση τόν θεώρησε «αδόκιμον» (κεφ. Β' της εισηγ. έκθ.). Τό επίθετο «επιστημονικός» είναι αδόκιμο για άτομα πού τό επάγγελμά τους καθορίζεται από τό

νόμο ως διδακτικό και έρευνητικό στό Άνώτατα εκπαιδευτικά ιδρύματα της χώρας.

Είναι προφανές ότι ή έκθεση έννοει πώς ό τίτλος του έπιστήμονα τους πέφτει πολύς. Έπειδή όμως συγχρόνως είχαν δείξει πώς δέν εύρισκαν νά τους τιμή ή όνομασία «βοηθητικό» προσωπικό, τους παραχωρήθηκε τό ευγενές συνώνυμο. Πρόκειται για καθαρή εϊρωνία.

Κι αν τό ύπουργείο Παιδείας νομίζει πώς ό τίτλος του έπιστήμονα πέφτει πολύς στό μαθητευόμενο έπιστήμονα πού τυπικά είναι ό βοηθός, ποιά θεωρεί κριτήρια έπιστημονικότητας για ν' άποκαλεί τόν όρο έπιστημονικό προσωπικό «αδόκιμο» και για τους διδάκτορες (έπιμελητές ή βοηθούς);

Τελικά αυτό πού είναι άπολύτως άπαραδέκτο για τήν πανεπιστημιακή δεοντολογία δέν είναι ή γελοιογραφική λύση πού έδωσαν μετονομάζοντας τό βοηθητικό προσωπικό έπικουρικό. Άπαραδέκτο είναι τό άρθρο 9 πού όρίζει τό «έργον» των έπιμελητών. Σημειώστε ότι ό έπιμελητής κατέχει κατά τό νόμο «διδακτορικό δίπλωμα ήμεδαπής ή όμοταγούς Άνωτάτης Σχολής της άλλοδαπής». Διορίζεται λοιπόν ό «κεκτημένος διδακτορικό δίπλωμα κτλ.» σε μιά σχολή και τό έργο του είναι: «ή υποβοήθησις εις τό διδακτικό, έξεταστικό και έρευνητικό έργον των καθηγητών (...). Οί έπιμεληταί δικαιούνται και εις τήν διεξαγωγήν ιδίων έρευνών (...) εφόσον τούτο δέν παραδλάπτι τό κατά τό προηγούμενον έδάφιον έργον αυτών» = (τήν υποβοήθηση των καθηγητών).

Τά πανεπιστημιακά μας πράγματα δέν ήτανε καθόλου ρόδινα κι ήρθε ό νόμος νά τά διορθώσει. Δέν ήτανε καθόλου ρόδινα όταν ό Ν.533 του 1968 όρίζει τά καθήκοντα των βοηθών-έπιμελητών στό άρθρο 7 γράφοντας: «Έργον των Έπιμελητών και Βοηθών είναι ή καθ' ομάδας, υπό τήν καθοδήγησιν του οικείου καθηγητού άσκησις ή διεξαγωγή φροντιστηρίων των φοιτητών και ή παροχή άλλων σχετικών μέ τάς σπουδάς των συμβουλών ή συμμετοχή αυτών εις τάς υπό του οικείου καθηγητού (...) διεξαγομένας έπιστημονικάς έρεύνας ή και ή υπ' αυτών τούτων διεξαγωγή έπιστημονικών έρευνών. Ο χουντικός νόμος όριζε διδακτικό και έρευνητικό έργο και συμμετοχή στις έρευνες του καθηγητή. Καί ή «ριζοσπαστική» άλλαγή συνίσταται στό νά μετατρέπεται ό διδάκτωρ έπιμελητής σε ύπηρετικό στην πράξη προσωπικό μέ αντικείμενο εργασίας άποκλειστικό τήν «υποβοήθησιν» του καθηγητή, ούτε καν του τομέα, για νά κρατιούνται τά προσήματα, αλλά του καθηγητή. Καί τούτο στό όνομα της άξιοκρατίας και της ανάγκης νά βελτιωθεί ή ποιότητα των ΑΕΙ.

Η ίδια λογική καθόρισε και τήν κατάργηση των βοηθών. Έδώ όμως στην πράξη χρειάζεται μιά παρένθεση. Τό πανεπιστημιακό μας σχήμα είναι πράγματι πρωτόστερο. Πρώτα έπρεπε νά υπάρχουν οι μεταπτυχιακές σπουδές και μετά οι βοηθοί. Βοηθός δηλαδή διορίζεται κάποιος πτυχιούχος πού για νά εκλεγεί χρειάζεται και άρκει ή προσωπική προς αυτόν εκτίμηση του καθηγητή της οικείας έδρας. Έφοδιασμένος λοιπόν άφου διορισθεί μονάχα μέ τις εγκυκλοπαιδικές γνώσεις του πτυχίου του, θά μαθητευ-

σει στην επιστήμη όπως τον φωτίζει ο Θεός, καθώς δεν υπάρχει καμιά θεομοθετημένη βαθμίδα όπου να διδάσκεται ή επιστήμη - την οποία οι καθηγητές και οι περισσότεροι διδάκτορες έχουν μάθει επειδή διδάχθει σέ ξένα πανεπιστήμια.

Μάς λέει λοιπόν η έκθεση των υπουργών ότι καταργεί τους βοηθούς διότι «άπέτυχαν». Και εξηγεί: «ένω υπηρετούν στά ΑΕΙ 3.375 βοηθοί (...) μόνο 409 είναι διδάκτορες». πράγμα απαραίτητο για την επιστημονική τους σταδιοδρομία. Μοῦ φαίνεται αντίθετα ότι 409 είναι πάρα πολλοί, αν μάλιστα σκεφτεί κανείς πώς ανάμεσα στους 409, πού αρκετοί έχουν κάνει τουλάχιστον κάποιες μεταπτυχιακές σπουδές στο εξωτερικό, υπάρχουν και κάμποσοι ήρωικοί αυτοδίδακτοι. Γιατί όπως όλοι οι «ένδιαφερόμενοι», πού λέει και η έκθεση, ξέρουν: νά ετοιμάξεις διατριβή στο ελληνικό πανεπιστήμιο είναι συνώνυμο τού ν' αυτοσχεδιάζεις. Όσο για τους καθηγητές, θεωρούν στην πλειοψηφία τους την καθοδήγηση διατριβών όχι καθόλου υποχρέωσή τους, αλλά ευεργεσία. Συνήθως μάλιστα δέ δίνουν θέματα διατριβής στους βοηθούς, φαινόμενο άξιοπεριέργο και χαρακτηριστικό τού ελληνικού πανεπιστημίου και μόνο.

Άπέτυχαν λοιπόν οι βοηθοί και τους καταργούν. Θά περίμενε κανείς νά τους αντικαταστήσουν μέ μεταπτυχιακούς σπουδαστές πού θά εργάζονταν περιορισμένες ώρες ώστε νά κάνουν τή διατριβή τους, αφού πρώτα ιδρυθούν οι μεταπτυχιακές σπουδές. Έ, λοιπόν όχι. Καταργούνται οι βοηθοί και τους αντικαθιστούν οι λεγόμενοι «επιστημονικοί συνεργάτες», τών οποίων τά καθήκοντα «ορίζονται υπό τού τομέως και εξειδικεύονται υπό τού οικείου καθηγητού».

Ποιά είναι ή διαφορά; Οί λεγόμενοι επιστημονικοί συνεργάτες διορίζονται μέ τά ίδια τυπικά προσόντα και στόν ίδιο βαθμό μέ τούς πρώην βοηθούς. Άντί όμως νά διορίζονται «επί θητεία τριών ετών δυναμένη νά ανανεούται τρίς(...)» και μέ τήν προϋπόθεση ότι για τήν ανανέωση πρέπει νά παρουσιάσουν επιστημονική εργασία, όπως ίσχυε για τούς βοηθούς, οι λεγόμενοι επιστημονικοί συνεργάτες διορίζονται «επί συμβάσει εργασίας ιδιωτικού δικαίου, διάρκειας ενός έως τριών ετών, ή οποία δύναται ν' ανανεούται», τίποτ' άλλο.

Καταργούνται δηλαδή άπλως οι βοηθοί, πού είχαν τελευταία γίνει αρκετά ενοχλητικοί, και παρ' όλο πού οι επιμελητές υποδιάζονται σέ υπηρετές τών καθηγητών, δίνεται στους καθηγητές ή δυνατότητα και τά κονδύλια νά προσλαμβάνουν πτυχιούχους τών οποίων νά «εξειδικεύουν» τά καθήκοντα κατά τς επιθυμίες τους και μόνο. Άποφεύγεται έτσι αποτελεσματικά στό μέλλον τό φαινόμενο πού σημειώθηκε μέ τούς βοηθούς, νά σηκώσουν μιά μέρα κεφάλι και νά τολήσουν νά πουν ότι άρνούται νά δακτυλογραφήσουν «σημειώσεις», αφού ό νόμος ορίζει τά καθήκοντά τους έρευνητικά και διδακτικά.

Κι ενώ μάς λέει ή εισηγητική έκθεση ότι καταργούνται οι βοηθοί γιατί άπέτυχαν στό επιστημονικό τους έργο, διαθέτει αρκετό χιούμορ για νά προβλέπει ότι ό νέος θεσμός τών επιστημονικών συνεργατών θά

δοθηθεί νά «διαδραματίσουν ρόλο φυτωρίου για τήν δημιουργία ικανών επιστημονικών στελεχών...». Οί βοηθοί, πού είχαν τουλάχιστον μιά τριετία σίγουρη για νά προσπαθήσουν, πού υποχρεώνονταν από τό νόμο νά κάνουν επιστημονικές εργασίες και διατριβή, έ, λοιπόν: «άπέτυχαν». Και οι επιστημονικοί συνεργάτες πού δέν ορίζεται ή εργασία παρά μόνο ό εργοδότης τους, νά προσλαμβάνονται για ένα χρόνο και πού κανείς δέν τους ζητάει εργασία επιστημονική, αυτοί θά γίνουν «φυτώριο ικανών επιστημονικών στελεχών»!.

Ό χειρότερος πάντως πονοκέφαλος είναι οι φοιτητές

Στό μέρος αυτό θά είμαι πολύ σύντομη, παραπέμποντας στην κριτική πού δημοσιεύθηκε στόν ήμερησιο τύπο στίς 29 Αυγούστου 1978, και υπογράφουν έννεα καθηγητές, ένας τής Φιλοσοφικής Θεσσαλονίκης (Α. Μπαγιόνα) τρεις τής Φιλοσοφικής Ίωαννίνων

(Φ. Κακριδής, Μ. Παπαθωμόπουλος, Χρ. Φράγκος) και τέσσερις της Φυσικομαθηματικής Ἀθήνας (Ν. Ἀντωνίου, Π. Γεωργίου, Φ. Καφάτος, Σ. Νεγρεπόντης).

Ὅπως ὀρθότατα διαπιστώνει τό κείμενο αὐτό ὁ νόμος διέπεται κυρίως ἀπό αὐταρχικό πνεῦμα «αὐστηρότητας» πρὸς τοὺς φοιτητές καί δέν λύνει κανένα ἀπό τὰ πολλὰ προβλήματα τῶν σπουδῶν τους.

Ὅυτε ἡ κατάργησις, ὄυτε ὁ πολλαπλασιασμός τῶν περιόδων μπορεῖ νά βελτιώσει τό χαμηλό ἐπίπεδο τῶν σπουδῶν. Ὅπως γράφει τό προαναφερόμενο κείμενο: «Δυστυχῶς οἱ συντάκτες τοῦ νομοσχεδίου, μέ ἔλλειψη λογικῆς καί ἐπιφανειακή προσέγγισις τῶν πραγμάτων, μένουν προσηλωμένοι στήν ἔμμονη ἰδέα τῆς περιόδου. Ἀνεξάρτητα ἀπό τίς προθέσεις τους ἐνισχύουν ἕνα ἑξεταστικό σύστημα πού εὐνοεῖ τήν ἀποστήθισις καί ἐξαρτᾶ τήν ἀξιολόγησις τῆς ἐπίδοσης τοῦ φοιτητῆ ἀπό ἀστάθμητους παράγοντες, χωρίς νά ἀποκλείονται πάντα καί τὰ ἱμπρεσιονιστικά κριτήρια ἀπό πλευρᾶς ἑξεταστῶν». Γράφει ἀκόμα ὅτι ἡ ἱστορία τῶν ΑΕΙ μας διαφεύδει τήν προσδοκία πού ἐπικαλοῦνται οἱ νομοθέτες: τῆ βελτίωσις τῶν φοιτητῶν χάρις στό αὐστηρό σύστημα τῶν δύο ἑξεταστικῶν περιόδων.

Χειρότερη καί ἀδικαιολόγητη εἶναι ἡ ἀπώλεια τῆς φοιτητικῆς ιδιότητος δύο χρόνια μετά τό τέλος τῆς φοίτησις. Ὅπως γράφει πάλι τό παραπάνω κείμενο, «ἐκτός ἀπό τήν περίπτωσις τῶν ἐργαζομένων, τῶν δημοσίων ὑπαλλήλων κ.ἄ., τί θά γίνει μέ τό φοιτητῆ πού θά κρίνει ὅτι δέν εἶναι σωστό νά προσέλθει στίς πτυχιακές ἑξετάσεις φιλοσοφίας ἂν δέν ἔχει μελετήσῃ τὰ ἅπαντα τοῦ Ἀριστοτέλη καί τῆ σχετικῆ βιβλιογραφία;». Κι ἀκόμα οἱ διατάξεις αὐτές θά πλήξουν κυρίως τοὺς ἐργαζομένους φοιτητές καί γενικά τοὺς μὴ προνομιούχους κοινωνικά.

Ἡ κυβέρνησις προβάλλει γιά τήν αἰτιολόγησις τῶν μέτρων αὐτῶν ἐπιχειρήματα ποιότητος τῶν σπουδῶν καί τῶν πτυχιοῦχων. Τό ἐπιχείρημα δέν εἶναι καθόλου πειστικό. Τό ἐπίπεδο τῶν σπουδαστῶν εἶναι γενικά χαμηλό, πράγματι. Τά αἷτια ὅμως τοῦ φαινομένου αὐτοῦ βρισκονται κυρίως στίς μεθόδους διδασκαλίας, στό ἑξεταστικό σύστημα, στήν ποιότητα τῶν μεταδιδόμενων γνώσεων, καί ὄχι βέβαια στήν εὐπάθεια ἢ τήν τεμπελιά τῆς ἑλληνικῆς νεολαίας. Καί τέλος πάντων εἶναι πιά παιδαγωγικῆ κοινοτοπία σέ ὄλες τίς χώρες τό συμπέρασμα ὅτι, ὅπου οἱ διδασκόμενοι δέ μαθαίνουν γράμματα, φταῖνε κυρίως οἱ δάσκαλοι τους.

Ἡ ἀπό καθέδρας διδασκαλία μπροστά σέ ἑκατοντάδες φοιτητές, ὁ ἀπαράδεκτος ἐπιστημονικά θεσμός τῶν «σημειώσεων», πού εὐνοοῦν τή μηχανική ἀπομνημόνευσι καί ἀποτρέπουν τόν προβληματισμό, οἱ τμηματικές ἑξετάσεις κατά περιόδους, ἡ ἔλλειψη κάθε ἐπαφῆς τοῦ φοιτητῆ μέ τήν ἔννοια τῆς βιβλιογραφίας, ἡ ἀπουσία κάθε εἴδους συμμετοχῆς τοῦ φοιτητῆ σέ

ἐργασίες ἢ ὁποιας μορφῆς δημιουργικῆ ἐκμάθησις, ἀποτελοῦν τά οὐσιαστικότερα αἷτια τοῦ χαμηλοῦ ἐπιπέδου.

Γιά νά βελτιωθεῖ ἐπομένως τό ἐπίπεδο τῶν σπουδαστῶν, θά ἔπρεπε πρῶτα ν' ἀντιμετωπισθεῖ τό ἐπίπεδο τῶν σπουδῶν.

Ἡ αὐστηρότητα τοῦ νόμου στοχεύει, κατά τοὺς νομοθέτες, τοὺς ἰσόβιους ἢ αἰώνιους φοιτητές. Ποιοὶ ὅμως εἶναι αὐτοί; Δίχως συγκεκριμένα στοιχεῖα, θά ἔτεινα στήν ὑπόθεσις ὅτι ἄτομα πού διατηροῦν γιά ἰδιαίτερα μακρὸ διάστημα τῆ φοιτητικῆς ιδιότητος πρέπει νά εἶναι στή συντριπτικῆ τους πλειοψηφία ἐργαζόμενοι (ὄχι φοιτητές πού ἐργάζονται σποραδικά) ἀλλὰ κανονικοὶ μισθωτοὶ πού βρισκονται ἀρκετά χρόνια στήν ἀγορὰ ἐργασίας καί προσπαθοῦν νά βελτιώσουν τήν ἐπαγγελματικῆ τους θέση μέ τήν ἀπόκτησις ἑνὸς πτυχίου (συνήθως σχολῶν ὅπως τῆς Παντείου ἢ τῆς ΑΣΟΕΕ). Στῆ Γαλλία καί τήν Ἰταλία θεσπίστηκαν πρὶν μερικά χρόνια νόμοι πού προσφέρουν τῆ δυνατότητα, μέ πληρωμένες ἄδειες, στοὺς ἐργαζομένους νά πάνε στὰ πανεπιστήμια. Ἐμεῖς θέλουμε νά ξεκαθαρίσουμε τά ΑΕΙ ἀπ' ὅσους μέ δική τους πρωτοβουλία καί μέ πολύ ἐπιπρόσθετο κόπο σπουδάζουν ἐνῶ βρισκονται στήν ἀγορὰ ἐργασίας. Ἡ «κάθε δυνατῆ διευκόλυνσις» στοὺς ἐργαζομένους φοιτητές πού γενικόλογα ἀναφέρει ὁ νόμος δέν λύνει τό πρόβλημα. Πῶς ν' ἀποδείξει κάποιος ὅτι χρειάζεται περισσότερο χρόνο ἀπό τῆ διατίτα πού ἐπιτρέπει ὁ νόμος ἐπειδὴ εἶναι ἐργαζόμενος καί ὄχι τεμπέλης.

Ἄλλωστε, ὀρισμένες διατυπώσεις τῶν πρυτάνεων, στή σύνοδό τους πού ἀναφέρεται παραπάνω, ὑποψιάζουν τόν ἀναγνώστη, μήπως ἡ αὐστηρότητα ἔχει στόχο ὄχι τοὺς «τεμπέληδες» φοιτητές, ἀλλὰ τοὺς φοιτητές γενικῶς. Δέν πρέπει «νά εἴμεθα ἐπιεικεῖς», λέει ὁ πρύτανης τοῦ πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, πού συγχρόνως παρακάτω ἀνησυχεῖ γιά τῆ μέριμνα τοῦ νόμου ὑπὲρ τῶν ἐργαζομένων: καί πού θά ξέρομε ἂν εἶναι ἐργαζόμενοι; Ἐπίσης ὁ πρύτανης κ. Γ. Παρρανεόπουλος προτείνει «τῆ θέσπισις τῆς διακοπῆς τῆς ἀναβολῆς στρατεύσεως». Ποιὸ εἶναι τό πρόβλημα τέλος πάντων; Πῶς θά καλύτερέψουν οἱ σπουδές ἢ πῶς θά δυσκολεύονται ἀπλῶς οἱ φοιτητές νά πετύχουν; Τί ἐπιδιώκει ἡ Πολιτεία; Νά θγαίνουν ἀπό τά πανεπιστήμια καταρτισμένοι ἐπιστημονικά ἢ νά τοὺς δώσει ἕνα μάθημα γιατί ἐπιδεικνύουν πνεῦμα ἀντιλογίας;

Πρέπει νά σημειώσω τελειώνοντας πῶς ὁ φοιτητής μας εἶναι πράγματι σέ χαμηλό ἐπίπεδο καί μεγάλος ἀριθμὸς πτυχιοῦχων εἶναι ἀστοιχείωτοι. Καί ἀλήθεια δέν πρέπει νά εἴμαστε καθόλου ἐπεικειῖς. Κυρίως ἀπέναντι σέ ὅσους πανεπιστημιακοὺς δασκάλους ἐκτός ἀπὸ τῆ ράβδο γιά τό φρονιματισμό τῶν φοιτητῶν δέν ἔχουν τίποτ' ἄλλο νά προτείνουν γιά τῆ βελτίωσις τοῦ ἐπιπέδου τῶν ἀνωτάτων ἐκπαιδευτικῶν μας ἱδρυμάτων.

Βιβλιοχαρτοπωλείον ή «Έλλάς»

του "Αγγελου Έλεφάντη

Τό βιβλίο περνάει κρίση! Ή διαπίστωση γίνεται από τούς ίδιους τούς διαχειριστές τής τύχης αὐτοῦ τοῦ πολύτιμου καί πολυταλαιπωρημένου ἐμπορεύματος: ἐκδότες, βιβλιοπῶλες, διανοούμενους, δημοσιογράφους, κριτικούς, πλασιέδες. Καί ἡ διαπίστωση αὐτή ὀδήγησε, ἐδῶ καί μερικά χρόνια, τά ἐπαγγελματικά σωματεῖα τοῦ κλάδου παραγωγῆς καί ἐμπορίας βιβλίου (Σύλλογοι Βιβλιοπωλῶν καί Ἐκδοτῶν) νά διατυπώσουν σωρεία αἰτημάτων μέ ἀποδέκτη τό κράτος, πού σκοπό ἔχουν τήν ἐξυγίανση τοῦ κλάδου, οἰκονομικές διευκολύνσεις, προσέλκυση τοῦ κοινοῦ, πλατύτερη διακίνηση τοῦ βιβλίου κλπ. Τό εἶδος ἄλλωστε τῶν προβαλλόμενων αἰτημάτων ὑπαινίσσεται ὅτι ἂν τό βιβλίο ἔχει προβλήματα, ἂν περνάει κρίση, τό κακό ὀφείλεται ἀποκλειστικά στήν ἀστοργία τοῦ Κράτους. Μετά ἀπ' αὐτή τή διάγνωση – αἰτιολογία γιά τήν κρίση τοῦ βιβλίου, τό κράτος καλεῖται νά ἐπέμβει καί νά ἱκανοποιήσῃ αἰτήματα τοῦ κλάδου ὅπως: νά ἐνισχυθοῦν οἱ βιβλιοθήκες, νά κατοχυρωθεῖ ἡ ἐπαγγελματική στέγη, νά χρηματοδοτηθεῖ χαμηλότοκα ἡ παραγωγή βιβλίου, νά δοθεῖ ἀτέλεια χάρτου σέ ὄλες τίς ἐκδόσεις, νά διοργανωθοῦν μόνιμες καί κινητές ἐκθέσεις, νά ἀρθεῖ ἡ ὑποχρέωση τήρησης ταμειακῶν μηχανῶν, νά καταργηθεῖ ἡ εἰσαγωγή ξενόγλωσσων βιβλίων.

Εἶναι βέβαιο ὅτι τά χάλια τῶν ἐλληνικῶν βιβλιοθηκῶν ὀφείλονται πράγματι στήν ἀστοργία τοῦ κράτους. Τά ὑπόλοιπα ὅμως αἰτήματα, σέ καθεστῶς ἐλεύθερης οἰκονομίας καί ἀτομικῆς πρωτοβουλίας, μοιάζουν τό λιγότερο περίεργα. Ὅχι βέβαια γιατί ἡ ἱκανοποίησή τους δέν θά ἐπηρέαζε εὐνοϊκά τήν ἀνάπτυξη τῆς ποιότητος καί τῆς ποσότητος τοῦ βιβλίου (τή στιγμή μάλιστα πού ἄλλοι ἐπιχειρηματικοί κλάδοι, π.χ. ἰδιωτικές τουριστικές ἐπιχειρήσεις, δανειοδοτοῦνται πλουσιοπάροχα) ἀλλά γιατί ἀφήνουν νά ἐννοηθεῖ ὅτι τό μόνο πρόβλημα τοῦ βιβλίου εἶναι οἰκονομικό καί ὁ μόνος ὑπεύθυνος πρὸς τοῦτο εἶναι τό κράτος. Τά πράγματα ὅμως εἶναι πολύ πύ σύνθετα. Ἄν πρέπει νά μιλάμε γιά τό οἰκονομικό πρόβλημα τοῦ βιβλίου αὐτό κυρίως συνίσταται στήν ἀεριστιδική κερδοσκοπία τῶν περισσοτέρων ἐκδοτῶν, καί ἂν πρέπει νά κεντηριάζουμε τή χαμηλή ποιότητά του ὡς ἀναλογιστοῦμε τήν ἀπέραντη ἀνευθυνότητα μέ τήν ὁποία ἀντιμετωπίζουν τό βιβλίο οἱ ἴδιοι οἱ προαγωγοί του.

Ἡ κρίση τοῦ βιβλίου ὀφείλεται μόνο στήν ἀστοργία τοῦ κράτους;

Κανείς βέβαια δέν μπορεῖ νά ἀμφισβητήσῃ ὅτι ὑπάρχει κρίση τοῦ βιβλίου. Μόνο πού ἡ κρίση μέ τή γενικότητα πού τήν περιγράφουν οἱ ἴδιες οἱ ἀπαιτήσεις τῶν ἐκδοτῶν – βιβλιοπωλῶν, γενικότητα πού δέν τήν περισώζει ἡ παράθεση μερικῶν στατιστικῶν στοιχείων (τοῦ τύπου τόσα κατά κεφαλὴν βιβλία τό χρόνο στήν Ἑλλάδα ἐνῶ στήν Ὁλλανδία ἢ τή Βουλγαρία τυπώνονται πολύ περισσότερα) κινδυνεύει νά ἐξαφανίσει τό πρόβλημα. Γιατί ἡ κρίση εἶναι πολυεπίπεδη καί δέν περιορίζεται μόνο, ὅπως ἀφήνουν νά φανοῦν οἱ σχετικές στατιστικές καί τά αἰτήματα τῶν ἐνδιαφερομένων, στή μειωμένη ποσότητα παραγωγῆς βιβλίων, τό ὑψηλό κόστος παραγωγῆς, στά χαμηλά κατά μέσο ὄρο τραβήγματα κ.ο.κ. Καί οὔτε εἶναι ὁμοιόμορφη: δέν πλήττονται ἔξισου ἀπό τήν κρίση ὅλα τά εἶδη βιβλίου. Ὑπάρχουν κατηγορίες ἐκδόσεων πού ὄχι μόνο δέν πλήττονται ἀλλά εὐημεροῦν : π.χ.

τά βιβλία – επίπλωση, οι «έγκυκλοπαίδειες», τα εικονογραφημένα παιδικά, τα δγκώδη ψευτολαϊκά ρομάντσα.

Αλλά για να άντιληφτοῦμε τό πρόβλημα τοῦ βιβλίου θά πρέπει νά τό εξετάσουμε από τήν πλευρά, ὄχι τοῦ ἐκδότη ἢ τοῦ βιβλιοπώλη, ἀλλά τοῦ κοινοῦ. Ὁ ἀγοραστής, ὁ ἀναγνώστης, ἔχει κι αὐτός κάτι νά πει γιά τήν κρίση τοῦ βιβλίου, τήν ποιότητα ἢ τήν τιμή του, τήν ὀργάνωση τῆς βιβλιοαγορᾶς, τήν ποικιλία τοῦ ἑλληνικοῦ βιβλίου, τά ἐπιτεύγματά του, τήν ἀνάεωσή του, τήν αἰσθητική του. Καί πιστεύω ὅτι ἡ σκοπιά αὐτή ἔχει βαρύνουσα σημασία. Τό βιβλίο ἀποτελεῖ τό βασικότερο μέσο γιά τήν ἀνάπτυξη τῆς λαϊκῆς κουλτούρας. Τό βιβλίο περιορίζει τήν ἀπόσταση ἀνάμεσα στό δημιουργό καί τό κοινό, τόν εἰδικό καί τό βέθλο, τά μορφωμένα στρώματα καί τοῦς ἄλλους, συγκρατεῖ ἀπό τόν κατήφορο τῆς μαζοποίησης τῶν ἀνθρώπων, ἀνθίσταται στήν εὐκόλη τέχνη, τήν ψευτοεπιστήμη, τήν κονφορμιστική ἰδεολογία, τήν ἀπλοϊκή φιλοσοφία: ὅταν εἶναι καλό, πάει παντοῦ, εἶναι πλούσιο, καλύπτει ὄλες τίς πτυχές τῆς ἀνθρώπινης δραστηριότητας, ὅταν εἶναι σύγχρονο μέ τήν ἐποχή του, ὅταν παρακολουθεῖ τήν παγκόσμια πνευματική δραστηριότητα, ὅταν διαβάζεται, ὅταν ἔχει ἀναγνώστες, ὅταν πολλαπλασιάζει τοῦς καλοῦς ἀναγνώστες.

Ποιοί ἐκδοτικοί οἴκοι

Θά μιλήσουμε λοιπόν λίγο γιά τά βιβλία, ἀλλά ἀπό τή σκοπιά τοῦ ἀναγνώστη καί τά προβλήματα πού αὐτός συναντᾶ σέ σχέση μέ τό βιβλίο πού τοῦ προσφέρεται:

Στήν περιφέρεια τῆς Ἀθήνας λειτουργοῦν 600 περίπου βιβλιοπωλεῖα καί σέ ὅλη τήν Ἑλλάδα 2.104 ἐκδοτικοί οἴκοι. Σ' αὐτόν τόν ἐπίσημο ὑπερεμπορισμό θά πρέπει νά προσθέσει κανεῖς τοῦς ἑκατοντάδες μόνιμους ἢ εὐκαιριακοῦς πλασιέδες βιβλίων, πού κουβαλοῦν τό Μωάμεθ στό βουνό, τοῦς ἄπειρους μικροκαί μεγαλομεσάζοντες, τά καροτσάκια. Πολύ λίγα ἀπ' αὐτά τά μαγαζιά εἶναι πραγματικά βιβλιοπωλεῖα καί πραγματικοί ἐκδοτικοί οἴκοι. Ὅχι γιατί δέν εἶναι ἀρκετά μεγάλα ὥστε νά γίνονται σεβαστά μέ τόν ὄγκο τους – τό βιβλίο ἄλλωστε ἀπό τή φύση του λίγη συγκέντρωση ἐμπορίας καί παραγωγῆς (εὐτυχῶς) ἐπιδέχεται-, ἀλλά γιατί συχνά ἢ ἀπασχόληση μέ τήν ἐκδοση ἀποτελεῖ πάρεργο, εὐκαιρία, ἀποτυχημένη κατάληξη ἄλλων ἀποτυχημένων δραστηριοτήτων, ἀντικείμενο ἄσχετο μέ τίς γνώσεις καί τίς διαθέσεις τοῦ παραγωγοῦ του. Πολλοί φτιάχνουν καί πουλοῦν βιβλία ὅπως ἄλλοι φτιάχνουν καί πουλοῦν παπούτσια μολονότι οἱ τσαγκάρηδες φροντίζουν τουλάχιστο νά μή σοῦ χτυποῦν τόν κάλο. Τά ἐκδοτικά ὁμως καί τά βιβλιοπωλεῖα εἶναι ἀκατάλληλα νά ἀνταποκριθοῦν στίς ἀνάγκες τοῦ μορφωμένου κοινοῦ, εἶναι πολύ ἄσχημα προετοιμασμένα νά διαφωτίσουν καί νά προσανατολίσουν τό λαϊκό κοινό. Τό μόνο κίνητρο εἶναι τό ποσοστό τοῦ κέρδους πού ἀποφέρει τό βιβλίο.

Ἄν τώρα ριζοῦμε μιά ματιά στόν τρόπο πού φτιάχνονται τά βιβλία τά πράγματα εἶναι ἀκόμη πιό ζο-

φερά. Οἱ ἄνθρωποι πού ξέρουν νά φτιάξουν ἕνα καλό βιβλίο – δέν ἀναφερόμαστε στοῦς συγγραφείς, ἐπιστήμονες, λογοτέχνες κλπ – σπανίζουν, καί σπανίζουν ἐπειδή τά σχετικά ἐπαγγέλματα δέν ἔχουν ἀναγνωριστεί, δέν ἔχουν κατοχυρωθεῖ, πολλοί τά ἔχουν πάρεργο, εὐκαιριακή καί προσωρινή ἀπασχόληση, ἄρα δέν εἰδικεύονται. Καί τοῦτο γιατί τά ἐπαγγέλματα αὐτά δέν πληρώνονται. Δέν πληρώνεται ἡ διόρθωση, ἡ ἐπιμέλεια τῆς ἐκδοσης, ἡ μετάφραση ἢ ἐπιστημονική συνεργασία, ἡ ἐπιστημονική καί γλωσσική θεώρηση, ἡ καλλιτεχνική – αἰσθητική ἐπιμέλεια. Γι' αὐτό καί δέν ὑπάρχουν ἀρκετοί εἰδικευμένοι διορθωτές, ἐπιμελητές, μεταφραστῆς, μακεττίστες. Ἐλάχιστοι ἐπιστήμονες προσφέρονται νά δουλέψουν στίς ἐκδόσεις ἢ ἐλάχιστους ἐπιστήμονες οἱ ἐκδόσεις εἶναι διατεθειμένες νά ἀπορροφήσουν. Τό ἔξοδο θεωρεῖται περιττό. Ἄς πάρουμε γιά παράδειγμα τοῦς μεταφραστῆς. Μέ 1500 ὡς 2000 δραχμές τό τυπογραφικό (16 σελίδες) πού πληρώνονται εἶναι οἱ χειρότερα ἀμειβόμενοι Νεοέλληνες, ἂν λάβει κανεῖς ὑπόψη ὅτι ἀκόμη κι ἕνας πεπειραμένος μεταφραστής, εἶναι ἀδύνατο νά μεταφράσει πάνω ἀπό ἕνα τυπογραφικό τήν ἐβδομάδα. Ἔτσι, καί στήν καλύτερη περίπτωση, ἕνας μεταφραστής θά κερδίσει 8.000 δρχ. τό μήνα. Ἄν τώρα ἡ εὐσυνειδησία του, ἡ ἀγάπη του γιά τό κείμενο ἢ συγκεκριμένες δυσκολίες τόν ὑποχρεώσουν νά ξαναγράψει τή μετάφρασή του, νά συμβουλευτεῖ λεξικά, νά ξαναδιαβάσει καί νά διορθώσει ὄσα ἔγραψε, θά φτάσει στό σημείο νά κερδίσει 4 – 5000 δραχμές σ' ἕνα μήνα, μέ πλήρη ἀπασχόληση. Καί ἐπειδή φαίνεται ἡ ἐποχή μας δέν βρίθεται ἀπό ἰδανικούς, πού θά μπορούσαν χάρη στά ἰδανικά τους νά ζήσουν μέ 4 – 5000 δραχμές τό μήνα, οἱ μεταφραστῆς – μέ ρυθμούς πολυδόλου, προσπαθοῦν νά ἐτοιμάσουν δύο καί περισσότερα τυπογραφικά τήν ἐβδομάδα. Κι ὅ,τι βγεῖ βγῆκε. Σέ λίγο ἄλλωστε, περαστικοῦ στό «ἐπάγγελμα», ἀφοῦ δέν τοῦς ἀμείβει καί τοῦς γελοιοποιεῖ, θά τό ἐγκαταλείψουν σέ ἄλλους ἐπίσης περαστικούς. Φυσικά δέν λείπουν οἱ μεταφράσεις πού γίνονται ἀπό μεταφραστῆς πού κατέχουν καί τίς γλώσσες καί τό κείμενο ἀλλά συνήθως τά ἔργα αὐτά ἐτοιμάζονται ἀνεξάρτητα ἀπό τόν τρόπο πού δουλεύει ἡ συνήθης παραγωγή βιβλίου. Οἱ μεταφραστῆς αὐτοί δέν περιμένουν νά ζήσουν ἀπό τή μετάφραση.

Ἐνα δεύτερο παράδειγμα: ἐλάχιστα ἐκδοτικά χησιμοποιοῦν ἐπιμελητές ἐκδοσης, ἐπιστημονικούς συνεργάτες, ὑπεύθυνους ἐκδοτικῆς σειρᾶς. Τά ἐλάχιστα τιμητικά παραδείγματα ὑπογραμμίζουν τόν κανόνα ὅτι ὁ ἐκδότης, συνήθως αὐτοπροσώπως, κάνει κουμάντο γιά τά πάντα: ἐπιλέγει τά βιβλία πού θά ἐκδόσει, ἐλέγχει τή μετάφραση, ἐπιμελεῖται τήν ἐκδοση, παρακολουθεῖ τή διόρθωση, παρακολουθεῖ τό τυπογραφείο, ἀσχολεῖται μέ τή διάδοση, ἀσχολεῖται μέ τή διαχείριση. Πάντως ἕνα εἶναι σίγουρο: χωρίς τήν παρέμβαση αὐτῶν τῶν ἀνθρώπων δέν μπορεῖ νά ὑπάρξει ἐκδοτική πολιτική, δέν μπορεῖ νά γίνει σωστή καί συνεπής ἐπιλογή, δέν μπορεῖ νά ὑπάρξουν καλά βιβλία, δέν μπορεῖ νά ὑπάρξουν πολλοί καί καλοί ἀναγνώστες. Ἀπό κει καί πέρα ὑπάρχει ὁ μή ὀνομαζόμενος μέγας ἐνοχος, ὁ ἀναγνώστης, πού γιά τή δίψα

της βιβλιοφιλίας του θά πληρώσει τή δίψα της κερδοσκοπίας των εκδοτών.

Δέν θά ήταν υπερβολικό νά ποῦμε ὅτι ὁ μέγας ἀντίπαλος τῶν ἐργαζομένων στόν κλάδο τοῦ βιβλίου, τῶν πραγματικῶν, μαζί μέ τούς συγγραφείς, παραγωγῶν τοῦ βιβλίου, εἶναι ὁ ἐκδότης. Καί κάτι μάς λέει ὅτι τά χαμηλότοκα δάνεια πού διεκδικεῖ ὁ ἐκδότης δέν προορίζονται γιά τήν αὔξηση τῆς ἀμοιβῆς τῶν ἐργαζομένων πού πραγματικά θά ἀνέβαζε τήν ποιότητα τοῦ βιβλίου καί θά τό ἔκαναν ἐλκυστικότερο γιά τό κοινό. Καί ἂν ἡ ἀτέλεια χάρτου χρησιμεύει στά σίγουρα γιά νά πέσει τό κόστος παραγωγῆς βιβλίου σίγουρα δέν θά χρησιμεύσει στό νά πέσει καί ἡ τιμή του. Ἄν σήμερα τό βιβλίο ἔχει ἀπαγορευτικές γιά τό πλατύ κοινό τιμές αὐτό δέν ὀφείλεται στό ὑψηλό κόστος παραγωγῆς ἀλλά στήν ἀνελαστικότητα τοῦ ποσοστοῦ τοῦ κέρδους πού δέν λείπει ποτέ νά πάει κάτω ἀπό τά 50% ὅταν δέν εἶναι 100%.

καί ποιὰ βιβλιοπωλεῖα

Ἄς ἐρθομε τώρα στά βιβλιοπωλεῖα, τό μαζικό αὐτό μηχανισμό διάδοσης τοῦ βιβλίου. Ὅλοι ξέρουμε τά «βιβλιοχαρτοπωλεῖα», συνηθέστατα στίς συνοικίες τῆς Ἀθήνας καί σχεδόν μοναδικά σημεῖα πώλησης βιβλίων στίς περισσότερες ἐπαρχιακές πόλεις. Τό πρῶτο συνθετικό τοῦ «βιβλιοχαρτοπωλεῖου» ἀντιστοιχεῖ συνήθως σέ μερικά μελοδραματικά μυθιστορήματα παροχρημένο μῶδος πού συντηροῦν τή μελοδραματική παράδοση, παρασχολικά βιβλία, εικονογραφημένα παιδικά περιοδικά κλπ. ἄντε καί κάποιος Μάο, κάποιος Λένιν, κάποιος Ράιχ (πουλιοῦνται καλά), μιά ἀψίδα τοῦ Γκεδάρ, καμιά Ἀγκάθα Κρίστι, λίγος Λουντέμης καί ἡ ἀπαραίτητη ἐπιστημονική φαντασία. Τό ὑπόλοιπο μαγαζί, τό κυρίως μαγαζί, εἶναι βαρυφορτωμένο μέ κοῦκλες, χαρτικά, ντεμισέδες, σχολικές τσάντες, πλαστικά τάνκς, χάρακες, μολύβια, ρεπροντυξίόν, ἐγχρωμα κεριά, ψαροντούφεκα. Ἄπό πού κι ὡς πού ἕνα τέτοιο μαγαζί πρέπει νά λέγεται, καί κυρίως νά θεωρεῖται, βιβλιοπωλεῖο; Ὅχι βέβαια ὅτι εἶναι κακό πράγμα τά χαρτοπωλεῖα νά ἔχουν καί βιβλία. Κάθε ἄλλο μάλιστα, καί μακάρι τά σημεῖα πώλησης βιβλίων νά γίνονται ὀλοένα καί περισσότερα, καί μακάρι νά πουλιοῦνται ἀκόμα καί στά καφενεῖα. Ἀλλά τό θέμα δημιουργεῖται ἀπό τή στιγμή πού αὐτά τά ἀνειδίκευτα, ἀνενημέρωτα, μή ἐξελιξίμα ὡς βιβλιοπωλεῖα καταστήματα εἶναι τά μόνα σημεῖα πώλησης βιβλίων, ἀποτελοῦν τό μοναδικό μηχανισμό διάδοσης τοῦ βιβλίου.

Ἐπάρχει λοιπόν ἕνα κενό. Καί μολονότι τό τρίγωνο Σύνταγμα – Ὁμόνοια – Κολωνάκι προσφέρει τήν εἰκόνα πνευματικῆς πανδαισίας μέ τήν πληθώρα τῶν βιβλιοπωλείων – μικρῶν, μεγάλων, «πολιτικῶν», εἰδικευμένων, ξενόγλωσσων, – τά βιβλιοπωλεῖα γενικά σπανίζουν. Ἐπάρχουν ὀλόκληρες – καί τεράστιες – γειτονιές τῆς Ἀθήνας ὅπου λειτουργοῦν μόνο μερικά «βιβλιοχαρτοπωλεῖα» (π.χ. Νέα Σμύρνη, Παγκράτι, Γκύζη) γιά νά μή νομιστεῖ ὅτι μιλάμε γιά τίς ἐσαχτιές τοῦ Λεκανοπεδίου, ὑπάρχουν ἐπαρχια-

κές πόλεις, πρωτεύουσες νομῶν καί ἔδρες Πανεπιστημίων, μέ ὑποτυπώδη βιβλιοπωλεῖα (π.χ. τά Γιάννενα) γιά νά μή νομιστεῖ καί πάλι ὅτι μιλάμε γιά τά κασάβραχα. Τό φαινόμενο μπορεῖ νά τό διαπιστώσει κανεῖς σ' ὁποιοδήποτε ἀστικό κέντρο τῆς Ἑλλάδας κι ἂν βρεθεῖ· εἶναι τόσο αὐταπόδεικτο πού ἡ παράθεση στοιχείων θά ἀποτελοῦσε σχολαστικότητα.

Κι ὥστόσο ἡ λειτουργία πραγματικοῦ βιβλιοπωλείου μέ μεγάλη ποικιλία τίτλων, ἐνημέρωση καί εἰδικευση τοῦ προσωπικοῦ του συνιστᾷ ἕνα μορφωτικό θεσμό, μιά πνευματική ἐστία κι ὄχι ἀπλά καί μόνο μιά εὐήμερούσα ἐπιχείρηση. Αὐτός ὁ, ἔστω ἰδιωτικός καί κερδοσκοπικός, θεσμός δείχνει ἂν οἱ ἄνθρωποι αὐτοῦ τοῦ τόπου διαβάσουν, ἂν βρῖσκουν κάτι νά διαβάσουν, τί βρῖσκουν νά διαβάσουν. Καί ναί μέν σέ καθεστῶς ἐλεύθερης οἰκονομίας καί ἀτομικῆς πρωτοβουλίας δέν μπορεῖ νά κατηγορηθεῖ κανεῖς κανένα γιά ποιό λόγο π.χ. συνοικίες τῆς Ἀθήνας τῶν 50.000 καί 100.000 κατοίκων δέν ἔχουν βιβλιοπωλεῖα, οὔτε γιά ποιό λόγο ὅσα συνωστίζονται στό τρίγωνο Ὁμόνοια – Σύνταγμα – Κολωνάκι δέν μετακομίζουν παραπέρα, οὔτε γιατί ὅσα λειτουργοῦν ἐκεῖ πού λειτουργοῦν εἶναι μικρά καί κακοοργανωμένα. Ἀλλά ἂν μιλάμε γιά κρίση τοῦ βιβλίου πρέπει νά ἔχουμε ὑπόψη ἀκριβῶς τέτοιου τύπου φαινόμενα. Διαφορετικά τό πρόβλημα βιβλίου θά κλειστεῖ στό συντεχνιακό ὀφελμισμῶ τῆς μεγάλης πλειοψηφίας τῶν σημερινῶν ἐκδοτῶν – βιβλιοπωλῶν.

Ἀλλά δέν εἶναι μόνο ἡ σπανιότητα τῶν βιβλιοπωλείων. Ἀκόμα κι αὐτά τά μικρά κλεφτοφάναρα πού ὑπάρχουν γιά νά διαλύσουν τά σκοτάδια τοῦ σύγχρονου σκοταδισμού τῆς «ἀκροθεαματικότητας» λειτουργοῦν ὅσο πῶ ἀσχημα μποροῦν. Τά περισσότερα ἔχουν προσωπικό ἀνειδίκευτο, εὐκαιριακό καί παροδικό στό ἐπάγγελμα πού, ὡς ἐκ τούτου, δέν ξέρει τό βιβλίο καί δέν μπορεῖ νά ἐνημερώσει τό κοινό πού τό πλησιάζει.

Πέρα ὅμως ἀπ' αὐτό τά βιβλιοπωλεῖα λειτουργοῦν στίς πῶ ἀκατάλληλες, γιά τό κοινό ὄρες. Ἀλήθεια ποιός ἐργαζόμενος, μορφωμένος ἢ ἀμόρφωτος, μπορεῖ νά ἐπισκευθεῖ ἕνα βιβλιοπωλεῖο; Στίς πρωινές ὄρες πού δουλεύει ἡ τίς συνολικά 9 ἐργασίες γιά τά βιβλιοπωλεῖα ἀπογευματινές ὄρες (Τρίτη, Πέμπτη, Παρασκευή); Μπορεῖ νά φανταστεῖ κανεῖς κάποιον ὑπάλληλο ἢ ἐργάτη πού στά καλά καθούμενα θά φύγει ἀπό τή Ν. Ἰωνία, θά κατέβει στό Κέντρο τῆς Ἀθήνας γιά νά δεῖ καί ν' ἀγοράσει βιβλία; Ἐτσι τό σχεδόν μοναδικό κοινό τῶν βιβλιοπωλείων εἶναι συνταξιῶχοι, φοιτητές καί μερικοί διανοούμενοι μέ ἀκανόνιστες ὄρες ἐργασίας. Γιά τό μεγάλο κοινό τό ἔργο «βιβλίο» παίζεται κεκλεισμένων τῶν θυρῶν.

Τό πῶ περιέργο ὅμως εἶναι ὅτι οἱ «βιβλιοχαρτοπῶλαι» θεωροῦν πολύ φυσική τήν κατάσταση αὐτή ὀχυρωμένοι πίσω ἀπό τά δικαιώματα τῶν ἐργαζομένων (;) καί, ἡ δέν ἔχουν ἀποψη γιά τό ὥραριο, ἡ ὑποστηρίζουν τό συνεχές ὥραριο. Ὅπως π.χ. λειτουργοῦσε πέρυσι γιά μερικούς μήνες καί εἴχαμε ἐκεῖνο τό θλιβερό θέαμα τῶν ἀνοιχτῶν βιβλιοπωλείων μέσα στή ντάλα τοῦ μεσημεριοῦ μέ τούς δύστυχους πωλητές νά κυνηγοῦν κυριολεκτικά μύγες.

Όσο υπάρχουν άλλες κατηγορίες επαγγελματιών με τελειώς διαφορετικά ήθη. Τά είδη κεγκαλλεσίας π.χ. προσάρμοσαν τό ώράριό τους στίς ανάγκες και τήν κίνηση τής μεγάλης πελατείας τους και λειτουργούν από τίς 7 ώς τίς 2.30 γιατί, θέβαια κανείς οικοδόμος, τεχνίτης, εργολάβος ή ό,τι άλλο, δέν πρόκειται νά πάει νά αγοράσει ύλικά στίς ξξη τό απόγευμα. Ή λύση εκεί θεωρήθηκε τελειώς φυσιολογική και γιά τά καταστήματα, και γιά τό κοινό και γιά τούς εργαζομένους. Από τήν άλλη μεριά τά τουριστικά καταστήματα μπορούν νά πουλούν τά τουριστικά δάκια και τίς μαντήλες τους (άκόμη και «τουριστικά» βιβλία) ώς τά μεσάνυχτα χωρίς μεσημεριανή διακοπή, τήν Κυριακή και όλες τίς άλλες άργίες άπανταχού τής Ελλάδος. Ή λύση κι έδω θεωρήθηκε φυσιολογική. Όμως τό βιβλιοπωλείο και τό κοινό του ύπόκεινται στο δραστικό νόμο του πίο άκατάλληλου (τουλάχιστο γιά τό κοινό) ώραρίου μέ άποτέλεσμα οί επισκέπτες τών βιβλιοπωλείων από λίγοι νά γίνονται λιγότεροι. Νά αναφέρει κανείς τίς περιπτώσεις τών Ευρωπαϊκών χωρών όπου πολλά βιβλιοπωλεία δουλεύουν κυρίως τό απόγευμα και τό βράδυ; Ύπάρχει φόβος νά κατηγορηθούμε γιά μιμητισμό και ξενομανία. Άς κρατήσουμε όμως από τήν ευρωπαϊκή έμπειρία τό γεγονός ότι πολλά βιβλιοπωλεία πού λειτουργούν τό απόγευμα και τό βράδυ, και όπως ή πρόσβαση του κοινού είναι εύκολη, έχουν γίνει σωστά πνευματικά ιδρύματα μέ τεράστια σημασία γιά τά πνευματικά πράγματα του τόπου τους.

Τί μένει μετά από αυτή τή σημαντική άχρήστευση τών λιγοστών βιβλιοπωλείων; *Ο Πλασιές!* Αυτός λοιπόν, κατάλοιπο του γυρολόγου τών περασμένων αιώνων, κακέτυπο εκτός τόπου και χρόνου του παλαιού πραγματευτή, θά κλείσει μέσα στην τσάντα του όλη τήν πνευματική παραγωγή τής ανθρωπότητας, θά τήν κουβαλήσει από γειτονιά σε γειτονιά, από γραφείο σε γραφείο, θά δείξει τό καλό, θά επιλέξει, θά συμβουλευσει, θά αποφανθει, θά κρίνει. Δέν έχω απολύτως τίποτε μ' αυτούς τούς ανθρώπους πού προσπαθούν νά κερδίσουν τό πικρό τους ψωμί, αλλά ό θεσμός αυτός, δέν προωθεί τό βιβλίο, δέν φέρνει τό βιβλίο κοντά στους άναγνώστες, τούς άναγνώστες κοντά στα βιβλία. Ο τεράστιος πνευματικός πλούτος ενός καλοοργανωμένου βιβλιοπωλείου πού μπορεί νά ε νημερώσει, νά παρακινήσει, νά δημιουργήσει πνευματικές ανάγκες και περιέργειες, νά ανακαλέσει παραστάσεις, νά καλλιεργήσει τή συνήθεια στους άναγνώστες νά πιάνουν στα χέρια τους βιβλία και νά τά αναζητούν, δέν μπορεί νά κλειστεί στην τσάντα του πλασιέ. Δέ μπορεί ή πνευματική παραγωγή όλου του κόσμου νά κουβαληθει στα μπράτσα του πλασιέ, όσο στιβαρά κι αν είναι, ούτε τά πόδια του νά παρακολουθήσουν τίς πνευματικές της περιπέτειες όσο εδκίνητα κι αν τά κάνει ή προσωπική του ανάγκη.

Ξέρουμε ότι ό κόσμος τής νεοελληνικής μας κοινωνίας είναι ένας κόσμος πού δέν διαβάξει άρα δέν αγοράζει βιβλία, άρα τό βιβλίο περνάει κρίση. Ξέ-

ρούμε ότι υπάρχουν τόσες και τόσες θεωρίες γιά τό θάνατο τής γραφής, τό «ξεπέρασμα» του βιβλίου. Ξέρουμε τά τεράστια κόμπλεξ τών διανοουμένων πού θέλουν αλλά δέν μπορούν νά «πάνε κοντά στο λαό» και τή πίκρα του λαού πού δέν βλέπει τούς πνευματικούς ανθρώπους ανάμεσα του. Ξέρουμε άκόμη πόσο υπεύθυνο γιά όλα αυτά είναι τό κράτος όχι γιατί δέν προωθεί τό βιβλίο αλλά γιατί κυνήγησε ανελέητα, τουλάχιστον από τό 1935 και δώθε, τό προοδευτικό βιβλίο, τελικά, κάθε βιβλίο πού δέν τό κολάκευε, εξόντωσε τούς ανθρώπους του, τά βιβλιοπωλεία, ό,τι πνευματικό υπήρχε στον τόπο μας. Ξέρουμε πόση απέχθεια σκορπάει, σε μορφωμένους και άμορφωτους, τό σχολείο, τό άνωτερο και τό κατώτερο, στο διάβασμα, στο βιβλίο. Ξέρουμε ότι τό κράτος και άλλοι άρμόδιοι ελάχιστα γνιιάζονται γιά τήν παραγωγή, τή διάδοση του βιβλίου μέσα από τά μη κερδοσκοπικά δίκτυα (βιβλιοθήκες, κλάμπ, δανειστικές βιβλιοθήκες, εκθέσεις κλπ.). Ξέρουμε ότι τό κράτος ελάχιστη φροντίδα έδειξε ως τώρα γιά νά δημιουργηθούν σχολές κατώτερες, άνωτερες και άνώτατες πού θά κατάρτιζαν τούς τεχνίτες και τούς εξειδικευμένους εργαζομένους του βιβλίου.

Αυτά όλα, και πολλά άκόμη πού μιά γόνιμη συζήτηση θά μπορούσε νά αναδείξει, είναι γνωστά, τουλάχιστο είναι γνωστά σε πάρα πολλούς. Θά μπορούσαμε λοιπόν συνθέτοντας τα νά ξεφύγουμε από μιάν άφελμιστική και ύποπτα άπλοική αντίληψη περί κρίσης του βιβλίου. Τότε ή οποιαδήποτε συνθηματολογία θά βασιζόταν σε μιά πίο πλούσια, πίο σύνθετη, πίο σύμφωνη μέ τήν πραγματικότητα αντίληψη τής καταστασης. Γιατί ή στρεβλή σχέση του κόσμου μέ τό διάβασμα και τό βιβλίο δέ γιαιτρεύεται μέ τήν άτέλεια χάρτου ούτε μέ τήν απαγόρευση εισαγωγής ξενόγλωσσων βιβλίων.

κυκλοφορούν σε λίγες μέρες

ΝΙΚΟΥ ΜΟΥΖΕΛΗ

Νεοελληνική κοινωνία:

όψεις ύπανάπτυξης

GUY BURGEL

**Άθήνα, ή ανάπτυξη μιās
μεσογειακής πρωτεύουσας**

Ε Ε Α Ν Τ Α Σ

ΑΧΙΛΛΕΥΣ ΧΑΙΡΕΤΙΟΥΛΟΣ

ΕΙΣΒΟΛΗ

ΚΥΠΡΟΣ ΦΛΕΒΑΡΗΣ '78

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΠΑΠΑΖΗΣΗ

Παναγιώτη Β. Ρουμελιώτη

ΣΥΓΧΡΟΝΑ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ

**ΠΟΛΥΕΘΝΙΚΕΣ
ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΙΣ
ΚΑΙ
ΥΠΕΡΚΟΣΤΟΛΟΓΗΣΕΙΣ
- ΥΠΟΚΟΣΤΟΛΟΓΗΣΕΙΣ**

**ΣΤΗΝ
ΕΛΛΑΔΑ**

Παναός Β. Καζακός

**Ευρωπαϊκή
οικονομική
κοινότητα**

Παρουσίαση και κριτική
της οικονομικής ολοκλήρωσης
στη Δυτ. Ευρώπη

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΠΑΠΑΖΗΣΗ

Η ΕΙΣΒΟΛΗ ΤΟΥ ΞΕΝΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ
ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Β' ΚΑΘΟΣΗ

Δ. ΜΠΕΝΑΣ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΠΑΠΑΖΗΣΗ

Μάρκος Βαμβακάρης
ΑΥΤΟΒΙΟΓΡΑΦΙΑ
αγγελική-Βελλού-καιά

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΠΑΠΑΖΗΣΗ

συγχρονη ελληνική ιστορία

ΣΠΥΡΟΥ ΛΙΝΑΡΙΑΤΟΥ

**απο τον
εμφυλιο
στη
χουντα**

τομος Β'
1952 - 1955
(η τρίτη του συνιερρημο)

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΠΑΠΑΖΗΣΗ

ΜΙΧΑΗΛΗΣ Γ. ΠΙΛΙΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ

ΕΔΗΚ

- Η πορεία προς την πτώση
- Η πτώση
- Το χρονικό της καταστροφής

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΠΑΠΑΖΗΣΗ

ΑΡΙΣΤΟΥ ΚΑΤΣΗ

**απο την
ανεξαρτησία
στην
ΤΟΥΡΚΙΚΗ ΕΙΣΒΟΛΗ**

Β' ΕΚΔΟΣΗ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΠΑΠΑΖΗΣΗ

Κ. Ι. ΔΕΣΠΟΤΟΠΟΥΛΟΥ

**ΜΕΛΕΤΗΜΑΤΑ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ**

ΕΠΑΝΕΚΔΟΣΗ
ΜΕ ΠΡΟΣΘΗΚΕΣ

• Η φιλοσοφία
• Ο άνθρωπος και ο κόσμος
• Θέματα • Ηθικής
• Φιλοσοφία της • Ιστορίας
• Αριστοτέλης
• Επίκτητος

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΠΑΠΑΖΗΣΗ

άπό την κηδεία του Γιάν Πάλακ

ΤΣΕΧΟΣΛΟΒΑΚΙΑ
1968 – 1978

Όταν τό λόγο ἔχουν τά τάνκς κλείνει ὁ δρόμος γιά τό σοσιαλισμό

τοῦ Γιώργου Ρωμαίου

Στίς 21 Αὐγούστου ἐκλείσαν δέκα χρόνια ἀπό τή στρατιωτική εἰσβολή τῶν πέντε κρατῶν τοῦ Συμφώνου τῆς Βαρσοβίας στήν Τσεχοσλοβακία. Ἡ εἰσβολή πραγματοποιεῖται τή στιγμή πού τή διεθνή κατάσταση χαρακτηρίζει τάση ὕφεσης στίς σχέσεις τῶν δύο συνασπισμῶν καί ἐνῶ ὀρισμένα σημαντικά γεγονότα, ὅπως ἡ ἀνάπτυξη τοῦ ἐθνικοαπελευθερωτικοῦ πολέμου στό Βιετνάμ, οἱ φοιτητικές ἐξεγέρσεις στά πανεπιστήμια τῆς Εὐρώπης καί τῆς Β. Ἀμερικής, ὁ γαλλικός Μάης, ἡ ἐμφάνιση καί ἡ ἀνάπτυξη νέων πολιτικῶν ὀργανώσεων καί τάσεων τῆς ἀριστερᾶς, τό ξέσπασμα τῆς κινεζικῆς πολιτιστικῆς ἐπανάστασης, οἱ τεράστιες κινητοποιήσεις τῆς ἐργατικῆς τάξης, τῶν διανοουμένων καί τῶν μικροαστικῶν στρωμάτων στή Γαλλία καί τήν Ἰταλία, ἡ ἔντονη πολιτική καί κοινωνική ρευστότητα στίς χώρες τοῦ Τρίτου Κόσμου, περιγράφουν μιά νέα ἱστορική φάση γιά τό διεθνές ἐπαναστατικό κίνημα. Πρόκειται γιά μιά φάση νέων δυνατοτήτων, προσδοκιῶν καί ἐπιτευγμάτων.

Παράλληλα ἡ περίοδος τῶν χρουτσοφικῶν μεταρρυθμίσεων στήν ΕΣΣΔ, μέ τήν ἀνοδο τοῦ Μπρέζνιεφ, ἔχει ὀριστικά κλείσει. Πράγμα πού τροφοδοτεῖ τή διεθνή κομμουνιστική ἀριστερά μέ περισσότερο σκεπτικισμό ὡς πρός τήν ὀρθότητα τοῦ σοβιετικοῦ δρόμου στό σοσιαλισμό, τό πολιτικό σύστημα τῆς ΕΣΣΔ καί γενικότερα τό χαρακτήρα τῶν κοινωνιῶν σοβιετικού τύπου. Ἀλλά ἐνῶ ἡ ἀποσταλινοποίηση πού ὑποσχέθηκαν τό 20ο καί τό 22ο Συνέδριο τοῦ ΚΚΣΕ ἔμοιαζε ὀριστικά τελειωμένη ἱστορία, ταυτόχρονα εἶχε καταφέρει νά νομιμοποιήσει τήν κριτική τῶν κομμουνιστῶν πρός τό σοβιετικό μοντέλο.

Σ' αὐτή τήν ἱστορική συγκυρία ἡ βίαιη καταστολή τῆς τσεχοσλοβακικῆς «ἀνοιξης» παίρνει τό νόημα πολιτικῆς πράξης πού δείχνει τήν προσήλωση τῆς σοβιετικῆς ἡγεσίας σ' ἓνα «ρεαλισμό» πού ὡς τίς μέρες μας δίνει ὄλο καί πιο εὐγλωττα παραδείγματα. Ἐνα ρεαλισμό πού βασίζεται στό δόγμα ὅτι τό σοβιετικό μοντέλο εἶναι ἡ πεμπτουσία τοῦ σοσιαλισμοῦ, ὅτι ἡ διατήρηση καί ἡ ἐξάπλωση αὐτοῦ τοῦ σοσιαλισμοῦ ἀποτελεῖ ὑπέρτατο καθήκον τῶν κομμουνιστῶν ὄλου τοῦ κόσμου καί ὅτι κάθε κριτική, ἀκόμη καί ἀμφιβολία, εἶναι ἐπικίνδυνη γιά τήν ὑπόθεση τοῦ σοσιαλι-

στικοῦ κόσμου, ὅτι ἀνοίγει τό δρόμο στήν ἀντεπανάσταση, εἶναι ἀντεπανάσταση.

Ἄν πάμε λίγο πιο πίσω χρονικά θά διαπιστώσουμε ὅτι τό μπλόκ στήν ἐξουσία στήν ΕΣΣΔ, ὕστερα ἀπό μιά περίοδο ἀμηχανίας καί ἀμφιταλαντεύσεων κατά τήν ὅποια παρακολουθοῦσε μέ ὑποψία τά μεταρρυθμιστικά ρεύματα στήν ΕΣΣΔ, στίς ἄλλες Ἀνατολικές χώρες καί στά δυτικοευρωπαϊκά κομμουνιστικά κόμματα, ἔσπευδε νά τά κατακρίνει μόλις αὐτά ἄρχισαν νά χάνουν τόν ἐξωραϊστικό καί ἀκίνδυνο χαρακτήρα τους, μόλις ἡ ἀναγκαία γιά τήν οἰκονομική ἀνάπτυξη ἀποκέντρωση ἄρχισε νά γεννᾷ κοινωνικούς ἀναθρασμούς, μόλις οἱ πολιτικές πρωτοβουλίες, ἡ κοινωνική κριτική καί οἱ θεωρητικές ἐπεξεργασίες ἔθεταν σέ ἀμφισβήτηση τό ἴδιο τό πολιτικό σύστημα τοῦ σοβιετικοῦ καθεστώτος καί τοῦ σοβιετικοῦ μαρξισμοῦ. Παράλληλα οἱ ἀνάγκες ὑπεράσπισης τοῦ καθεστώτος τῆς ΕΣΣΔ ἀπό ἐσωτερικούς κινδύνους ὀλοκλήρωναν τίς διαδικασίες πού θά μετέτρεπαν τίς σοβιετικές ἐνοπλες δυνάμεις – ἤδη ἐπὶ Στάλιν οἱ διαδικασίες αὐτές εἶχαν πολύ προχωρήσει – ἀπό τόν Κόκκινο Στρατό τῆς Ἐπανάστασης καί τοῦ ἀντιφασιστικοῦ πολέμου σέ στρατό συμβατικό, στρατό ὑπερδύναμης, ἔτοιμο νά δράσει γιά λογαριασμό τῆς ἀρχουσας τάξης – ὄχι βέβαια τοῦ προλεταριάτου – ὄριμο νά ἀναλάβει, στό ὄνομα τοῦ κρατικοῦ συμφέροντος, ἀκόμη καί καθήκοντα στρατοῦ κατοχῆς.

Ἡ εἰσβολή δέν ἦταν λάθος τῆς ΕΣΣΔ

Σήμερα, δέκα χρόνια μετά τήν εἰσβολή στήν Τσεχοσλοβακία τά προβλήματα κατά κάποιον τρόπο ἔχουν μετατοπιστεῖ. Ἡ συγκυρία ἄλλαξε. Πάντως ἡ ὑπόθεση ἐκείνη δέν εἶναι μιά ξεχασμένη ἱστορία πρόσφορη γιά ἐπετειακές ἐκδηλώσεις καί οὐμανιστικές διακηρύξεις. Ἡ ἀνοιξη τῆς Πράγας καί τό τραγικό της τέλος συνδέονται ἄμεσα μέ ὄλους τούς σημερινούς προβληματισμούς γιά τό μέλλον τοῦ σοσιαλισμοῦ, μέ ὄλες τίς παλαιές καί τίς σημερινές προσπάθειες τῆς ἐργαζομένης ἀνθρωπότητας νά ἀποτινάξει τά δεσμά τῆς ἐκμετάλλευσης, τοῦ κοφφορμισμού, τῆς αὐταρχικότητας, τοῦ ἐθνικισμοῦ. Καί δέκα χρόνια

μετά, ιδωμένη απ' αυτή τή σκοπιά ή τσεχοσλοβακική εμπειρία, μπορεί να τροφοδοτήσει γόνιμους προβληματισμούς, να πλουτίσει τις γνώσεις μας για τις κοινωνικές σοβιετικού τύπου και, κυρίως, να έδραιώσει τήν άρνηση των κομμουνιστών σέ φαινόμενα πού όχι μόνο δέν έχουν σχέση μέ τό σοσιαλισμό αλλά τόν δυσφημοῦν και τόν πισωγυρίζουν.

Δυστυχώς ή αναλυτική και ή θεωρητική προσπάθεια από τήν πλευρά των δυνάμεων τής άριστερας για να κατανοήσει τά προβλήματα αυτά ελάχιστα έχει αναπτυχθεί. Βασικά, κινείται σέ επίπεδο διακηρύξεων. Η παραδοσιακή αλλά και ή νέα κομμουνιστική άριστερά - ή τελευταία ως ένα βαθμό συνειδητοποιήθηκε λόγω τής χρεωκοπίας των καθεστώτων σοβιετικού τύπου - εκτός από χαμηλόφωνες ή υψηλόφωνες διαμαρτυρίες και έκκλήσεις πού συνοδεῦουν κάθε επέτειο τής εισβολής, πολύ λίγα έχουν προσφέρει για μιά ουσιαστική ανάλυση τής τσεχοσλοβακικής εμπειρίας¹. Σέ γενικές γραμμές τά αντίστοιχα κόμματα και οργανώσεις περιορίζονται σέ καταδικές κι έπωμίζονται τήν εισβολή σάν ένοχή πού θά πρέπει να έξορκίζεται συστηματικά.

Πάντως, δέκα χρόνια μετά τήν εισβολή, οι άποψεις περί «τραγικού λάθους» τής σοβιετικής ήγερσίας έχουν διαφυστεί. Η ήγερσία τής ΕΣΣΔ δέν έκανε λάθος όταν στις 21.8.68 έστειλε τά στρατεύματά της σέ μιά φίλη και σύμμαχο χώρα να συντρίψουν διά τής δίας τή θέληση των Τσεχοσλοβάκων κομμουνιστών κι δλόκληρου του λαού της². Δέν έκανε λάθος όταν μέ άβάσιμα επιχειρήματα και ανακριβείς πληροφορίες προσπαθούσε να πείσει ότι δήθεν υπήρχε συνωμοσία των ιμπεριαλιστών πού θά επανέφερε στήν Τσεχοσλοβακία τόν καπιταλισμό. "Όπως δέν κάνει λάθος όταν διατηρεί στρατεύματα κατοχής δέκα χρόνια μετά τή συντριβή των περιβόητων συνωμοτών. "Αν τά επιχειρήματα και τά στοιχεία πού προβάλλει είναι άνυπόστατα αυτό δείχνει απλώς ότι δέν διαθέτει άλλα καλύτερα. Η ήγερσία τής ΕΣΣΔ δέν έκανε και δέν κάνει λάθος, απλώς προδίνει στις αναγκαίες ενέργειες πού τής επιτρέπουν να διατηρεί και να αναπαράγει τό σύστημά της, να προασπίζει τά συμφέροντά της. Και οι ένέργειες αυτές είναι τόσο αναγκαίες και τόσο ζωτικές γι' αυτήν ώστε μπορούν να πραγματοποιηθούν και χωρίς επιχειρήματα. "Ωμά, κυνικά.

"Όσα προηγήθηκαν και οι σελίδες πού έπονται δέν φιλοδοξούν να αναλύσουν σέ βάθος τήν τσεχοσλοβακική εμπειρία. Θέλουν απλώς να υπενθυμίσουν ορισμένα γεγονότα, να θέσουν ορισμένα ερωτήματα και να προδάλουν ορισμένα στοιχεία - έλλειπέστατα δέβαια - πού μπορούν να τροφοτήσουν τή συζήτηση

1. Η «συνάντηση τής Βενετίας» (βλ. ΠΟΛΙΤΗΣ Μαρ.16) αποτελεί απ' αυτή τήν άποψη σημαντική προσπάθεια. Άξιοσημείωτο έπίσης τό πρόσφατο σεμινάριο (7-8/7/78) πού οργανωσε τό ινστιτούτο Γκράμοι του Ίταλικού Κομ. Κόμματος, μέ θέμα τήν τσεχοσλοβακική εμπειρία.

2. Βλέπε Γ. Σεφερτζή, «Μιά επέτειος άφορμή για μερικές σκέψεις» ΠΟΛΙΤΗΣ άριθ. 16.

και μιά πώ γόνιμη έρευνα ανάμεσα στους άριστερους. Είναι φυσικό στήν έκθεση αυτή, όπως σέ κάθε έκθεση, να εμπειριέχεται ταυτόχρονα και μιά τοποθέτηση. Δέ θά ήταν άσκοπο να τή διατυπώσουμε έστω αξιωματικά: *όταν τό λόγο έχουν τά τάνκς ο δρόμος για τό σοσιαλισμό κλείνει. Τελεσίδικα. "Όλα τά άλλα, άπόψεις, προτάσεις, αναλύσεις, προσπάθειες, συγκρούσεις, διαφωνίες, εκείνες πού μοιάζουν σωστές και κείνες πού φαίνονται άπαράδεκτες, μπορούν και πρέπει να συζητηθούν.*

Οι καταβολές και οι αιτίες τής «άνοιξης» τής Πράγας

"Ας αρχίσουμε λοιπόν μέ ένα πρώτο ερώτημα: ποιές ήταν οι αιτίες πού δημιούργησαν στήν Τσεχοσλοβακία πρόσφορο έδαφος για να ευδοκιμήσει ή «άνοιξη» και ποιοί ήταν οι νεωτερισμοί των Τσεχοσλοβάκων κομμουνιστών; Θά χρειαζόταν μιά σύντομη άναδρομή.

Η πρώτη μεταπολεμική κυβέρνηση τής Τσεχοσλοβακίας ήταν ή κυβέρνηση συνασπισμού του 1945, άποτέλεσμα συμμαχίας ανάμεσα σέ όλα τά δημοκρατικά κόμματα. Η κυβέρνηση αυτή όδηγησε τή χώρα στις ελεύθερες εκλογές του 1946 από τις οποίες προέκυψε μιά κοινοβουλευτική δημοκρατία νέου τύπου μέ βασικό γνώρισμα τή συμμετοχή τής εργατικής τάξης σ' αυτήν. Σέ μιά Ευρώπη πού άρχισε να ζει τό κλίμα του ψυχρού πολέμου και ένώ οι συντηρητικές και αντίδραστικές δυνάμεις, πού ή αντιφασιστική αντίσταση είχε άπομακρύνει προσωρινά από τό πολιτικό προσκήνιο, έπέστρεφαν δριμύτερες στις περισσότερες χώρες τής Ευρώπης, ή Τσεχοσλοβακική Δημοκρατία, μέ πρώτο κόμμα ύστερα από ελεύθερες εκλογές τό ΚΚ, αλλά και μέ ισχυρή σοσιαλδημοκρατική παρουσία στήν κυβέρνηση, μοιάζει νηίδα δημοκρατίας. Τό γεγονός αυτό, άποτέλεσμα τής δημοκρατικής παράδοσης και του ύψηλου πολιτιστικού επιπέδου του λαού της, καθώς και ή προϋπάρχουσα ισχυρή βιομηχανική-τεχνολογική της ύποδομή, δημιούργησαν ευνοϊκές προϋποθέσεις για μιά γρήγορη ανασυγκρότηση και τήν έκαναν να ξεχωρίζει από τις άλλες χώρες του σοσιαλιστικού στρατοπέδου.

Η περίοδος 1945-48 χαρακτηρίζεται από μιά έντονη πολιτική, οικονομική και συνδικαλιστική δραστηριότητα. Μιά έντελώς άνέκδοτη και σημαντική εμπειρία έβλεπε τό φώς, πράγμα πού επηρέασε τις συνειδήσεις των Τσεχοσλοβάκων κομμουνιστών καθώς κι δλόκληρου του λαού. "Απ' αυτήν τήν παράδοση ξεπήδησαν οι μεταρρυθμιστές και οι μεταρρυθμιστικές ιδέες είκοσι χρόνια άργότερα, μέ τήν «Άνοιξη τής Πράγας».

Τήν ίδια, όμως, εποχή στήν Ευρώπη ολοκληρώνεται ή διαδικασία πού δημιουργεί τις πολωμένες ζώνες έπιρροής, τά δύο άντιμαχόμενα στρατόπεδα. Στις χώρες τής σοβιετικής έπιρροής, μετά τήν ήττα τής Δεξιάς, ακολουθούσε ή εκδίωξη από τήν κυβέρνηση των άλλων πολιτικών κομμάτων. "Όπως άλλωστε συνέβη και στις χώρες τής καπιταλιστικής Δύσης όπου, αντίστοιχα, εκδιώχθηκαν τά ΚΚ από τις κυβερνήσεις των

χωρών τους (π.χ. Γαλλία, Ίταλία) ή εξοντώθηκαν (π.χ. Ελλάδα). Έτσι ή ένότητα τών αντιφασιστικών δυνάμεων, και ιδιαίτερα ή ένότητα τών σοσιαλιστικών δυνάμεων πού σφυρηλατήθηκε στή διάρκεια του Β' παγκοσμίου πολέμου, καταστράφηκε.

Στίς Ανατολικές χώρες τά ΚΚ ιδρύουν τίς Λαϊκές Δημοκρατίες. Κατ' όνομα λαϊκές και μετωπικές (πολυκομματικές), στήν ούσία μονοκομματικές και περιορισμένης εϋθύνης. Οί πραγματικές αντίσταςεις, οί πιθανές αντίσταςεις, ακόμη και οί φανταστικές, χτυπήθηκαν ανέλεπτα. Οί φορείς τους, ακόμη κι όταν βρίσκονταν στό έσωτερικό τών ΚΚ, εξοντώθηκαν. Στήν Τσεχοσλοβακία ή διαδικασία αυτή ολοκληρώνεται τό Φεβρουάριο του 1948. Θά ακολουθήσει άργότερα ή μεγάλη έκκαθάριση πού έστειλε στό έκτελεστικό άπόσπασμα ήγέτες, όπως ο Σλάνσκι, μέ τήν κατηγορία τής προδοσίας και συνεργασίας μέ τόν άμερικανικό ίμπεριαλισμό, ή στίς φυλακές και στό στρατόπεδα όλους όσους δέν συμφωνούσαν μέ τό σταλινικό κονφορμισμό. Ίδιαίτερα χτυπήθηκαν οί ισπανομάχοι και οί ήγέτες τής αντιφασιστικής αντίστασης, οί διανοούμενοι, τά παλιά συνδικαλιστικά εργατικά στελέχη. Όλόκληρος ο λαός επιδόθηκε στή βασανιστική προσπάθεια για τή «σοσιαλιστική συσώρευση», μέσα σέ ένα ύπερσυνγκεντρωτικό σύστημα του οποίου οί σκοπιμότητες και οί επιλογές καθορίζονταν από τήν ίδια τήν ΕΣΣΔ.

Κατά συνέπεια, στό έπόμενο είκοσι χρόνια, τά πραγματικά κοινωνικά, πολιτικά και οικονομικά προβλήματα τής χώρας αυτής παραμερίζονται και επικαλύπτονται από τά «γενικά» συμφέροντα του σοσιαλιστικού στρατοπέδου, όπως τά διερμήνευε ή ήγεσία τής ΕΣΣΔ. Ό μαρasmus ήταν μοιραίος. Ίδιαίτερα στόν οικονομικό τομέα ή ένταξη τής ανεπτυγμένης τσεχοσλοβακικής οικονομίας στό πλαίσιο του προγραμματισμού και τών άναγκών του σοβιετικού μπλόκ δημιούργησε τούς όρους μιάς μόνιμης κρίσης πού κορυφώνεται και ξεσπά άνοιχτά μέ τήν ένταξη τής δεκαετίας του '60, όταν ή οικονομία τής χώρας προσπαθεί ν' άποκτήσει ανταγωνιστικότητα στή διεθνή αγορά. Παράλληλα, τό ανέλευθερο και διεφθαρμένο καθεστώς Νόδοτνυ στερεί κάθε δυνατότητα δημιουργικής συμμετοχής του λαού και περιορίζει τό κόμμα σέ καθαρά διευθυντικά έργα εκ τών άνω, ταυτίζοντας το μέ τό κράτος.

Ή νίκη τών μεταρρυθμιστών

Ή άνάγκη λοιπόν νά πραγματοποιηθούν κάποιες μεταρρυθμίσεις πού θά διευκόλυναν τό ξεπέραςμα τής κρίσης, μεταρρυθμίσεις οικονομικές και πολιτικές, υπάρχει διάχυτη. Άλλωστε, ή μεσολάβηση του 20ου Συνεδρίου του ΚΚΣΕ και εισαγωγή και στήν Τσεχοσλοβακία τών χρονοσοφικών άπόψεων για τήν άποσταλινοποίηση δημιουργούν ένα κάπως πιο εϋνοϊκό κλίμα για τή νομιμοποίηση τής κριτικής. Οί άνανεωτικές δυνάμεις στό κόμμα και τήν κυβέρνηση ίσχυροποιούνται και άνέρχονται σταθερά. Τά προβλήματα πού αντιμετωπίζουν οί πολιτικοί, οί διανοούμενοι, οί διευθυντές επιχειρήσεων, οί συνδικαλι-

στές, τά συνδικάτα, ή διαμάχη γύρω από τό εθνικό πρόβλημα πού διχάζει τίς άπόψεις μέσα στό κόμμα, οί άνάγκες για τήν πολιτική πρωτοβουλία στα πλαίσια τής δημοκρατικής οίκοδόμησης του σοσιαλισμού άρχισαν νά συγκλίνουν προς μιά κοινή κατεύθυνση, για νά συναντηθούν τελικά στό γενικό αίτημα άλλαγής του οικονομικού προγράμματος. Τό αίτημα όμως αυτό έθιγε άμεσα τίς πολιτικές δομές του κράτους, τή λειτουργία του κόμματος, ακόμη τή γραφειοκρατική συγκρότηση τής κοινωνίας. Χαρακτηριστικό πάντως είναι ότι οί νέες ιδέες αναπτύχθηκαν κυρίως μέσα στους ίδιους τούς καθοδηγητικούς κόμματος του ΚΚΤσ, και από κει έπηρεασαν όλο τόν κομματικό και κρατικό κορμό. Τό καθεστώς Νόδοτνυ δέν μπορούσε να συντηρηθεί ούτε μέ τή βοήθεια του κατασταλτικού μηχανισμού, πού κι αυτός είχε βαθύτατα διαφοροποιηθεί. Ή σύγκρουση ήταν έπόμενη.

Πραγματικά, σάν άποτέλεσμα μιάς άρκετά μακρής πορείας, στή συνεδρίαση τής Κ.Ε. του ΚΚΤσ. τό Δεκέμβριο του 1967 εκδηλώνεται άνοιχτά ή σύγκρουση μεταξύ άνανεωτικών και συντηρητικών δυνάμεων. Τόν ίδιο μήνα (8 Δεκ.) ο Μπρέζνιεφ έπισκέφεται τήν Πράγα για νά πληροφορηθεί από πρώτο χέρι τά τής σύγκρουσης. Ή στάση τών σοβιετικών είναι ακόμη επιφυλακτική. Τόν έπόμενο μήνα, σέ νέα συνεδρίαση τής ΚΕ του ΚΚΤσ., ή σύγκρουση καταλήγει σέ νίκη τών άνανεωτών. Ό Νόδοτνυ άπαλλάσσεται από τά καθήκοντα του και γραμματέας του κόμματος εκλέγεται ο Άλεξ. Ντοϋμπσεκ, επικεφαλής τής ομάδας τών άνανεωτών.

Τώρα πλέον τό αίτημα για οικονομικές μεταρρυθμίσεις και κοινωνική άναδιοργάνωση βρίσκει τό δρόμο άνοιχτό. Ύπάρχει όμως μιά «λεπτομέρεια». Τέσσερα χρόνια μετά τήν πτώση του Χρουστσεφ ή τσεχοσλοβακική ήγεσία επιχειρεί ένα πείραμα πού στήν ΕΣΣΔ έχει ήδη άποτύχει. Προωθεί μιά πολιτική αντίληψη πού στήν ΕΣΣΔ έχει έμπράκτως καταδικαστεί. Δώδεκα χρόνια μετά τόν «πολωνικό και τόν ογγρικό Όκτώβριο» ή Τσεχοσλοβακία παίρνει τό δρόμο πού άναγκαστικά θά τή φέρει σέ σύγκρουση μέ τήν ΕΣΣΔ και θά προκαλέσει τή δίαιη αντίδρασή του. Σέ αντίθεση όμως μέ τήν Ούγγαρία και τήν Πολωνία του 1956 οί μεταρρυθμίσεις στήν Τσεχοσλοβακία καθοδηγούνται από τό ΚΚ και είναι ή ιστορική συνέχεια μιάς πιο μακρόχρονης διαδικασίας. Και στίς δύο περιπτώσεις υπάρχει άρνηση και κριτική του σοβιετικού προτύπου, μόνο πού στήν Τσεχοσλοβακία ή προσπάθεια δέν βασίζεται σέ αυθόρμητες λαϊκές ξεγέρσεις αλλά στή συνειδητοποίηση και τή συνδρομή πλατιών στρωμάτων του λαού. Τέλος, ο καθοδηγητικός ρόλος του ΚΚΤσ. έγγυόταν ότι τήν προσπάθεια δέν θά τήν εκμεταλλεύονταν τά άντικομμουνιστικά στοιχεία ή οί καπιταλιστικές δυνάμεις τής Δύσης. Οί προηγούμενες διαπιστώσεις μαζί μέ τήν έλπίδα ότι ή ΕΣΣΔ θά αντιδρούσε διαφορετικά απ' ότι στήν Ούγγαρία του 1956 έκανε τούς Τσεχοσλοβάκους ήγέτες και τούς ύποστηρικτές τους στό δυτικά κομμουνιστικά κόμματα νά πιστεύουν ότι άρκοϋσε ένας σωστός, νηφάλιος και προσεκτικός χειρισμός χωρίς περιττές προκλήσεις προς τή σοβιετική ήγεσία, για νά περάσει ή μεταρρύθμιση.

Ἡ πορεία, σέ γενικές γραμμές είναι ἡ ἀκόλουθη: ἀπὸ τὸν Ἰανουάριο τοῦ 1968 ὡς τὸν Ἀπρίλη, ἐπικρατεῖ ἡ προσπάθεια γιὰ τὴν κάθαρση τοῦ παρελθόντος, τὴν ἀποκατάσταση τῶν θυμάτων τοῦ νοβοτνισμοῦ, τὴν καταγγελία τῶν παραβιάσεων τῆς «σοσιαλιστικῆς νομιμότητας», τὴν περιγραφή καὶ δημοσιοποίηση τῶν οἰκονομικῶν ἀδιεξόδων. Ὡστόσο, ὅλα αὐτὰ δὲν ἦταν ἀκόμη παρά ἀλλαγές στὴν κορυφή, ἀν καὶ ἱκανές νὰ δημιουργήσουν ἕνα κλίμα ἐμπιστοσύνης. Σέ γενικές γραμμές ὅμως τὰ κατώτερα στελέχη τοῦ κόμματος, ὁ διοικητικὸς μηχανισμὸς καὶ ἡ πλειοψηφία τοῦ λαοῦ παρακολουθοῦν τὶς ἀλλαγές μὲ μιά δόση ἐπιφυλακτικῆς ἐπιδοκιμασίας. Οἱ ἀρνητικὲς ἐμπειρίες τοῦ παρελθόντος, ὅπου κάθε ἀλλαγὴ στὴν οἰκονομικὴ πολιτικὴ πρόσθετε νέα βάρη καὶ θυσίες πρῶτα ἀπ' ὅλα στὴν ἐργατικὴ τάξη, ἔκανε τοὺς Τσεχοσλοβάκους ἐργάτες ἐπιφυλακτικούς. Ἄλλωστε ἡ ομάδα Νόβοτνυ πού δὲν εἶχε ἀκόμη καταθέσει τὰ ὅπλα, προσπαθοῦσε νὰ ἐκμεταλλεῖται τὴν ἐπιφυλακτικὴν τοῦ κόσμου δυσφημίζοντας τὶς πρῶτες ἀπέπειρες ἀνανέωσης καὶ ἐπισειόντας τὸν κίνδυνον τοῦ «καπιταλιστικοῦ πισωγυρισματος». Ἄλλὰ στὶς ἀρχές τοῦ Ἀπρίλη, ὕστερα ἀπὸ εἰσήγηση τοῦ Α. Ντοῦμπσεκ, ἐγκρίνεται ἀπὸ τὴν ΚΕ τὸ «Πρόγραμμα Δράσης» πού ἀποτελεῖ τὴ διακήρυξη τοῦ τσεχοσλοβακικοῦ δρόμου πρὸς τὸ σοσιαλισμό. Ἀπὸ κεῖ καὶ πέρα ἀρχίζει ἡ ἀλματώδης λαϊκὴ συγκατάθεση, ἡ μαζικὴ συμμετοχή, ἡ ἐμπιστοσύνη. Ἡ λαϊκὴ συνέργεια θὰ βάλει τὴ σφραγίδα τῆς σέ ὅλη τὴν προσπάθεια. Ἴσως θὰ προκαλέσει καὶ τὶς πρῶτες σοβαρὲς ὑπόνοιες στὴν ἡγεσία τῆς ΕΣΣΔ ὅτι τὰ «πράγματα δὲν πᾶνε καλά».

Στὸ «Πρόγραμμα Δράσης» γιὰ πρώτη φορὰ διεκρινίζεται μιά νέα ἀντίληψη πού βασίζεται στὴ σχετικὰ αυτόνομη λειτουργία τοῦ κόμματος ὡς πρὸς τὸ κράτος, τοὺς ὀργανισμοὺς οἰκονομικῆς διαχείρισης, τὶς ἐπιχειρήσεις καὶ τὶς μαζικὲς λαϊκὲς ὀργανώσεις. Γιὰ πρώτη φορὰ ἐξηγεῖται ὁ ὅρος πού ἤδη εἶχε χρησιμοποιηθεῖ «σοσιαλισμὸς μὲ ἀνθρώπινο πρόσωπο». Καὶ ἐπιβεβαιώνεται ἡ θεσμοποίηση καὶ ἡ κατοχύρωση τῶν πολιτικῶν, τῶν συνδικαλιστικῶν καὶ ἀτομικῶν ἐλευθεριῶν.

Αὐτὰ εἶναι τὰ βασικὰ νέα στοιχεῖα. Παράλληλα ὅμως, μέσα στὸ «Πρόγραμμα Δράσης» ἡ ἡγεσία τοῦ ΚΚΤσ. σπεύδει νὰ διακηρύξει τὴν πίστη τῶν Τσεχοσλοβάκων κομμουνιστῶν στὸ μαρξισμό-λενινισμό, στὴν ΕΣΣΔ, στὸ Σύνμφωνο τῆς Βαρσοβίας, στὸν ἀμετάθετα σοσιαλιστικὸ προσανατολισμὸ τῆς Τσεχοσλοβακικῆς δημοκρατίας.

Οἱ συνέπειες τοῦ «Προγράμματος Δράσης» δὲν ἄργησαν νὰ φανοῦν. Καὶ πρῶτα ἀπ' ὅλα ἡ ἡγεσία τοῦ κόμματος ἀπέκτησε οὐσιαστικὴ ἐπαφή μὲ τὰ κομματικὰ μέλη καὶ τὶς μάζες. Ἰδιαίτερα μάλιστα ὅταν τὸ Μάιο δημοσιεύεται τὸ νομοσχέδιο γιὰ τὴ «σοσιαλιστικὴ ἐπιχείρηση» παρατηρεῖται μιά γενικὴ ἀναζωογόνηση ὅλων τῶν μαζικῶν ὀργανώσεων, μιά ἐξαίρε-

τικὴ πρωτοβουλία καὶ δραστηριότητα τῶν κομματικῶν. Τότε ἐμφανίζονται καὶ Ἐργατικὰ Συμβούλια.

Τὰ Ἐργατικὰ Συμβούλια ἐγκαινιάζουν μιά νέα περίοδο στὴν «ἀνοιξη» τῆς Πράγας. Τηρουμένων τῶν ἀναλογιῶν θὰ μπορούσαμε νὰ ποῦμε ὅτι ἀποτέλεσαν ἕνα εἶδος ἀναβίωσης τῶν σοδιέτ τῆς πρῶτης ἐπαναστατικῆς περιόδου στὴν ΕΣΣΔ. Ἡ ἐξέλιξή τους ἦταν γρήγορη, ἀναπτύχθηκαν δὲ κυρίως μετὰ τὴν εἰσβολή π.χ. στὴν προσυνεδριακὴ συνδιάσκεψη τοῦ Πίλσεν τὸν Ἰανουάριο τοῦ 1969 ἐκπροσωπήθηκαν περίπου 900.000 ἐργαζόμενοι. Λίγο ἀργότερα, μετὰ τὴν ἀνοδο τοῦ Χούζακ θὰ διαλυθοῦν...

Τὰ Ἐργατικὰ Συμβούλια προκάλεσαν μιάν ἰσχυρὴ ὥθηση ἀπὸ τὰ κάτω πού ἐπληρέασε ἄμεσα τὸ κόμμα καὶ τὴν κυβέρνηση καὶ πού οἱ συνέπειές τῆς στὴν ἐξέλιξη τοῦ τσεχοσλοβακικοῦ δρόμου στὸ σοσιαλισμὸ δὲν εἶναι δυνατὸ, λόγω τῆς εἰσβολῆς, νὰ ἐκτιμηθοῦν. Πάντως ἡ ἄρση τῆς ἀπομόνωσης στὴν ὁποία βρισκόταν ἡ ἐργατικὴ τάξη καὶ ἡ ὀρηκτικὴ τῆς εἰσοδος στοὺς διάφορους τομεῖς τῆς κοινωνικῆς καὶ οἰκονομικῆς ζωῆς εἶναι τὸ μεγαλύτερο ἐπίτευγμα τῆς «Ἀνοιξῆς τῆς Πράγας», καὶ παράλληλα, τὸ μεγαλύτερο τῆς ἀμάρτημα γιὰ τὸ ὁποῖο τιμωρήθηκε δεόντως.

Οἱ ἀντιδράσεις

Ἡ «Ἀνοιξη τῆς Πράγας» δὲν προκαλεῖ ὁμοίομορφες ἀντιδράσεις στὶς Ἀνατολικὲς Χῶρες. Ἡ Ρουμανία εἶδε μὲ ἐνδιαφέρον τὶς ἐξελίξεις καὶ θεώρησε πολὺ θετικὴ, γιὰ τὴ δική τῆς πολιτικὴ ἀυτονομία σέ σχέση μὲ τὴν ΕΣΣΔ, τὴν προσπάθεια τῆς Τσεχοσλοβακίας. Ἡ Οὐγγαρία ἀμφιταλαντευόταν, ἡ Γιουγκοσλαβία χαιρέτησε τὶς ἀλλαγές, ἐνῶ οἱ Πολωνοὶ καὶ οἱ Ἀνατολικογερμανοὶ ἡγέτες, φοβούμενοι τὴ μετάδοση τῶν ἰδεῶν τῆς τσεχοσλοβακικῆς ἐμπειρίας καὶ στὶς δικές τους χῶρες, ἐξέφρασαν τὶς ἀνησυχίες τους. Εἶναι ἄλλωστε γνωστὸ ὅτι ἡ πρώτη ἀνοικτὴ ἐπίθεση κατὰ τῆς Τσεχοσλοβακίας ἐκδηλώθηκε τὸ Μάιο τὸ 1968 στὸν ἐπίσημο τύπο τῆς Ἀν. Γερμανίας. Ἀντίθετα, τὰ σημαντικότερα κόμματα τῆς κομμουνιστικῆς Ἀριστερᾶς στὴ Δυτ. Εὐρώπη ὄχι μόνον δέχτηκαν μὲ ἐνδιαφέρον καὶ ἱκανοποίηση τὶς μεταρρυθμίσεις ἀλλὰ εἶδαν στὴν πιθανὴ ἐπιτυχία τους τὴν ἐπαλήθευση τῆς δικῆς τους πολιτικῆς. Γι' αὐτὸ καὶ πρόβαλαν μὲ ὅλα τὰ μέσα πού διέθεταν τὶς ἀλλαγές τῆς Τσεχοσλοβακίας. Ἐνῶ, ὅταν τὰ πρῶτα ἀνησυχητικὰ σύννεφα φάνηκαν στὸν ὀρίζοντα, ὑπῆρξαν περιπτώσεις ἡγετῶν (Καρίγιο) πού δήλωσαν δημόσια στοὺς Σοβιετικούς ὅτι ὁποιαδήποτε ἐπέμβαση ἐκ μέρους τους θὰ τὴν καταδίκασαν ἀνοικτὰ καὶ ἀπερίφραστα. Ἡ ἐξέλιξη ὅμως τῶν γεγονότων ὄχι μόνον διέψευσε τὶς προσδοκίες τους γιὰ τὴ δυνατότητα ἐκδημοκρατισμοῦ τοῦ σοβιετικοῦ κοινωνικο-πολιτικοῦ μοντέλου ἀλλὰ καὶ τοὺς ἔδωσε νὰ καταλάβουν ὅτι οἱ Σοβιετικοὶ ἐλάχιστα παίρνουν ὑπόψη τὶς ἀπόψεις τους.

Τό «παράνομο» 14ο συνέδριο και τὰ Ἐργατικά Συμβούλια»

Δέν θά ἐπεκταθοῦμε στίς λεπτομέρειες τῆς σοβιετικῆς ἀντίδρασης στήν «Ἄνοιξη τῆς Πράγας», στίς λεπτομέρειες τῆς θάνασης στρατιωτικῆς εἰσβολῆς, οὔτε στά καθέκαστα τῆς συγκλονιστικῆς παθητικῆς ἀντίστασης πού πρόβαλε ὁ τσεχοσλοβακικός λαός πειθαρχώντας στήν ἡγεσία τοῦ ΚΚΤσ. Θά θέλαμε μόνο νά σημειώσουμε δύο «περιστατικά» ιδιαίτερης σημασίας. Τό 14ο συνέδριο τοῦ ΚΚΤσ, πού συνήλθε σέ συνθήκες παρανομίας στίς 22 Αὐγούστου 1968, στό μεγαλύτερο ἐργοστάσιο τῆς Πράγας τό C.K.D. Viso-capny μέ συμμετοχή 1192 ἀντιπροσώπων σέ σύνολο 1543. Τό «παράνομο» συνέδριο ἐπιβεβαίωσε τήν ἐμπιστοσύνη τῶν Τσεχοσλοβάκων κομμουνιστῶν στήν ἡγεσία Ντουμπσεκ καί ταυτόχρονα τήν τεράστια ἐμπιστοσύνη ὁλόκληρου τοῦ λαοῦ. Τό γεγονός ἄλλωστε αὐτό ἐμπόδισε προσωρινά τούς Σοβιετικούς νά καθαιρέσουν ἄμεσα τήν ἡγεσία Ντουμπσεκ καί τούς ὑποχρέωσε σέ μιά προσπάθεια συστηματικῆς καί προοδευτικῆς σαλαμοποίησης τῆς λαοπρόδλητης ἡγεσίας. Ὡσπου τήν ἀντικατέστησαν μέ τήν ομάδα Χούζακ.

Τό δεύτερο «περιστατικό», τοῦ ὁποῦ ἡ σημασία ξεπερνᾶ τά ὅρια τῆς συγκυρίας, ἦταν ἡ ἀναβίωση καί ἡ δράση τῶν Ἐργατικῶν Συμβουλίων πού ἄρχισαν νά ἀναπτύσσονται μετά τό Μάη τοῦ 1968 γιά νά γνωρίσουν πραγματική ἀνθιση *μετά τήν εἰσβολή*. Τά Ἐργατικά Συμβούλια μάλιστα εἶχαν προγραμματίσει γιά τό Μάρτη τοῦ 1968 τό 7ο ἐργατικό συνέδριο. Ὡστόσο ἡ προσυνηδριακή διαδικασία τῶν Ἐργατικῶν Συμβουλίων ἀποτελέσει τό κύκνειο ἄσμα τῆς «Ἄνοιξης». Γιατί προκάλεσε μιά νέα, καί τελεωτική αὐτή τή φορά, εἰσβολή: τήν ἀνοδο (διορισμό) τοῦ Χούζακ καί τήν ἀπαγόρευση τοῦ Συνεδρίου. Ἡ ἐπάνοδος στήν παλαιά κατάσταση ἐπιβεβαιώνεται μέ τήν καταδίκη τοῦ «Προγράμματος Δράσης» καί τήν ἐπικράτηση τοῦ μπρεζνιεφικοῦ δόγματος τῆς «περιορισμένης κυριαρχίας», τοῦ «Κόμματος-κράτους-όδηγοῦ».

Ἀπό τήν ἀνοιξη τοῦ 1969 μέχρι σήμερα τήν Τσεχοσλοβακία καλύπτει μιά σιωπή. Μιά σιωπή πού διακόπτεται ἀπό τίς φωνές τῶν «διαφωνούντων» πού θυμίζουν ὅτι ἡ ὑπόθεση τοῦ σοσιαλισμοῦ σ'αὐτή τή χώρα δέν ἔχει λήξει. Τό ἴδιο ἄλλωστε μαρτυρᾶ καί ἡ παθητικῆ ἀντίσταση τῶν ἐργαζομένων πού συνεχίζεται ἐκτοτε, ὅπως καί μερικές προσπάθειες ὀργανωμένης «σοσιαλιστικῆς ἀντίστασης» πού σημειώνονται στήν Τσεχοσλοβακία καί τό ἐξωτερικό.

Ὁ χαρακτήρας τῆς «Ἄνοιξης τῆς Πράγας», τῶν ἐμπειριῶν της καί τῶν κατακτήσεών της ἀποτελεῖ σήμερα ἓνα ἀπό τά κεντρικά θέματα προβληματισμοῦ τῶν σοσιαλιστικῶν καί τῶν κομμουνιστικῶν δυνάμεων ὅλου τοῦ κόσμου: τῶν δυνάμεων πού δέν ἔχουν προσηλωρήσει στό μπρεζνιεφικό δόγμα καί βλέπουν μέ κριτικό μάτι τίς κοινωνίες σοβιετικοῦ τύπου.

Τά Έργατικά Συμβούλια Η δεύτερη άνοιξη της Πράγας*

Πολλά έχουν γραφτεί και ειπωθεί για την Άνοιξη της Πράγας, τά περισσότερα όμως αναφέρονται στην πολιτική, με τή στενή έννοια του όρου (δημοκρατικές ελευθερίες, σχέσεις με τή Σοβιετική Ένωση, σημαίες, τάνκς και αίμα). Αντίθετα, λίγα μιλούνε για τίσ καλυμμένες σχέσεις ανάμεσα στίς κοινωνικές ομάδες, καθώς και για τίσ σχέσεις στό επίπεδο τής οικονομικής, κυβερνητικής και ιδεολογικής πραγματικότητας. Οί περισσότεροι άποφάνθηκαν ότι ή Άνοιξη τής Πράγας ξεψύχησε άμέσως μετά τήν είσοβλή τών σοβιετικών τάνκς. Άλλά, τή μοιραία νύχτα τής 21ης Αύγουστου, ή στρατιωτική επέμβαση πολύ λίγο μπόρεσε νά επιδράσει στίς βαθύτερες κοινωνικές διαδικασίες πού συντελοούνταν στην Τσεχοσλοβακία, γιατί τό φαινόμενο είχε άπλώσει τίσ ρίζες του και έπαιρνε μορφή πολύπλευρων εκδηλώσεων πού όλες εκφράζανε τή βούληση έξόδου από τό γραφειοκρατικό και άνελεύθερο σύστημα. Ως τήν απομάκρυνση του Ντούμπτσεκ, στίς 17 Άπριλίου 1969, ή ξενόφερτη έξουσία είναι ίκανή μόνο νά έξουδετερώνει και νά παγώνει τίσ έσωτερικές αντιθέσεις στην κορυφή του πολιτικού επιτελείου. Άλλά, με τόν τρόπο αυτό, καθώς μπλοκάρωνταν ή πορεία τής θεσμικής ανανέωσης, οί δραστηριότητες του κοινωνικού κινήματος και οί άμεσες εκφράσεις του – ή πολιτική με τήν πλατιά έννοια του όρου – απέκτησαν ιδιαίτερο βάρος και σημασία. Μ' αυτή τήν έννοια, τά Έργατικά Συμβούλια κέρδισαν ανάμεσα στό Δεκέμβρη 1968 και τόν Ιούνιο 1969 μαζικό χαρακτήρα και δύναμη, με τήν άθωα όνομασία «έπιχειρησιακά συμβούλια».

Έτσι, ενώ τό Σεπτέμβρη του 1968 τά έργατικά συμβούλια δέν ήσαν περισσότερα από 19, από τήν 1η Οκτωβρίου ως τό τέλος του έτους δημιουργήθηκαν πάνω από 260.

Η έννοια τής «συμμετοχής» δέν άποτελεί, φυσικά, νευτερισμό για τίσ λεγόμενες σοσιαλιστικές κοινωνίες. Παρέμενε όμως στά χαρτιά. Άλλωστε δέν ήταν παρά μορφή έλέγχου τής έξουσίας πάνω στην έργατική τάξη. Τόν Άπρίλιο του 1968 δημοσιεύτηκε ένα πρόγραμμα μεταρρυθμίσεων (πού είχε εκπονηθεί από τό 1966, αλλά έμενε μυστικό), τό όποιο πρόβλεπε ένα σύστημα διαχείρισης τών έπιχειρησεων από συμβούλια στά όποια θά συμμετείχαν κατά ένα τρίτο εκπρόσωποι τών έργατών, ένα τρίτο κάπριοι έξωτερικοί «ειδικοί» και ένα τρίτο εκπρόσωποι του Κράτους. Παρόλο πού τό σχέδιο αυτό δέν έθετε υπό άμφισβήτηση τήν έννοια τής κρατικής ιδιοκτησίας, ούτε έγγυούνταν άληθινά δικαιώματα αυτοδιαχείρισης στους έργάτες, οί τελευταίοι άρχισαν νά ιδρύουν τά πρώτα Έργατικά Συμβούλια τόν Ιούνιο του '68. Άν όλους αυτούς τούς μήνες τής «Άνοιξης τής Πράγας» οί διεργασίες στά έργατικά στρώματα δέν ήσαν θεαματικές, αυτό οφείλεται στό γεγονός ότι δόθηκε μεγαλύτερη έμφαση στά καθάρá πολιτικά προβλήματα, όπως οί δημοκρατικές ελευθερίες, ή καταδίκη παλιότερων μεθόδων και προσώπων κλπ., ζητήματα στά όποια ήταν φυσικό νά δράσουν κυρίως οί διανοούμενοι. Άν ή έργατική Άνοιξη τής Πράγας άρχισε τό φθινόπωρο, ό λόγος δέν ήταν μόνο ότι υπήρχε έντονη ένασχόληση με θέματα πολιτικών δικαιωμάτων και ότι οί διανοούμενοι έλέγχαν τά μέσα μαζικής ενημέρωσης.

* Περίληψη από τόν πρόλογο του βιβλίου του Έρνεστ Φίσερα, Τσέχου συνδικαλιστή, «Τά Έργατικά Συμβούλια: ή δεύτερη άνοιξη τής Πράγας».

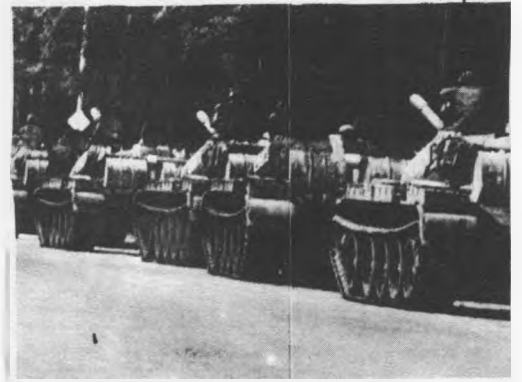
άλλά και διότι η πολιτική ηγεσία φοβούνταν ότι δε θα μπορούσε να ικανοποιήσει τὰ εργατικά αιτήματα, όπως αυτά των διανοουμένων, που οικονομικά αντιπροσώπευαν άσήμαντα ποσά. Άλλωστε, η Όλομέλεια τής Κεντρικής Έπιτροπής του Κ.Κ.Τσ. που συνήλθε τήν 1η Ίουνίου 1968, για να συζητήσει τήν τρέχουσα κατάσταση και τὰ άμεσα καθήκοντα, μεταξύ άλλων εξέφρασε δημόσια τήν εϋγνωμοσύνη της γιατί τίς μεταρρυθμίσεις που προβλέπονταν για τίς επιχειρήσεις και τόπους δουλειάς οι εργάτες τίς εφαρμόζαν σιγά, τμηματικά και μέ περίσκεψη, κι ότι τό έργο αυτό δέν έχει ακόμη ολοκληρωθεί.

Όπως είπαμε παραπάνω, μετά τή στρατιωτική εισβολή τὰ Έργατικά Συμβούλια πολλαπλασιάστηκαν σ' ελάχιστο χρονικό διάστημα. Στίς 24 Όκτωβρίου η Κυβέρνηση αποφάσισε να μὴ επιτρέψει άλλη έκταση αυτού του «πειράματος». Όμως τὰ ίδια τὰ συμβούλια πήραν τήν τύχη τους στά χέρια τους. Ήδη τὰ «επιχειρησιακά συμβούλια» είχαν από κοινού υιοθετήσει ριζοσπαστικά μέτρα: αποφάσισαν τή συλλογική αυτοδιαχείριση μέ τό δικαίωμα του βέτο στήν περίπτωση που η Διεύθυνση διαφωνούσε μέ τίς αποφάσεις τους· η τελευταία πήρε χαρακτήρα εκτελεστικού όργάνου. Έπιπλέον αποφασίστηκε η έπανιοχύς του δικαιώματος τής απεργίας - άκριδώς δύο μήνες πριν αυτή να χρησιμοποιηθεί σε εθνικό επίπεδο, άμέσως μετά τή σοβιετική επέμβαση. Αυτές οι θέσεις υποστηρίζονταν και από τήν εθνική ηγεσία ως τόν Άπρίλιο 1969. Άντίθετα τό Κόμμα άνέστειλε σχεδόν άμέσως τίς αποφάσεις του Άυγούστου 1968 που άφορούσαν τό μοντέλο αυτοδιαχείρισης τόσο στή βάση όσο και στήν κορυφή. Όταν μάλιστα, τό Γενάρη του 1969, πραγματοποιήθηκε η εθνική συνέλευση των Έργατικών Συμβουλίων στο Πίλσεν, στο όποιο συμμετείχαν εκπρόσωποι 190 επιχειρήσεων και 890.000 εργατών, η κυβέρνηση έσπευσμένα κατάρτισε σχέδιο νόμου που θά «ρύθμιζε» επιτέλους αυτό τό τεράστιο και μαζικό φαινόμενο. Τό νομοσχέδιο επέτρεπε πάντοτε στο ένα τρίτο των εργατών τή συμμετοχή στή διαχείριση, αλλά οι διευθυντές και οι κρατικοί εκπρόσωποι μπορούσαν να άσκήσουν τό δικαίωμα του βέτο σε θέματα όπως οι επενδύσεις και τό καταστατικό τής επιχείρησης ή του εργοστασίου. Παρόλα αυτά, τό κίνημα των Έργατικών Συμβουλίων συνέχισε να άπλώνεται και να ρξύνει τίς αντιθέσεις του μέ τήν έξουσία μέ τὰ παραπάνω από 500 συμβούλια που ένεργοποιήθηκαν ως τόν Ίούνιο.

Η άπομάκρυνση του Ντοϋμπτσεκ βρήκε τό παραπάνω νομοσχέδιο να συζητιέται. Στίς 29 Άπριλίου τό Τσεχικό Έθνικό Συμβούλιο πήρε τήν άπόφαση να διακόψει κάθε συζήτηση για τό θέμα αυτό. Σ' άπάντηση γίνονται παντού συγκεντρώσεις και συνελεύσεις των εργατών. Έτσι, άκολούθησε η άναστολή του συστήματος αυτοδιαχείρισης και η άπαγόρευση τής λειτουργίας των Έργατικών Συμβουλίων, μέ τό επιχείρημα ότι η αυτοδιαχείριση μπορούσε να ξαναθέσει τό ζήτημα τής έξουσίας. Η δίαιη επίθεση του Χούζακ στο λόγο που εκφώνησε στις 14 Όκτωβρίου αποτέλεσε τήν άρχή τής σταδιακής διάλυσης και αυτοδιάλυσης των εργατικών συμβουλίων. Από κει και πέρα, τὰ κυβερνητικά «επιχειρήματα» που διέταζαν τήν κατάργηση του πειράματος αυτού κάλυψαν όλη τή δυνατή γκάμα: προβλήθηκαν λόγοι οικονομικοί, επιστημονικοί, τεχνοκρατικοί, πολιτικοί, ήθικοί, τέλος τὰ Έργατικά Συμβούλια χαρακτηρίστηκαν ως άναρχοσυνδικαλιστική μορφή μετάβασης στήν πλήρη κατάργηση τής κοινωνικής ιδιοκτησίας!

Μιά λεπτομερής περιγραφή αυτού του βραχύδιου εργατικού πειράματος στήν Τσεχοσλοβακία θά άπαιτούσε πολύ χώρο και πολλή μελέτη. Άς μὴν ξεχνάμε ποτέ τό μαζικό του χαρακτήρα: άγκάλιασε πάνω από ένα εκατομμύριο εργάτες, έκλεγμένους μέ μυστική ψηφοφορία σ' όλους άνεξαίρετα τούς κλάδους τής παραγωγής. Η συμμετοχή των εργατών σ' αυτές τίς διαδικασίες ξεπερνούσε τό 80% και

ὑπῆρχαν πάντοτε τουλάχιστον δύο υποψήφιοι γιά τήν κάθε θέση. Σέ μιά κοινωνία ἀνελεύθερη καί κατευθυνόμενη, σάν τήν τσεχική, ὅπου φρόντιζαν νά μήν ὑπάρχει συλλογική ὑπευθυνότητα, τά ἐνδεικτικά παραπάνω δεδομένα συνηγοροῦν γιά μιά σοβαρότατη κοινωνική πρωτοβουλία. Κι ὅσοι θά τολμοῦσαν νά ξαναθυμηθοῦν σοβιετικοῦ τύπου ἐπιχειρήματα πού θέλουν νά προστατεύσουν τάχα τό σοσιαλισμό ἀπ' ὄλα αὐτά, ἄς τούς θυμίσουμε ὅτι τό 50% τῶν ἐργατικῶν ἐκπροσώπων ἦταν μέλη τοῦ Κομμουνιστικοῦ Κόμματος. Τά ἐργατικά συμβούλια ἔθεσαν πολλά ἀπό τά πιό νευραλγικά προβλήματα πού προκύπτουν σέ μιά σοσιαλιστική οἰκονομία καί κοινωνία· κατάφεραν κυρίως νά βγάλουν τόν κόσμο ἀπό τήν ἀπάθεια πού τό σύστημα γιά τή βολή του καλλιεργοῦσε· θέλησαν νά ἐπωμιστοῦν τήν εὐθύνη γιά τήν κοινωνική ἀλλαγὴ αὐτοῦ τοῦ συστήματος. Ζητοῦσαν πράγματα πού τούς ἀνήκουν.

Γράμμα τῆς Ἐθνোসυνέλευσης στήν Κ.Ε. τοῦ ΚΚΤσ., ἐκλεγμένη στό 14ο συνέδριο τοῦ κόμματος, στίς 22 Αὐγούστου 1968.

Ἀγαπητοί σύντροφοι.

Μέ εὐλικρινή χαρά δέχτηκαμε τό νέο τῆς σύγκλησης τοῦ 14ου συνεδρίου τοῦ ΚΚΤσ. Οἱ σύεδροι νόμιμα ἐκλεγμένοι, ἐκπροσωποῦσαν ὄλες τίς ὀργανώσεις τοῦ κόμματος, οἱ ἀποφάσεις λοιπόν τοῦ συνεδρίου ἰσχύουν γιά ὄλο τό κόμμα.

Ἡ ἔθνοςυνέλευση, οἱ βουλευτές ὄλων τῶν κομμάτων τοῦ Ἐθνικοῦ Μετώπου εἶναι μέ ὄλη τους τήν καρδιά ἀλληλέγγυοι πρὸς τήν πολιτική δήλωση τοῦ 14ου Συνεδρίου. Σ' αὐτήν βλέπουμε νά συνεχίζεται ἡ πολιτική γραμμὴ πού ψηφίσαμε τόν Ἰανουάριο στήν Ὀλομέλεια τῆς Κ.Ε. τοῦ Κόμματος, ἐμπλουτισμένη μέ ὄλες τίς ὄψεις τοῦ δημοκρατικοῦ σοσιαλισμοῦ, πού σύμφωνα μέ τό πρόγραμμα δράσης τοῦ ΚΚΤσ. πρέπει ν' ἀναπτύξει ὄλες τίς δημοκρατικές κι ἀνθρωπιστικές παραδόσεις τῶν δύο ἔθνῶν μας.

Εἴμαστε πλήρως ἀλληλέγγυοι μέ τό λαό στήν ἐκτίμηση τῆς παρούσας κατάστασης. Ἀρνούμαστε τή χονδροειδή παραβίαση

τῆς κυριαρχίας τοῦ κράτους μας ἀπό τά στρατεύματα κατοχῆς. Ἀπαιτοῦμε τήν ἄμεση ἀποχώρηση τους καί τή νόμιμη καί πλήρη ἐπαναλειτουργία ὄλων τῶν κρατικῶν ὀργάνων.

Χαιρετίζουμε τή νέα Κ.Ε. τοῦ ΚΚΤσ. Τή θεωροῦμε ὡς τό ἀνώτερο ὀργανο τοῦ κόμματος.

Πιστεύουμε ἀκράδαντα ὅτι ἡ δραστηριότητά της θά συνεχίσει ν' ἀναπτύσσει τή δημοκρατία στή σοσιαλιστική μας κοινωνία κι ὅτι θά στηριχτεῖ στή στενή συνεργασία μέ ὄλα τά κόμματα καί τίς ὀργανώσεις τοῦ Ἐθνικοῦ Μετώπου. Πιστεύουμε ἐπίσης ὅτι θά ἐπιμένετε νά κερδίσετε στήν ὑπόθεση αὐτήν ὄλους τούς πολίτες τῆς χώρας μας, ἐφαρμόζοντας κι ἀναπτύσσοντας σοσιαλιστική πολιτική, πού θά ἐπαγρυπνᾷ, ἔτσι ὡστε ὁ σοσιαλισμός στή χώρα μας νά ἔχει ἀνθρώπινο πρόσωπο.

Αὐτός εἶναι ὁ μόνος δρόμος πού ἐπιτρέπει στό ΚΚΤσ νά διατηρήσει ἡγετικό ρόλο, ἀκόμα καί

σέ μελλοντικές ἐξελίξεις τῆς κοινωνίας μας. Αὐτόν τό ρόλο τοῦ εὐχόμαστε ὄλοι, χωρίς ἐξαίρεση καί μέ πλήρη εὐλικρίνεια. Ἡ Ἐθνοςυνέλευση τῆς Σοσιαλιστικῆς Δημοκρατίας τῆς Τσεχοσλοβακίας εἶναι ἔτοιμη νά κάνει καθετί πού της εἶναι δυνατό γιά νά βοηθήσει τή νέα Κ.Ε. τοῦ κόμματος νά σταθεροποιήσει τή σοσιαλιστική νομιμότητα καί νά κάνει πραγματικότητα ὄλα τά δικαιώματα καί τίς κοινωνικές ἐλευθερίες, ἔτσι ὡστε νά καταλήξουμε στή δημιουργία κατάλληλων συνθηκῶν γιά ζωὴ εὐτυχισμένη καί ἐργασία ἡσυχῆ, ὄλων τῶν πολιτῶν μας.

Ἐκφράζουμε τήν εὐχή νά συγκεντρωθοῦν, κάτω ἀπ' τή διεύθυνση της νέας ΚΕ τοῦ ΚΚΤσ., οἱ καλύτερες δυνάμεις τῆς χώρας, γιά νά συμβάλουν στή γενική ἀνάπτυξη τῆς χώρας μας.

Ἀγαπητοί σύντροφοι, σᾶς εὐχόμαστε πολλές ἐπιτυχίες στή γεμάτη βαριές εὐθύνες ἐργασία σας.

Ζήτω ἡ Τσεχοσλοβακία, ἐλεύθερη, ἀνεξάρτητη, κυριαρχή, δημοκρατική καί σοσιαλιστική. Ἡ ἔθνοςυνέλευση τῆς Σοσιαλιστικῆς Δημοκρατίας τῆς Τσεχοσλοβακίας.

Πράγα 23 Αὐγ. 1968

Ἡ ἔθνοσυνέλευση, ἡ κυβέρνηση τῆς Σοσιαλιστικῆς Δημοκρατίας τῆς Τσεχοσλοβακίας καί τό Κεντρικό Συμβούλιο τῶν Συνδικάτων:

Ἀγαπητοί φίλοι, ἀγαπητοί σύντροφοι.

Ἡ ἀντίσταση τοῦ λαοῦ μας στήν αὐθαίρετη κατοχή τῆς φραίας σοσιαλιστικῆς μας πατρίδας δέν ἔπαψε νά μεγαλώνει. Δίκαια διεκδικοῦμε τήν ἀποχώρηση τῶν στρατευμάτων κατοχῆς, τήν ἀπελευθέρωση τῶν ἀντιπροσώπων τῶν πολιτικῶν καί κρατικῶν μας ὀργάνων καί τήν ἀξομάλυνση τῆς ἐργασίας τῶν νόμιμων ὀργάνων τῆς χώρας μας.

Μιά ἀπ' τίς ἐκδηλώσεις στό ἀγῶνα ἐνάντια στούς κατακτητές ἦταν πάντα ἡ ἀπεργία.

Ὅστόσο, ἡ προεδρία τῆς ἐθνοσυνέλευσης καί ἡ κυβέρνηση θεωροῦν ὅτι στίς συνθήκες τῆς παρούσας κατάληψης τῆς χώρας μας, ἡ ἀπεργία δέν ἐξυπηρετεῖ πάντα τό δίκαιο ἀγῶνα μας. Νομίζουμε ὅτι ἡ ὀργάνωση λιγότεπων στάσεων ἐργασίας συνιστᾶ ἕνα συμβολικό στοιχεῖο τῆς ἐνωμένης ἀντίστασης ἐνάντια στήν κατοχή τῆς Τσεχοσλοβακίας. Στήν παρούσα κατάσταση, οἱ ἀπερίες μεγάλης διάρκειας δημιουργοῦν τεράστιες ἀπώλειες στή χώρα μας. Ἐπί πλέον, δέν χτυπᾶνε τούς κατακτητές. Ἀντίθετα, ἡ παρατεταμένη διακοπή τῆς ἐργασίας, ἡ ἀταξία καί τό χάος στήν παραγωγή μποροῦν

νά προσφέρουν ἐπιχειρήματα στούς κατακτητές, πού θά μπορούσαν νά ἰσχυριστοῦν ὅτι ἡ ἐπέμβασή τους ἦταν χρησιμη γιατί δέν εἴμαστε σέ θέση νά αὐτοκυβερνηθοῦμε. Κι αὐτό κανένας ἐντιμος πολίτης τῆς δημοκρατίας μας δέν τό θέλει.

Γι' αὐτό σᾶς ἀπευθύνουμε μιά ἄμεση ἐκκλήση:

– Ἐργάζεστε ἐντιμα, μέ κουράγιο, μέ ζήλο καί μέ πειθαρχία, διπλασιάστε τίς προσπάθειες γιά νά δημιουργήσετε ἐπί πλέον ἀξίες, πού ἡ χώρα μας στίς ἔχει ἀνάγκη ὅσο ποτέ ἄλλοτε!

Ἀκολουθεῖστε τίς ὑποδείξεις τῶν διευθυντῶν τῶν ἐπιχειρήσεων καί τῶν ἐργοστασίων, μήν ἐντυπωσιάζεσθε ἀπό τά ἐξτρεμιστικά στοιχεῖα πού δέν καταλαβαίνουν καλά τί συμβαίνει καί πού σᾶς ὠθοῦν σέ σύντομες ἢ παρατεταμένες στάσεις ἐργασίας.

Τήν ἐποχή αὐτή τό ἐθνικό καθήκον κάθε Τσεχοσλοβάκου πολίτη εἶναι ἡ πειθαρχημένη καί σκληρή ἐργασία. Ἐκπληρῶστε αὐτό τό πατριωτικό καθήκον ἀκόμα καί κατά τή διάρκεια αὐτῆς τῆς τόσο θλιβερῆς περιόδου.

Τζ. Βάλο, Λ. Στρούγκαλ,
Κ. Πόλατσεκ.

Πράγα 26 Αὐγούστου 1968

Τό πρόγραμμα δράσης

Τό «Πρόγραμμα Δράσης» τοῦ ΚΚ Τσεχοσλοβακίας πού ψηφίστηκε ἀπό τήν ΚΕ τόν Ἀπρίλιο τοῦ 1968 μπορεῖ νά τό βρεῖ ὁ ἀναγνώστης στό βιβλίο «Ἀνοιξη τῆς Πράγας (Ἐπιμέλεια Σοφίας Κανᾶ) ἐκδόσεις Παπαζήση, 1971. Ἐπίσης στό τεῦχος 23-24, Αὐγούστος 1978 τοῦ περιοδικοῦ «Κομμουνιστική Θεωρία καί Πολιτική», περιοδικό τῆς ΚΕ τοῦ ΚΕ Ἐσωτερικοῦ.

Τά ΚΚ πού ὑποστήριξαν τήν εἰσβολή

Χῶρες τῶν ὁποίων τά Κομμουνιστικά Κόμματα πού ἐξέφρασαν τήν ἱκανοποίησή τους γιά τήν «ἀδελφική διεθνή βοήθεια» πού πρόσφεραν οἱ 5 χῶρες τοῦ Συμφώνου τῆς Βαρσοβίας εἰσβάλλοντες στήν Τσεχοσλοβακία στίς 21 Αὐγούστου 1968:

Ἄιτή, Ἀργεντινή, Αὐστρία, Βιεννάμ, Βολιβία, Βραζιλία, Γουιάνα, Δανία, Δυτ. Γερμανία, Ἑλλάδα (ΚΚΕ), ΗΠΑ, Ἰνδίες, Ἰορδανία, Ἰράκ, Ἰράν, Ἰσημερινός, Ἰσραήλ, Καναδάς, Κολομβία, Κορέα, Κούβα, Κостаρίκα, Κύπρος (ΑΚΕΛ), Λίβανος, Λουξεμβούργο, Μαρτινίκα, Μογγολία, Νικαράγουα, Ν. Ἀφρική, Ονδούρα, Οὐρουγουάη, Παραγουάη, Παναμάς, Περού, Πορτογαλία, Σενεγάλη, Συρία, Τουρκία, Τυνησία, Χιλή

Διακήρυξη - Διαμαρτυρία τής Έθνοσυνέλευσης

Ἡ ἔθνοσυνέλευση τῆς Σοσιαλιστικῆς Δημοκρατίας τῆς Τσεχοσλοβακίας, κανονικά ἐκλεγμένη ἀπ' τὸν τσεχοσλοβακικό λαό σάν ἀνώτατο ὄργανο ἐξουσίας κυρίαρχου κράτους, συγκαλεῖται σύμφωνα μέ τό Σύνταγμα ἀπό τόν πρόεδρο τῆς Δημοκρατίας καί ὑψώνει κατηγορηματική διαμαρτυρία πρὸς τὰς κυβερνήσεις καί τὰ κοινοβούλια τῶν πέντε κρατῶν-μελῶν τοῦ Συμφώνου τῆς Βαρσοβίας (ΕΣΣΔ, ΛΔΓ, Πολωνία, Οὐγγαρία, Βουλγαρία) καί δηλώνει, ἀπέναντι καί στή διεθνή κοινή γνώμη, ὅτι:

1) Κανένα συνταγματικό ὄργανο τῆς Τσεχοσλοβακίας δέν ἐξουσιοδοτήθηκε ν' ἀρχίσει διαπραγματεύσεις ἢ νά τίς ἐπικυρώσει καί κανένα παρόμοιο ὄργανο δέν κάλεσε τὰ στατεῦματα κατοχῆς τῶν πέντε κρατῶν-μελῶν τοῦ Συμφώνου τῆς Βαρσοβίας.

2) Θεωρεῖ τήν κατοχή τῆς Τσεχοσλοβακίας σάν αὐθαίρετη πράξη βίας, πράξη πού ἔρχεται σ' ἀντίθεση μέ τίς ἀρχές τῶν συμφωνιών φιλίας πού ἔξει συνάψει ἡ Τσεχοσλοβακία μέ τό παραπάνω κράτη.

3) Ὑψώνει ἔντονη διαμαρτυρία ἐναντία στίς κυβερνήσεις καί τὰ κοινοβούλια τῶν πέντε χωρῶν πού κατέχουν τήν χώρα μας. Ἀπαιτεῖ νά δοθεῖ ἄμεσο τέλος στίς πράξεις βίας ἐναντία στή χώρα καί τόν πληθυσμό της. Ἐπιμένει στή χωρίς καθυστέρηση ἀναχώρηση τῶν στρατευμάτων κατοχῆς καί στήν ἀποκατάσταση κανονικῶν διεθνῶν σχέσεων.

4) Θεωρεῖ κρίσιμη τήν παρούσα κατάσταση τῶν πραγμάτων, πού μπορεῖ νά θέσει σέ ἀμφισβήτηση ὅλα τὰ σύμφωνα κι ἐπί μέρους συμφωνίες πού ἔχει συνάψει ἡ Τσεχοσλοβακία μέ τὰ παραπάνω κράτη.

5) Εἶναι ἀποφασισμένη νά πάρει κάθε ἀπαιτούμενο μέτρο γιά νά ἐξασφαλίσει τήν κυριαρχία τοῦ λαοῦ τῆς Τσεχοσλοβακίας. Ἐπισημαίνει ὅτι γιά ὅλες τίς ἠθικές ἐπιπτώσεις πού θά ἔχει ἡ κατοχή

στό διεθνές κομμουνιστικό κίνημα, ὑπεύθυνες εἶναι οἱ κυβερνήσεις τῶν χωρῶν πού ἔχουν καταλάβει τήν Τσεχοσλοβακία.

6) Ἀναγνωρίζει ὡς μόνη νόμιμη κυβέρνηση τῆς χώρας αὐτῆν τοῦ πρωθυπουργοῦ Ο. Τσέρνικ, στήν ὁποία ἔδωσε τόν Μάιο ψήφο ἐμπιστοσύνης. Ἀπαιτεῖ νά μπορέσει ὁ Ο. Τσέρνικ νά ἀναλάβει ἄμεσα τὰ καθήκοντά του.

Ἡ ἔθνοσυνέλευση ἀπευθύνει στίς στρατιωτικές μονάδες κατο-

5) Νά ἀπελευθερωθοῦν ἄμεσα οἱ σύντροφοι Ντοῦμπτσεκ, Σμρκόβσκι, Κρίγκελ, Τσέρνικ, Σπάσεκ, Σιζάρ καί ἄλλων. Θέλουμε νά μάθουμε ποιός διάταξε τήν κράτησή τους, ποιός τήν ἐκτέλεσε καί ποιός διεύθυνε τήν ἀνάκρισή τους κλπ.

6) Νά ἐπιστρέψουν ἄμεσα στά καθήκοντά τους οἱ σύντροφοι Σμρκόβσκι, πρόεδρος τῆς ἔθνοσυνέλευσης, Κρίγκελ, πρόεδρος τῆς Κ.Ε. τοῦ Ἐθνικοῦ Μετώπου καί Σιζάρ, πρόεδρος τοῦ ἔθν. τσέχικου συμβουλίου.

7) Νά ἀποδοθοῦν ὅλα τὰ μεταφορικά καί ἄλλα μέσα, πού κατασχέθηκαν ἀπ' τίς μονάδες κατοχῆς, ἐναντία στή θέληση τῶν

χωρῶν πού σταθμεύουν στήν Τσεχοσλοβακία τὰ ἀκόλουθα ἄμεσα αἰτήματα:

1) Νά παύσουν ἄμεσα ὅλες οἱ πολεμικές πράξεις καί ἡ προσφυγή στά πολεμικά μέσα, πού ἀπειλοῦν τήν ἀσφάλεια καί τή ζωή τῶν πολιτῶν μας.

2) Νά ἀποχωρήσουν ἄμεσα τὰ στρατεύματα κατοχῆς τῆς Τσεχοσλ. Πρὶν τήν ἀναχώρησή τους, οἱ μονάδες κατοχῆς πρέπει ν' ἀπομακρυνθοῦν ἀπό τίς πόλεις καί τούς οἰκισμούς.

3) Νά μὴν ἀναμειγνύονται στίς δραστηριότητες τῶν τσεχοσλοβακικῶν ὀργάνων, ὑπηρεσιῶν, θεσμῶν καί ἐργοστασιῶν.

4) Νά ἐπικρατήσουν οἱ ἀναγκαῖες συνθήκες γιά τή λειτουργία τῶν πολιτικῶν ὀργάνων τοῦ κράτους καί τῶν ἀντίστοιχων ὑπευθύνων τους.

ὀργάνων μας, καί ἐν ἐγνοία τους. Ν' ἀπελευθερωθοῦν ὅλοι οἱ ὑπάλληλοι πού ἔχουν συλληφθεῖ.

8) Νά λειτουργήσουν οἱ τηλεπικοινωνίες, τό ραδιόφωνο, ἡ τηλεόραση, τὰ τέλεξ, τό τηλέφωνο, τό ταχυδρομεῖο, ὅλα τὰ ἐντυπα καί τὰ τυπογραφεία.

Ἡ ἔθνοσυνέλευση ἀπαιτεῖ κατηγορηματικά νά τῆς δώσουν ἐξηγήσεις ὑπεύθυνοι πολιτικοί τῶν πέντε κρατῶν-μελῶν τοῦ Συμφώνου τῆς Βαρσοβίας, σχετικά μέ τίς ἐπαναλαμβανόμενες παράνομες πράξεις. Ἀπαιτεῖ νά ἐξασφαλίσουν τήν πραγματοποίηση τῶν διεκδικήσεων πού ἀπεύθυνε ἡ ἔθνοσυνέλευση στίς κυβερνήσεις τῶν πέντε κρατῶν-μελῶν τοῦ Συμφώνου τῆς Βαρσοβίας καί στούς ἀντιπροσώπους τοῦ καθεστώτος κατοχῆς.

Πράγα, 22 Αὐγούστου 1968.

Μιά προκήρυξη πού κυκλοφόρησε στά εργοστάσια τής Πράγας τόν 'Ια- νουάριο του 1972

1) Στη διάρκεια των ολομελειών του ΚΚΤσ. πού γίνονται κάθε χρόνο, μὴν ἐκλέγετε τούς ἀκραίους σέ ὑπεύθυνες θέσεις μέσα στίς ὀργανώσεις βάσης, οὔτε στίς ἐργοστασιακές ἐπιτροπές. Μὴν τούς προτείνετε ἐπίσης γιά δημόσιες θέσεις. Ἀπαιτεῖστε τὸ σεβασμὸ τῶν καταστατικῶν.

2) Στη διάρκεια τῶν συνδικαλιστικῶν συγκεντρώσεων καὶ ὀλομελειῶν νά ἐπιμένετε στήν ἀρχή τῆς μυστικῆς ψι ροφορίας. Προ-

5) Χρησιμοποιεῖστε τίς συλλογικές συμβάσεις γιά ν' ἀντεπεξέλθετε στίς καινούργιες ἐπιθέσεις ἐνάντια στούς μισθοῦς, γιά ν' ἀποκτήσετε καλύτερη ἰατρικὴ περίθαλψη, τῶν συλλογικῶν γευμάτων καὶ τῶν συνθηκῶν ἐργασίας.

6) Κρίνετε συγκεκριμένα καὶ ἀνοιχτὰ τὴν ἀνικανότητα τῶν διευθυνόντων πού διορίστηκαν πρόσφατα, ἀπαιτεῖτε ν' ἀναλαμβάνουν πλήρως τίς εὐθύνες τους,

Σύντροφοι, κάθε ἐργοστάσιο, κάθε τόπος ἐργασίας πρέπει νά γίνει τὸ ὄχυρό μέσα στοῦ ὁποῖο ἡ τελευταία λέξη θ' ἀνήκει στούς ἐργάτες. Δὲν εἴμαστε πιά μόνοι στὸν ἀγώνα μας. Παρόμοια προβλήματα μ'αὐτὰ πού θελήσαμε νά λύσουμε μετὰ τὸν 'Ιανουάριο τοῦ '68 ἀρχίζουν νά γίνονται κατανοητὰ ἀπὸ ὄλο καὶ περισσότερους ἐργάτες στίς ἄλλες σοσιαλιστικές χώρες καὶ στή Σοβιετικὴ Ἕνωση. Ἐπί πλέον, στίς καπιταλιστικές χώρες, προοδευτικοὶ ἀνθρωποὶ δὲν μένουν ἀδιάφοροι γιά τίς τύχες τοῦ σοσιαλισμοῦ καὶ ἀγωνίζονται στοῦ πλευρὸ μας.

Οἱ ἐργάτες – ὑπεύθυνοι τοῦ ΚΚΤσ., νόμιμα ἐκλεγμένοι.

τείνετε γι'αυτὸς τίς λειτουργίες συντρόφους ἰκανοῦς νά ὑποστηρίξουν μὲ κουράγιο τὰ συμφέροντα τῶν ἐργατῶν.

3) Ἀπαιτεῖστε ὥστε ὁ ἐξοπλισμὸς τῶν τόπων τῆς δουλειᾶς νά ἀντιστοιχεῖ μὲ τίς ἰσχύουσες ρυθμίσεις ἀσφάλειας. Ἀπαιτεῖστε τὴ λήψη ἀμεσῶν μέτρων γιά τὴ μείωση τῶν ποσοτῶν σκ' νης καὶ θορύβου, καθὼς καὶ τὸν ἐξοπλισμὸ τῶν μηχανῶν με μέσα προστασίας.

Ἐπίσης, ἐγκαταστάσεις προληπτικές γιά τὰ ἀτυχήματα ἐργασίας. Ἡ ὑγεία εἶναι τὸ ἀκριβότερό σου ἀγαθό.

4) Ἀντιτεθεῖτε ἀποφασιστικά, μέσω τῶν ὀργάνων τῶν ἐργασιῶν καὶ ἐργοστασίων, σέ κάθε μελλοντικὴ μείωση τῶν ἐργατικῶν δικαιωμάτων. Ἀπαιτεῖστε, τουλάχιστον, τὴν ἀκριβὴ ἐφαρμογὴ τοῦ κώδικα ἐργασίας.

ὅπως κι ὁ ἐργάτης γιά τὰ ἐλαττωματικὰ κομμάτια. Ἀλλὰ μὴν συμφωνεῖτε μὲ μιά γενικευμένη, ἀφηρημένη κριτικὴ ἀπέναντι στοῦ σύνολο τῶν τεχνικῶν στελεχῶν. Ἡ συντριπτικὴ πλειοψηφία τῶν τεχνικῶν ἀσπάζεται τίς ἀπόψεις τῶν ἐργατῶν. Μὴν ξεχνάτε ὅτι αὐτὴ ἡ μέθοδος διαίρεσης χρησιμοποιήθηκε συχνά ἀπὸ τὸν Νοβότνι γιά νά μεταστρέψει τὴν προσοχὴ ἀπὸ τὰ λάθη τῆς διοίκησης. Δεδομένων τῶν δυσκολιῶν, ἡ σημερινὴ ἡγετικὴ ὁμάδα θά προσπαθῆσει νά ἐφαρμόσει τὴν ἴδια τακτικὴ.

7) Μὴν παίρνετε μέρος στίς παρελάσεις καὶ τίς μαζικές ἐκδηλώσεις, αὐτὲς προορίζονται νά ἀποδείξουν στοῦ διεθνὲς κοινὸ ὅτι ἡ τσεχοσλοβάκιχη ἐργατικὴ τάξη ἐπιδοκιμάζει τὴν παρούσα πολιτικὴ κατάσταση τῆς χώρας μας.

Δήλωση Τσεχοσλοβάκων Συγγραφέων

Ἐμεῖς, συγγραφεῖς πού ζοῦμε στήν Πράγα, μετὰ τὸν 'Ιανουάριο (1968) καὶ ὅπως πάντα ὅταν τὸ ἀπαιτοῦσε τὸ συμφέρον τῆς πατρίδας μας, θέσαμε ὅλες μας τίς δυνάμεις στήν ὑπηρεσία τῶν ιδεῶν τῆς προόδου πού γεννήθηκαν στὰ πλαίσια τῆς ἡγεσίας τοῦ ΚΚΤσ.

Ἀκόμα μιά φορά δηλώνουμε ὅτι μετὰ τὸν 'Ιανουάριο ἡ ἐξέλιξη δὲν ἦταν τὸ προϊόν μίας χούφτας διανοουμένων καὶ πολιτικῶν τυχοδιωκτῶν. Οἱ σφυγμομετρήσεις τῆς κοινῆς γνώμης, οἱ οἰκονομι-

κές αναλύσεις, ή φοβερή πραγματικότητα των χρόνων μετά το 1950, καταδειχνουν με επάρκεια ότι εάν ο σοσοσιαλισμός απειλούνταν στην χώρα μας, αυτό συνέβαινε πρίν τον Ιανουάριο, και όφειλουνταν στην πολιτική που επί χρόνια εφαρμόστηκε από τον Άντονίν Νοβότνι και τους συνεργάτες του. Η ανάκλησή του από την Κ.Ε. του κόμματος, τον Ιανουάριο, έσωσε το κόμμα και τό κράτος απ' την καταστροφή. Η Κ.Ε., έτσι διάλεξε την προοπτική της δημοκρατίας σε σοσιαλιστική βάση.(...).

Οί όχτώ μήνες που μεσολάβησαν από τον Ιανουάριο μέχρι τον Αύγουστο επιβεβαίωσαν την ορθότητα αυτών των απόψεων. Τό νά όρίζεται αυτή ή περίοδος σαν περίοδος ανόδου της άντεπανάστασης είναι παραχάραξη της Ιστορίας.(...) ... Δέ δεχτήκαμε, ούτε ποτέ θά δεχτούμε, ν' αναγκωρίσουμε εγκλήματα που δέ διαπράξαμε, ούτε νά δεχτούμε μιά βοήθεια που είναι επιζήμια. Δέ δεχόμαστε και δέν θά δεχτούμε ποτέ νά ονομάσουμε τό ψέμα αλήθεια, την αδικία αναγκαιότητα.

... Τά χρόνια που ακολουθήσαν τό 1950 παραμένουν για μās μιά προειδοποίηση που μās θυμίζει ότι ή συνείδηση δέν είναι όρος χωρίς περιεχόμενο...

Πράγα 31 Οκτ. 1968

Τά δέκα σημεία των φοιτητών.

1) Βάση της πολιτικής μας είναι και θά παραμείνει τό πρόγραμμα δράσης του ΚΚΤσ., ψηφισμένο από την Κ.Ε. τον Απρίλιο του 1968.

2) Πρέπει ν' ανανεωθούν και νά πολλαπλασιαστούν οι ανταλλαγές πληροφοριών μεταξύ πολιτών και διεύθυνσης της χώρας.

3) Η παρέμβαση της λογοκρισίας στά μέσα ενημέρωσης θά παραμείνει προσωρινό μέτρο και δέ θά προεκταθεί πέρα των 6 μηνών.

4) Δέ θά είναι επιτρεπτό νά προσβληθεί ή ελευθερία συγκεντρώσεων και συναθροίσεων.

5) Θά γίνει σεβαστή ή ελευθερία στην επιστημονική έρευνα, στη λογοτεχνική και καλλιτεχνική δημιουργία.

6) Η προσωπική και νομική ασφάλεια των πολιτών θά είναι εγγυημένη.

7) Αυτοί που έχασαν την εμπιστοσύνη του λαού και δέν υπεράσπισαν αρκετά τά συμφέροντα της χώρας όφειλουν νά εγκαταλείπουν τά λειτουργήματά τους.

8) Η εγκαθίδρυση των Εργατικών Συμβουλίων σαν όργάνων αυτοδιαχείρισης θά συνεχιστεί μέσα στις επιχειρήσεις.

9) Η ελευθερία μετάβασης στο έξωτερικό θά είναι εξασφαλισμένη.

10) Στην έξωτερική πολιτική θ' αποφευχθεί κάθε πράξη που θά 'ρχεται σε αντίθεση με τό αίτημα του Τσεχοσλοβάκικου λαού, τό χάρτη του ΟΗΕ και τη διακήρυξη των ανθρωπίνων δικαιωμάτων.

Τά 10 σημεία των φοιτητών ανακοινώθηκαν μέσα στην εβδομάδα που ακολούθησε τή 17 Νοεμβρίου 1968, όποτε άρχισε ή φοιτητική άπεργία και κατάληψη των πανεπιστημιακών κτιρίων.

Τά βιβλία στό μαυροπίνακα

Τήν τελευταία χρονιά διακόσιοι περίπου τίτλοι αποσύρθηκαν από τίς βιβλιοθήκες. Αυτές τίς μέρες έφτασε μιά λίστα με έννιακόσιους ακόμη τίτλους. Μέσα στις βιβλιοθήκες φτιάχτηκαν επιτροπές που θά εξετάσουν όλο τό ρεπερτόριο, όλη τή φιλολογία πρίν τό '71. Ακόμα δέν είναι γνωστό τί θά κάνουν στή συνέχεια. Άραγε οι λογοκριτές θά φερθούν όπως οι Ιησουίτες που κρατούσαν δυό-τρία αντίγραφα από κάθε καταδικασμένο βιβλίο ή θά τά κάψουν όλα; Τά προγράμματα των εκδοτικών οίκων ξεδιαλέχτηκαν προσεχτικά, ώστε νά μήν υπάρχει, όσο είναι δυνατόν, τίποτε πιό ενδιαφέρον από την τρέχουσα παραγωγή συγγραφέων και επιστημόνων χαμηλότερης ύποστάθμης...

Τό θέατρο Κρέζκα κλείνει

... Στις 10 Ιουνίου (1972) η Πράγα αποχαιρέτησε τό θέατρο του Κρέζκα, Ζά Μπράνου (Γίσιω απ' την πόρτα). Όσοι κατάφεραν νά βρουν είσιτήρια, χάρη σε κάποιον ενδιάμεσο, ήρθαν στην τελευταία παράσταση του Τσέχοφ. Η απόφαση νά κλειστεί τό θέατρο συζητήθηκε επί δυό χρόνια, δέν ήταν εύκολη απόφαση, γιατί στά πέντε χρόνια ύπαρξής του, ό θίασος του Κρέζκα κατάφερε νά κάνει διάσημη την Τσεχοσλοβάκικη δραματική τέχνη, τόσο στην Δύση όσο και στην Ανατολή...

... Την άνοιξη έψαξαν διάφορα προσχήματα. Η αίθουσα θεωρήθηκε μή ικανοποιητική, τό θέατρο όχι σύμφωνο με τους κανόνες ασφάλειας... Η διοίκηση ανακάλυψε ότι σε περίπτωση πυρκαγιάς ή φωτιάς μπορούσε νά μεταδοθεί απ'τή σκηνή στην αίθουσα, κι έτσι δικαιολογήθηκε τό κλείσιμο του θεάτρου... Ο θίασος διαλύθηκε, αφού είχε προγραμματίσει ένα νέο θεατρικό έργο του Γιόζεφ Τοπόλ, που κατάφερε νά παρουσιαστεί στο Τάμπορ και μετά, άκρωτηριασμένο, στην Οστράβα. Η προμήρα στην Πράγα δέν πρόφτασε νά γίνει. Εκτός απ'τους Κρέζκα, Τοπόλ, Κράπιλ, Μπάλβιν (ίσως και άλλους), που θά κριθούν απ'τόν ιδεολογικό τομέα της Κ.Ε. του ΚΚΤσ., οι ήθοποιοί θά πληρωθούν μέχρι τό τέλος του χρόνου και μετά θ'άπορροφηθούν σε διάφορα θέατρα. Ποιός ξέρει;...

Αποσπάσματα από γράμμα που γράφτηκε τον Αύγουστο του '72 και στάλθηκε άνώνυμα στη Δύση.

Ταξιδιωτικό

Ύ Αναζητώντας τό πρόσωπο τῆς νέας Κούβας

τῆς Ἄννας Δαμιανίδη

Μιά ἀφίσα προπαγάνδιζε τό Φεστιβάλ μ' ἕνα τεράστιο φοίνικα κι ἕνα ψάθινο καπέλο, κι ὅσοι ἐτοιμαζόμασταν νά πάμε συνειδητοποιήσαμε ὅτι θά ἐπισκεφτοῦμε μιά χώρα πού, ἐκτός ἀπό ἐπαναστατικός θρύλος, εἶναι ὑγρή καί ζεστή, νησιώτικη καί καταπράσινη, βρίσκεται στόν τροπικό τοῦ καρκίνου, δγάζει τεράστια φρούτα, πράγματα μέ τόσο μακρινή καταγωγή ὅπως ζαχαροκάλαμο καί καφέ καί τά «καλύτερα πούρα» τοῦ κόσμου. Ἔτσι τή θέλαμε, ἔτσι μᾶς τή δείξαν. Σ' ἕνα πανηγύρι μέ διάφανους τούς μόχθους καί τούς στόχους τῆς ὀργάνωσής του, πού κράτησε 15 μέρες, λιγώσαμε στά μάνγκος καί στίς καρύδες, χορτάσαμε φολκλόρ καί ἀσάλευτη φύση, κυκλοφορήσαμε ὄλοι μαζί (18.000 νέοι ἀπ' ὄλο τόν κόσμο) σάν πρόεδροι φιλικῆς χώρας πού ἐπισκέπτονται ἐπίσημα τό κράτος, ἀνάμεσα σέ χαμόγελα, ζητωκραυγές, χέρια ἀπλωμένα.

Θέλαμε νά γνωρίσουμε τή Κούβα, ἀλλά ζήσαμε μόνο μιά τεράστια γιορτή, πού ἤθελε νά δείξει πόσο χαρούμενοι καί ἀλέγροι εἶναι αὐτοί πού τά δάζουν μέ τόν ἱμπεριαλισμό. Ἡ χώρα, ἔτσι ὑγρή καί πράσινη, ὅπως τήν περιμέναμε, μέ ἑννιά ἑκατομμύρια ἄσπρους, μαύρους καί μιγάδες ἐργαζόμενους, ἔμεινε γιά πᾶς κλειστή καί ἀδιαπέραστη. Μᾶς ἄφησε στό σαλόνι τῆς,

κι ἐνῶ θέλαμε νά τήν ἀγαπήσουμε μείναμε μέ τήν καλή ἀνάμνηση μιᾶς ἐγκάρδιας ἐπίσκεψης.

Ἐνα μήνα μετά τό ταξίδι στέκεται ἡ περηφάνια γιά τό «ἄγιασμα» καί συνεχίζονται οἱ ἐνθουσιώδεις περιγραφές. Πήγαμε στήν πρώτη καί μόνη σοσιαλιστική χώρα τῆς Ἀμερικῆς πού, ἀφοῦ ἔζησε μιά ἀπό τίς συναρπαστικότερες ἐπαναστάσεις, ἔγινε τό μήλο τῆς ἔριδος τοῦ ψυχροῦ πολέμου καί ὄνειρο τῶν ἀπανταχοῦ ἀγωνιζομένων, προχώρησε τό δρόμο τῆς μέ νίκης.

Πρόσωπα μελαψά, ἰδρωμένα καί γελαστά μᾶς τριγύριζαν ἀπό παντοῦ, χορεύοντας καί φωνάζοντας γιά τό χατίρι μας. Ἐπρεπε καί μεις νά ἔχουμε τόν ἐνθουσιασμό τῆς περασμένης δεκαετίας, νά ξεχάσουμε τίς ἀμφισβητήσεις, τίς πίκρες καί τίς ἀπογοητεύσεις μας, νά ξεχάσουμε τήν Τσεχοσλοβακία καί τίς ἄλλες διαψεύσεις, ἀκόμα καί τόν ἴδιο μας τόν ἑαυτό, πού μέ κόπο τεράστιο ἀναγνωρίζεται καί γιά νά σηκώσει κεφάλι. Ἦταν μιά ἐκπληξη ἡ σάμπα, μέ τό ἔξαλλο τούμπανο νά ὑμνεῖ τήν ἐπανάσταση, οἱ γοφοί νά σείονται ἐρωτικώτατα σέ στίχους πολιτικούς, ἀλλά μέσα σέ 15 μέρες εἶχε γίνει ρουτίνα. Ἀπ' τό πρῶο ὡς τό βράδυ ὁ κόσμος δουλεύει καί χορεύει γιά τήν ἐπανάσταση. Ἡ πολιτική θέλει ἔρεισμα τόν ἐνθουσιασμό καί τήν ταύτιση. Ὁ λαός πρέπει νά συναινέσει σέ ὅλα.

Συνεχίζεται ή επανάσταση;

Η επανάσταση όμως γίνηκε πριν 20 χιόνια και τώρα, αν λένε πώς συνεχίζεται, είναι γιατί χρειάζεται ο ένθουσιασμός για κάτι πιο πεζό: την οικοδόμηση. Στην αντίφαση, απ' τή χρησιμοποίηση τής πρώτης λέξης στή θέση τής δεύτερης, βρίσκεις ένα καθοριστικό στοιχείο τής ζωής στήν Κούβα. Αυτή ή πρώτη σύγχρονη επανάσταση στή Λατινική 'Αμερική, όσο κι αν συγκαταλέγεται στίς μεγάλες επαναστάσεις τής εποχής μας μετά τήν 'Οκτωβριανή, τήν Κινέζικη ή τή Βιετναμέζικη, είναι ένα άρκετά διαφορετικό πολιτικό και ιστορικό φαινόμενο και δέν μπορεί νά εξετάζεται μέ βάση τά παραδοσιακά πρότυπα. Είναι διαφορετικά όχι μόνο οί ήγέτες αλλά και οί συνθήκες όπου επιχειρήθηκε και ολοκληρώθηκε νικηφόρα, και οί πολλές ιδιομορφίες τής διαμόρφωσαν λίγο ως πολύ τά ιδιότυπα ρεύματα του «καστριισμού» ή του «γκεβαρισμού» μέσα στό παγκόσμιο επαναστατικό κίνημα.

Τή σημερινή Κούβα, έτσι όπως ετοιμάζεται νά γιορτάσει σέ λίγο τά είκοσάχρονα τής ελευθέρης ζωής, δέν μπορέσαμε νά τήν πλησιάσουμε παρά μέ τή γνώση τής ιστορίας τής, μέ τά γεγονότα πού τήν έδωλαν και τήν κρατούν στό διεθνές προσκήνιο. Γιατί ή Κούβα δέν είναι μόνο ένας μύθος, και ένα νησί θρύλος γιά τούς επαναστατημένους -νέους ή λαούς- όλου του κόσμου. Ούτε ή πορεία τής επανάστασης τής είναι κάποια εϋθύγραμμη, «ορθόδοξη» και «νομοτελειακή» ανέλιξη του «επαναστατικού προοσέξ» πού οδηγεί από τόν Μπλατίστα ή και πιο πριν στόν σημερινό Φιντέλ και τούς μεγάλους «προστάτες» του, όπως -σίγουρα- έμαθαν νά πιστεύουν μερικοί. Είναι μιά υπανάπτυκτη χώρα, πού κατάφερε νά απαλλαγεί από τόν ιμπεριαλιστικό ζυγό, πραγματοποιώντας τή δική τής επανάσταση -σέ μεγάλο βαθμό ερήμην τών «επαγγελματιών» τής επανάστασης- πού αναπτύσσεται και διαγράφει τήν πορεία τής μέ άλματα, καθυστερήσεις, προόδους, λάθη και αδυναμίες, αλλά και άρκετή ζωντάνια.

Η Κούβα δέν προσφέρει μόνο εμπειρίες ή διδάγματα πού αναφέρονται στίς ιδιομορφίες τής επανάστασης τής, αλλά και στοιχεία και παράγοντες κοινούς σ' όλους τούς λαούς τής Λατινικής 'Αμερικής πού εκφράζουν αντικειμενικά τήν ανάγκη γιά ριζικές, επαναστατικές αλλαγές σ' όλη τήν αμερικάνικη υπόγειο: τά λατιφούντια πού ύπρχαν και στήν

Κούβα, τά ξένα μονοπώλια και ή ληστρική εκμετάλληση τών τεράστιων πλουτοπαραγωγικών πόρων, από τόν αμερικάνικο κυρίως ιμπεριαλισμό, ή πείνα, ή άνεργία, ο άναλφαβητισμός, πού μαστίζουν τίς μάξες τής Νότιας 'Αμερικής. Όλοι μιλούν στήν Κούβα γιά τή μεγάλη σπαραγμένη πατρίδα, τή Λατινική 'Αμερική, και περιμένουν μέ πίστη ν' ακολουθήσουν οί άλλες χώρες τή δική τους πορεία, πού αυτοί πήραν πρώτοι. Μιά πορεία μέ έντονα τά χαρακτηριστικά τής παράδοσης και τής ζεστής και άρκετά ρομαντικής λατινοαμερικάνικης ψυχής.

Η Κούβα από παλιά

«Ποτέ μου δέν είδα πού όμορφη χώρα. Τά φύλλα στίς φοινικίες είναι τόσο μεγάλα πού χρησιμεύουν γιά σκεπή στά σπίτια. Στήν άκτή χιλιάδες κοχύλια πού άσημίζουν. Ένα διάφανο νερό. Και πάντα ή ίδια θορυβώδης συμφωνία από τό κελάηδημα τών πουλιών. Αντίθετα, οί άνθρωποι δέ διαφέρουν από τούς κατοίκους τών προηγούμενων νησιών...».

Μ' αυτά τά λόγια ύμνούσε στίς 20 'Οκτωβρίου 1492 ο Χριστόφορος Κολόμβος τό νησί πού ανακάλυψε γιά πρώτη φορά και πού τό όνόμασε Χουάνα. Ό πληθυσμός έφτανε τότε τό ένα εκατομμύριο, αλλά γρήγορα εξολοθρεύτηκε από τίς σφαγές, τήν αναγκαστική δουλειά και τίς επιδημίες. Οί μαύροι σκλάβοι από τήν 'Αφρική θ' αντικαταστήσουν τούς 'Ινδιάνους. Από τό 1590 ή 'Αβάνα γίνεται τό κέντρο τής ναυπηγικής δραστηριότητας στίς 'Αντίλλες και ο 17ος αιώνας σημαδεύεται από τήν ανάπτυξη τής κτηνοτροφίας, τήν επέκταση τών φυτειών του ζαχαροκάλαμου και του καπνού: τρεις τομείς πού διατηρούν άκόμη και σήμερα κυρίαρχη θέση στήν οίκονομία τής Κούβας. Ταυτόχρονα, ή δράση τών πειρατών και τών κουρσάρων δείχνει τή στρατηγική άξία του νησιού, πού τό καταλαμβάνουν οί 'Αγγλοι στό δεύτερο μισό του 18ου αιώνα, ενώ διαρκούσε ή διαμάχη άνάμεσα στίς τότε μεγάλες ευρωπαϊκές δυνάμεις. Η Κούβα υπήρξε ουσιαστικά ή τελευταία χώρα τής Λατινικής

Ἄμερικής πού ἀπελευθερώθηκε ἀπὸ τὴν ἰσπανική κατοχή. Ὁ ἀγῶνας τῆς ἀνεξαρτησίας κράτησε ἀπὸ τὸ 1820 ὡς τὸ 1898. Μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Φερδινάνδου τοῦ 7ου στὴν Ἰσπανία οἱ κυβερνήτες τῆς Κούβας ἐπέβαλαν ἕνα καθεστῶς τρόμου καὶ οἱ ἀπόπειρες ξεσηκωμῶν καταστέλλονταν χωρὶς οἴκτο. Στὴν εἰσοδο τοῦ λιμανιοῦ τῆς Ἀβάνας, ἡ ἀκρόπολη τοῦ Ἐλ Μόρο, χτισμένη τὸ 1597, χρησίμευε σάν τόπος βασανισμοῦ καὶ ἐξόντωσης, μέ τὴ μέθοδο τῆς γκαρότας, ὅσων συλλαμβάνονταν νά συνωμοτοῦν. Χιλιάδες Κουβανοὶ ξενιτεύονταν στὶς Ἠνωμένες Πολιτεῖες, ἐνῶ διάφορες μυστικῆς ἐταιρίες μέ ποιητικά ὀνόματα ὀργάνωναν ἐξεγέρσεις χωρὶς ἀποτελεσμα. Γύρω στὰ 1868 κάνουν τὴν ἐμφάνισή τους οἱ πῖο σοβαροὶ ἡγέτες: ὁ Κάρλος Μανουέλ ντέ Θέσπεντες καὶ ὁ Ἀγκιλέρα, ὀργανώνουν ἀντάρτικο πού κρατᾶ 10 χρόνια.

Ἦδη ὁμως, οἱ Ἠνωμένες Πολιτεῖες δείχνουν τὴν πρόθεση τους νά ἐνσωματώσουν τὸ νησί, ἀν δὲν καταφέρουν νά διαπραγματευτοῦν τὴν ἀγορά του. Ὁ «πόλεμος τῆς διαδοχῆς» ἄλλαξε τὰ σχέδια κατάκτησης, ἀλλὰ ἡ προσπάθεια συνεχίστηκε τὸ 1895. Στὸ μεταξύ, ἕνας ἄλλος λαϊκὸς ἡγέτης θά συνεχίσει τὸν ἀγῶνα, ὁ Ἀντόνιο Μασέο. Ὁμως, πάνω ἀπ' ὅλους, ὁ μεγάλος «λιμπερταδόρ» εἶναι ὁ Χοσέ Μαρτί, ποιητῆς καὶ συγγραφέας πού ἐμπνέει, ἐμψυχώνει καὶ καθοδηγεῖ τὸν ἀγῶνα τοῦ κουβανέζικου λαοῦ. Εἶναι ὁ ἡγέτης καὶ τὸ σύμβολο τοῦ ἐθνικοαπελευθερωτικοῦ ἀγῶνα τῆς Κούβας. Ὁ Χοσέ Μαρτί πεθαίνει ὁμως γρήγορα. Μετὰ τὸ θάνατό του τὸ νησί ξεσηκώνεται. Ἡ Ἰσπανία στέλνει χιλιάδες στρατὰ καὶ ἀρχηγοὶ τῶν ἀνταρτῶν ἐξοντώνονται ὁ ἕνας μετὰ τὸν ἄλλον. Ἡ ἔκρηξη τοῦ ἀμερικάνικου πολεμικοῦ «Λέ Μαίν» μέσα στὸ λιμάνι τῆς Ἀβάνας τὸ Φλεβάρη τοῦ 1898 εἶναι ἡ ἀφορμὴ γιὰ τὴν ἀμερικάνικη ἐπέμβαση. Ὁ ἰσπανικὸς στόλος καταστρέφεται καὶ ἡ Ἰσπανία ἐγκαταλείπει μέ τὴ συνθήκη τοῦ Παρισιοῦ τὴν Κούβα. Ἀπὸ ἐκεῖ κι ὕστερα ἀρχίζει ἡ μεγάλη περίοδος τῆς κυριαρχίας τῶν ΗΠΑ. Μέ τὴν τροπολογία Πλάτ πού περιέχει τὸ νέο σύνταγμα, οἱ ΗΠΑ ἔχουν «τὸ δικαίωμα τῆς ἐπέμβασης στὴν Κούβα γιὰ νά ἐγγυοῦνται τὴ ζωὴ καὶ τὴν ἰδιοκτησία τῶν Ἀμερικανῶν» καθὼς καὶ τὴ ναυτικὴ δάση τοῦ Γκουαντανάμο. Ἡ τροπολογία αὐτὴ εἶναι τόσο ἀπροκάλυπτα καὶ κυνικά θεομοποίηση τῆς ἱμπεριαλιστικῆς κυριαρχίας ὥστε, τριανταδύο χρόνια ἀργότερα, ὁ Ρούσβελτ θά ἀναγκαστεῖ νά ἀπαλύνει κάπως τὶς πῖο ταπεινωτικῆς διατάξεις τῆς. Ἡ ἐπόμενη περίοδος χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὶς ἀλλεπάλληλες ἐπεμβάσεις τῶν Ἀμερικανῶν, πού ὀρίζουν τοὺς προέδρους τῆς Κούβας ἢ στέλνουν τοὺς πεζοναῦτες τους γιὰ νά ἐπιβάλλουν τὴν τάξη, μέχρι πού τὸ 1925 ὁ Ματσάδο ἀνεβαίνει στὴν ἐξουσία. Ὁμως ἡ ἀνταρτικὴ του διακυβέρνηση, ἡ γενικευμένη διαφθορὰ καὶ ἡ οἰκονομικὴ κρίση, κυρίως τῆς ζάχαρης, φέρνουν τὴν πτώση του τὸ 1933.

Στὴν ἐξουσία διαδέχονται διάφοροι πολιτικοὶ ἢ στρατιωτικοί, ἀλλὰ ἤδη ὁ ἰσχυρὸς ἄντρας πού κυ-

βερνᾶ εἶναι ὁ ἀρχηγὸς τοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου τοῦ στρατοῦ Φουλγένσιο Μπατίστα. Αὐτὸς ὁ λοχίας στενογράφος, πού ἐγίνε συνταγματάρχης σέ μιά νύχτα καὶ ἐπιτελάρχης σέ μιά ὥρα, ἔμεινε στὴ σκιά ἀπὸ τὸ 1933 μέχρι τὸ 1940, προωθώντας καὶ κατευθύνοντας τοὺς ἀνθρώπους του στὴν ἐξουσία, ὁπότε κατέβηκε στὶς ἐκλογές καὶ ἐκλέχθηκε. Καὶ ὕστερα πάλι προτίμησε, ἀπὸ τὸ 1944 ὡς τὸ 1952, νά ἀπομακρυνθεῖ, γιὰ νά γυρίσει μ' ἕνα πραξικόπημα στὶς 10 Μαρτίου 1952 καὶ νά ἐπιβάλλει μιά στιγμὴ δικτατορία στὴν Κούβα, μετατρέποντάς τὴν σέ τεράστιο διαφθορεῖο μέ καζίνα, μπουρδέλα, κούρσες, λαχειὰ καὶ ἄλλες «διασκεδάσεις» γιὰ τοὺς ἀμερικανοὺς τουρίστες, ἐνῶ οἱ υπηρεσίες πληροφοριῶν, οἱ μυστικῆς ἀστυνομίες καὶ ἡ ἐθνικὴ ἀστυνομία χρησιμοποιοῦσαν ἐνάντια στοὺς ἀντιπάλους τοῦ καθεστώτος τέτοιες μεθόδους πού οἱ ἀστυνομικοὶ τοῦ γειτονικοῦ δικτάτορα Τρουχίλο φαίνονταν μπροστά τους ἄγιοι. Τὸ 1958 οἱ ἀμερικανικῆς ἐταιρίες ἐλέγχανε τὸ 90% τῶν ὀρυχείων καὶ τῶν καλλιεργημένων γαιῶν, τὸ 40% τῆς βιομηχανίας τῆς ζάχαρης, τὸ 80% τῶν δημοσίων υπηρεσιῶν, τὸ 50% τῶν σιδηροδρόμων καὶ μαζί μέ τοὺς Ἀγγλοὺς τὸ σύνολο τῆς βιομηχανίας πετρελαίων. Τὴν ἴδια χρονιά τὰ κέρδη τῆς Στάνταρ Ὁйл ξεπερνοῦσαν τὴ «βοήθεια» τῶν ΗΠΑ σέ ὀλόκληρη τὴ Λατινικὴ Ἀμερικὴ.

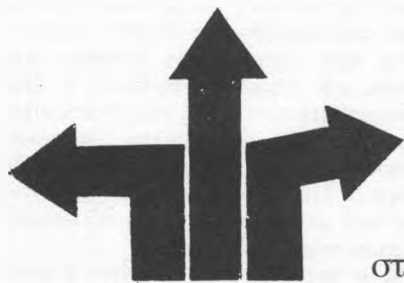

Τὸ ξέσπασμα καὶ ἡ ἀνάπτυξη τοῦ ἀντάρτικου

Στὶς 26 Ἰοῦλη 1953 τὰ πυρὰ τῶν πολυβόλων πού ἐσκίαν τὴ σιωπὴ τοῦ πρωينوῦ στό Σαντιάγκο τῆς Κούβας, πρωτεύουσας τῆς ἐπαρχίας τοῦ Ὀριέντε, σημάδευσαν τὴν ἀπαρχὴ τῆς κουβανέζικης ἐπανάστασης ἢ, ὅπως λέει ὁ Φιντέλ Κάστρο, συνέχιζαν τὴν ἐπανάσταση πού εἶχε ἀρχίσει τὸν Ὀκτώβρη τοῦ 1868. Τρεῖς ὀμάδες ἐφόδου, ἀποτελούμενες κυρίως ἀπὸ φοιτητές, ὀρμούν νά καταλάβουν τὸ στρατόπεδο τῆς Μονκάδα. Ἐπικεφαλῆς τους: ὁ Φιντέλ Κάστρο, ὁ ἀδελφός του Ραούλ καὶ ὁ Ἄμπελ Σανταμαρία, πού ἐμελλε νά σκοτωθεῖ ἐκεῖ.

Ἡ ἐπιχείρηση ἦταν μιά τρέλα. Στὸ σιδερόφραχτο στρατόπεδο ὑπῆρχε τουλάχιστον μιά χιλιάδα στρατιωτῶν, κι οἱ ἐπιτιθέμενοι ἦταν μιά χούφτα ἀνθρώποι. Ἀλλὰ στὴ Λατινικὴ Ἀμερικὴ πάντα ἀγαποῦσαν τοὺς ντεσπεράντος καὶ τὰ ἀπότομα ξεσπάσματα. Πάντως, ἐκείνη ἡ πρώτη τρέλα τέλειωσε ἄσχημα, οἱ

φοιτητές σκοτώθηκαν επί τόπου ή εκτελέστηκαν μετά, κι ο ίδιος ο Κάστρο πιάστηκε μετά από τέσσερις μέρες ενώ κρυβόταν στο «μακί» της Σιέρα Μαέστρα, δικάστηκε και καταδικάστηκε σε φυλακή δεκαπέντε χρόνια. Η απολογία του ήταν ένα κατηγορητήριο της δικτατορίας και ούτε λίγο ούτε πολύ το πολιτικό του πρόγραμμα. «Καταδικάστε με, είπε στους δικαστές, δεν πειράζει, η ιστορία θά με δικαιώσει». Όλος ο κόσμος έμαθε ότι στην Κούβα κάτι γίνεται, όμως ο Μπατίστα δεν κατάλαβε. Τό '55 έδωσε άμνηστία και τον άφησε αυτόν και τους συντρόφους του να φύγουν στο Μεξικό. Δέ χρειάστηκαν παρά δεκαοχτώ μήνες για να βρουν λεφτά, όπλα και έθελοντές. Ξεκινάει 82 μέ τό γιότ «Γκράνμα» και δέ μένουν παρά 20 γύρω από τόν Φιντέλ Κάστρο στή Σιέρα Μαέστρα, στο τέλος του '56. Μαζί και ο Τσέ και ο Καμίλο Τσιενφουέγκος, άψηφώντας τίς άντικειμενικές συνθήκες. Μέ τίς πρώτες νίκες όργανώνονται γύρω τους φοιτητές άπ' τήν πόλη και χωρικοί ένθουσιασμένοι μέ τήν ιδέα της μεταρρύθμισης. Στήν 'Αβάνα πολύ λίγος λόγος γίνεται για τήν ομάδα αυτή τών γενειοφόρων, πού τήν άνακαλύπτουν τό '58 κάποιιο άμερικανοί δημοσιογράφοι. 'Ο Μπατίστα ξεκινά μία έκκαθαριστική έπιχειρήση και ή άποτυχία της προκαλεί γενική άντεπίθεση. Οί άρχηγοί τών άνταρτών διασχίζουν τή χώρα από διαφορετικές κατευθύνσεις διευθύνοντας ή καθέναν μία επαναστατική «κολόνα». Τά Χριστούγεννα του '58 ή Τσέ Γκεβάρα καταλαμβάνει τήν πόλη Σάντα Κλάρα, άφου άνατίναξε ένα τραίνο μέ κυβερνητικές δυνάμεις. Κοντά στήν 'Αβάνα οί παρτιζάνοι άνατινάζουν τίς στρατιωτικές έπιχειρήσεις. Τήν πρωτοχρονιά ή Μπατίστα τό σκάει στόν 'Αγιο Δομίνικο και σέ τρείς μέρες ή Τσέ μπαίνει στήν 'Αβάνα. Στίς 8 του μήνα φτάνει κι ή Κάστρο μετά από μία πορεία θριαμβευτική άπ' τό Σαντιάγκο. 'Ο κόσμος τούς υποδέχεται μέ ντελίριο στους δρόμους.

‘Ο Φιντέλ
στήν έξουσία

Λίγους μήνες πριν, όταν οί άντάρτες τούς είχαν καλέσει σέ γενική άπεργία, οί κάτοικοι της 'Αβάνας δέν άνταποκρίθηκαν, τώρα πού νίκησαν ζούν τόν ήρωισμό τους και γιορτάζουν τήν κατάρρευση της τυραννικής δικτατορίας. Τό νέο καθεστώς άρχίζει μέσα σέ πυρετό. Σέ μία γιορτή ή Φιντέλ ίσοπεδώνει μέ ένα

τρακτέρ ένα τοίχο της Μονκάδα. Τό παλιό φρούριο θά γίνει σχολείο. Όλα τά παλιά φρούρια θά γίνουν σχολεία. 'Αλλά στήν άρχή, όταν συγκροτεί τήν κυβέρνηση του, φροντίζει ν' άντιπροσωπεύεται ή μικρή και μεσαία μπουρζουαζία. 'Η άληθινή έξουσία είναι ή έξαλλος λαός πού κληγγάει στους δρόμους τούς άνθρώπους του Μπατίστα. Τριακόσιοι άνθρωποι καταδικάζονται σέ θάνατο σ' ένα μήνα, μπροστά σέ πλήθη άγανακτισμένα και σοκαρισμένους άμερικανούς δημοσιογράφους. Μ' ένα ταξίδι στή Βενεζουέλα, ή Φιντέλ τρομάζει και τούς ήρεμους λατινοαμερικάνους δημοκράτες «πρεζιντέντες». Κι όμως δέ μιλάει για μαρξισμό, προσπαθεί νά εξηγήσει τό νόημα της επανάστασης του.

«Ότε ψωμί χωρίς έλευθερία, ούτε έλευθερία χωρίς ψωμί. Ότε δικτατορία του άνθρώπου. Ότε δικτατορία μιας τάξης. 'Ελευθερία μέ ψωμί, χωρίς τρόμο. Αυτός είναι ή ούμανισμός» (...).

«'Ανάμεσα στίς δύο οικονομικές και πολιτικές ιδεολογίες, πού μάχονται σήμερα στόν κόσμο, έχουμε τή δική μας θέση. Τήν ονομάζουμε ούμανισμό γιατί θέλουμε νά άπλευθερώσουμε τόν άνθρωπο άπ' όλους τούς φόβους, τήν καταπίεση και τό δογματισμό. Τό φοβερό σύγχρονο πρόβλημα είναι πώς ή κόσμος πρέπει νά διαλέξει ανάμεσα στόν καπιταλισμό πού εξαθλιώνει τούς λαούς και τόν κομμουνισμό πού λύνει τά οικονομικά προβλήματα αλλά έμποδίζει τίς έλευθερίες, τόσο πολύτιμες για τούς άνθρώπους. Οί Κουβανοί κι οί Λατινο-Άμερικάνοι θέλουν μία επανάσταση πού θά ίκανοποιήσει τίς υλικές άνάγκες τους χωρίς νά θυσιάσει τίς έλευθερίες τους. 'Αν φτάσουμε σ' αυτό τό σκοπό μέ δημοκρατικά μέσα, θά γίνουμε ένα κλασικό παράδειγμα για τήν ιστορία του κόσμου. 'Η ιδέα μας για τήν έλευθερία δέ μοιάζει μέ κείνη τών αντιδραστικών πού μιλούν για εκλογές και ξεχνούν τήν κοινωνική δικαιοσύνη. 'Ετσι οί άνθρωποι είναι σκλάβοι της φτώχειας. Γι' αυτό λέμε πώς ξεπερνάμε ένα σκαλοπάτι τήν άριστερά και τή δεξιά κι ή επανάστασή μας είναι ούμανιστική. 'Ο άνθρωπος είναι ή πρώτη αξία. 'Ο καπιταλισμός θυσιάζει τόν άνθρωπο, ή κομμουνισμός μέ τήν ολοκληρωτική του μορφή θυσιάζει τά δικαιώματα του άνθρώπου. Γι' αυτό δέ συμφωνούμε μέ κανέναν. 'Ο κάθε λαός έχει τή δική του πολιτική εξέλιξη, κι ή δικός μας μία αυτόνομη επανάσταση. Θά μπορούσε όλος ή κόσμος ν' άκούει τήν ίδια μουσική; 'Ετσι κι ή δική μας επανάσταση δέν είναι κόκκινη, είναι πράσινη λαδί, αυτό τό χρώμα φέραμε άπ' τή καρδιά της Σιέρα Μαέστρα».

Τά ίδια λέει ή Κάστρο και στήν Ουάσιγκτον, ζητάει μάλιστα τήν καλύτερευση τών έμπορικών της σχέσεων σέ άλλη βάση. «Δέν μπορούμε νά άγνοήσουμε τίς ΗΠΑ» δηλώνει για λογαριασμό όλων τών λατινοαμερικάνων. Όμως ή Ουάσιγκτον κουμπώνεται καθώς τόν βλέπει νά περνά στήν άγροτική

μεταρρύθμιση, στίς ἔθνικοποιήσεις. Κι ὅταν τὸ '62 μέ τὴν ἀπόφαση τῆς Ὁργάνωσης τῶν Ἀμερικανικῶν Κρατῶν, ἡ Κούβα κηρύσσεται σέ ἀποκλεισμό, ἡ πρώτην ἐπιφυλακτικὴ Μόσχα περιμένει πιά μέ ἀνοιχτές ἀγκάλες.

Μέσα στίς παράξενες καὶ ἀντιφατικὲς προσωπικότητες τῶν λατινοαμερικανῶν ἡγετῶν, πού ὁ καθένας μέ τόν τρόπο του ἐκμεταλλεύεται τὴ μόνιμη ἐπανοστατικότητα τῶν λαῶν, θρεμμένη ἀπ' τὴν παράδοση τῶν λιμπερταδόρες, ὁ Κάστρο στάθηκε ἀπ' τὴν πρώτη στιγμή καθαρὸς καὶ προχώρησε σταθερὸς. Τὰ πράγματα γύρω του ἀλλάξαν, συντρόφοι του πεθάναν, τὰ ὄργανα τοῦ κράτους ἔχουν ὅλο τὸν καιρὸ νά ξυρίζονται καὶ νά φοροῦν ἀποσάλακωτα κοστούμια, αὐτὸς μένει μέ τὰ γένηια καὶ τὰ πράσινα ἀντάρτικα τῆς Σιέρα Μαέστρα, προσφέροντας τὸν ἑαυτὸ του ζωντανὸ σύμβολο. Ἰδανικὸ του ὁ Χοσέ Μαρτί, πού τὴ προτομή του τὴ βλέπεις παντοῦ στὴν Κούβα, μορφὴ ἤρεμη καὶ στοχαστικὴ, Γάλλου διανοομένου τῆς ρομαντικῆς ἀκμῆς, πού θυμίζει πιο πολὺ τὸν Βίκτωρα Οὐγκώ παρά τὸν Λένιν, ὅπως ὁ Κάστρο λέει. Θερμὸς καὶ λυρικός, ἰδεαλιστικός, πού κατάφερε ὁμως νά κινητοποιήσει τὰ ἐξαθλιωμένα πλήθη τῶν Κουβανῶν σέ ἀγῶνες ἐπικούς. «Ἐμπνευστὴ τῆς Μονκάδα» τὸν εἶπε ὁ Κάστρο, τότε στὴν ἀπολογία του.

Ποιὸς εἶναι;

Ἐπειδὴ εἶχανε ἓνα Χοσέ Μαρτί ἀποφάσισαν νά χτυπήσουν τὴ μισητὴ φυλακὴ. Ὁ Μπατίστα νικήθηκε ἐπειδὴ ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ὑποτίμησε τὸν ἀντίπαλό του. Κι ἡ θαυμαστὴ πορεία τῶν ἀνθρώπων πού δίασαν τὴν ἱστορία, καθὼς τῶγε ὀραματιστεῖ ἐκεῖνος ὁ πανέμορφος Τσέ, διώθηκε ἀπ' τὸ λαὸ στὰ χρόνια πού πέρασαν. Οἱ Ἀμερικανοὶ τοῦ ἔδιναν συνέχεια τὶς εὐκαιρίες, δέν τὸν ἄφηναν νά πάρει ἀνάσα. Ἡ ἡρεμία ἄργησε νά θασιλέψει στὴ Κούβα κι ὁ Φιντέλ δέν ἔγινε πορτραῖτο. Κυκλοφορεῖ κάθε τόσο στὰ σχολεῖα καὶ στὰ ἐργοστάσια, μιλάει στὸν κόσμον μέ τὶς ὥρες, τοῦ ἀπαντοῦν ὅλοι μαζί, τοὺς βάζει νά πολεμοῦν, νά δουλεύουν, νά οργανώνονται, εἶναι ἡ μοίρα τους. Θαυματουργήσε γι' αὐτοὺς καὶ πέρασε ζωντανὸς ἀπ' τὴ φωτιά τώρα αὐτὸς, ἄμεσα καὶ πολὺ πιο ἀποτελεσματικὰ ἀπὸ τὶς διάφορες ἐπιτροπὲς καὶ τὶς ὀργανώσεις, τοὺς δείχνει πὼς χτίζεται τὸ μέλλον.

Ἡ ἀλλαγὴ στοιχεῖο τῆς καθημερινῆς ζωῆς

Σ' αὐτὴ τὴ χώρα γίνανε πράγματα μοναδικὰ στὸν κόσμον, μόνο χάρι στὴν ὀμαδικὴ φλόγα, στὸ μαζικὸ ἐνθουσιασμὸ πού μπόρεσε νά κατευθυνθεῖ. Ὁ Κάστρο ἀγαπιέται σχεδὸν ἐρωτικά, ἀλλὰ ἡ σχέση πού ἀναπτύσσει μέ τὰ πλήθη εἶναι περισσότερο πατερνιστικὴ. Εἶναι διαφορετικὸς ἀπὸ τὸν κόσμον, ἀλλὰ ὁ λαὸς τῆς Κούβας εἶναι αὐτός. Τὰ καταφέρει μέ τὴν ἄψογα ἑλληνικὴ κατατομὴ του, τὰ τρυφερά σχεδὸν παιδικὰ του μάτια, τὴν ἐγκαρδιότητα καὶ τὴν ἐμπιστοσύνη πού ἀντικαθιστᾷ τὴν ἐπιβλητικότητα τοῦ ῥήτορα. Μιλᾷ ἀπλά, λέει κυρίως συνθήματα ἢ ῥίχνει γραμμὴ, μ' ἓνα λόγον ἀρχιτεκτονημένο, ἔτσι πού νά σέ κατακτᾷ. Ὁμοιοκαταληξίες, παρηχήσεις, παρομοιώσεις, ἀπλότητες, ἐκπλήξεις. Ὁ κόσμος ἀκολουθεῖ. Τώρα ὅλοι μαζί οἱ Κουβανοὶ φτιάχνουν τὴν ἐπανάσταση καὶ διασχίζουν τὴν ἱστορία. Τὸ πιστεύουν, κι ἐξάλλου ὅ,τι κάνουν τὸ κάνουν ὅλοι μαζί. Μαζί ὅλοι κοιμοῦνται, δουλεύουν, χορεύουν ἢ φωνάζουν συνθήματα.

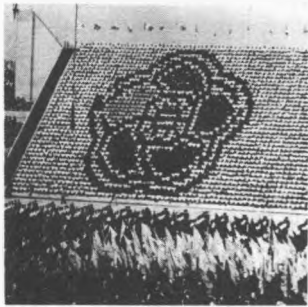
Τὶς λίγες μέρες πού μέινουμε κει δέν καταλάβαμε πὼς βολεῦεται ἡ ἀτομικὴ ζωὴ, πὼς δένονται οἱ ἱστορίες τῶν ἀνθρώπων μ' αὐτὴ τὴν ὀμαδικότητα. Ἦταν δύσκολο νά κουβεντιάσουμε, ὄχι ἐπειδὴ μιλοῦσαν βαριά τὰ ἰσπανικά, ἀλλὰ γιατί λέγανε τὰ πράγματα πού θέλανε νά ποῦν καὶ ἴσως φαντάζονταν πὼς περιμέναμε ν' ἀκούσουμε. Ἡ ἐπανάσταση, τὸ Φεστιβάλ, ὁ ἱμπεριαλισμὸς, ἡ οἰκοδόμησή τους.

Κι ὁμως, εἶχανε τὶς ἱστορίες τους, ὅπως αὐτὴ ἡ μπουνιουελικὴ πού μᾶς διηγήθηκε ὁ Ἀλλέα ὁ σκηνοθέτης, ὅπως αὐτὴ πού γλύτωσε τὸν Κάστρο στὰ πρῶτα του δῆματα, μιά ἱστορία ἀνθρώπινη μ' ἓνα φίλο του λοχία συμμαθητὴ του. Ἴσως νά γίνεταί κάτι σάν πολλαπλασιασμὸς τῶν ἀνθρώπινων ἱστοριῶν μέσα στίς συνειδήσεις, ἴσως νά μὴ χρησιμεύουν παρὰ σάν κλασικὴ τροφὴ σ' ἓνα τὸ ἴδιο κλασικὸ θερησκευτικὸ ἐνθουσιασμὸ πού μεγαλοφυεῖ, μέχρι τὴ στιγμή πού θά κοιτάξει πίσω του -ἢ μέσα του.

Ἀλλὰ, ἀκόμα κι ἂν δεχτοῦμε πὼς δέν εἶναι ἡ κουβανικὴ πραγματικότητα παρὰ μιά συμφωνία τοῦ μαζικοῦ φανατισμοῦ καὶ τῆς μεγαλοφυοῦς του διεύθυνσης, τότε ὁ Κάστρο εἶναι ἓνας μαέστρος θαυμάσιος, τὰ ὄργανα του δύσκολα καὶ πολύπλοκα καὶ τὸ ἔργο του μετοβενικό.

Ἀλλὰ, ἄς ξαναγυρίσουμε πίσω. Στὰ εἴκοσι χρόνια πού πέρασαν οἱ Ἀμερικανοὶ ἔκαναν ὅτι μπορούσαν γιὰ ν' ἀνανεώσουν τὸ μίσος τοῦ κόσμου, κι οἱ Ρῶσοι τὴν ἀγάπη τους. Εἰσβολές, πράκτορες, δηλητηριασμέ-

τούς άλλους 'Αφρικανούς έμπειρία τής εκμετάλλευσης. 'Η παράδοσή τους, ή μουσική τους μπόλιασε τό σχηματίσµα τής τωρινής κουβανικής ζωής, αλλά ή ταυτότητά τους άλλοτριώθηκε στό καινούργια δεδομένα. Τούς είδαµε στό Φεστιβάλ, παίχτες τών ντραµς και τών μαράκας, νά κοιτούν μέ δέος τίς αφρικανικές αντιπροσωπεΐες, πού µ' ένα όργιο χρωμάτων, χορών και κινήσεων επιδείκνυαν τήν νεοαποκτηµένη τους συνείδηση. 'Η επιχείρηση του Κάστρο στην 'Αφρική πήρε τό όνοµα «Καρλότα», ενός µαύρου σκλάβου επαναστάτη τής Κούβας. Δέν μιλάµε για χαµένες πατριδες, ούτε για άγνωστες προθέσεις. Κάποιες γέφυρες υπάρχουν, πού τίς ένίσχυσε ό Τσέ μέ τή ζωή και τή θεωρία του. Θάταν άπλοϊκό λοιπόν νά πούμε πώς οί —κατά κάποιον τρόπο — κληρονόµοι του παίζουν εκεί τό παιχνίδι τών Σοβιετικών και μόνο.

Τό Φεστιβάλ τής νεολαίας

Τό Φεστιβάλ ήταν µιά όργάνωση τεράστια, πού καθώς λέγανε πρώτη φορά πέτυχε τόσο πολύ. Πέτυχε δηλαδή νά κρατά σέ µόνιµη χορευτική έγρηγορηση τίς χιλιάδες τών περιεργών αντιπροσώπων και νά θγάζει πανηγυρικές διακηρύξεις για όλα σχεδόν τά πολιτικά προβλήματα του κόσµου. Σέ γενικές γραµμές: 'Η 'Αµερική είναι ό κακός δαίµονας, ή ΕΣΣΔ καλή και άγια, υπερασπίστρια ύψηλή τών άπανταχού άγωνιζοµένων, ή Κίνα άπορριπτέα, ή Παλαιστίνη, τό Πολισάριο, ή Χιλή, τό Βιετνάµ, ή Κύπρος, ή Λατινική 'Αµερική, ή 'Αφρική, ή 'Αγκόλα σπουδαίες και µ' έναν άγώνα πού πρέπει νά ένισχύσουµε, αλλά ή 'Ερυθραία και ή Τσεχοσλοβακία θέµατα πού δέ τίγονται καν. Σέ πέντε διαφορετικά κέντρα μέ τέλειους έξοπλισµούς και έξι µεταφραστές για τίς κυριότερες γλώσσες δέν άκούστηκαν όλες τίς μέρες παρά άπλές διαβεβαιώσεις ύποστήριξης τής γραµµής αυτής κι ελάχιστες άντιρρήσεις. 'Η µόνη πολιτική άνάλυση πού φαίνεται πώς έγινε ήταν εκείνη του Καρίγιο, όταν ήρθε άνεπίσηµα νά δει τήν ισπανική αντιπροσωπεΐα πού έµεγε στό ίδιο κτίριο μέ µας. Οί 'Ισπανοί ήσαν καταπληκτικοί πράγµατι, μέ τίς σαράντα περίπου όργανώσεις τους, όπου έβρισκες μέχρι άναρχικούς και τροτσικιστές και βέβαια τρέλαναν τόν κομμουνιστή ήγήτη τους στην κριτική. Κάθισε αυτός απλά, χωρίς χειροκροτήµατα και φασαρίες και κουβέντιασε, άπαντώντας άκόµα και στους 'Ελληνες δη-

μοσιογράφους, πού βρήκαν εύκαιρία νά ρωτήσουν τί θά πει ευρωκομμουνισµός... και προκαλώντας τέτοια κατάπληξη στους λίγους κουβανούς άκροατές πού ένας έφτασε νά τόν ρωτήσει αν ύποστήριζε τελικά τήν κουβανέζικη επανάσταση. 'Η άπάντηση ήταν βέβαια θετική και ή µόνη πού προκάλεσε χειροκροτήµα, άπό τήν ίδια της τή φύση.

Είναι βέβαιο πώς πολλοί άνθρωποι πονοκεφάλιαζαν για τό χατήρι µας. Φοιτήτριες και εργαζόµενοι είχαν γίνει για τήν περίσταση άτυνοµικοί κι ό Μανουέλ, πού πρόσεχε τίς άφεντιές µας, έτρεµε συνεχώς µήν πούμε ή κάνουµε τίποτα. — «Σώπα λοιπόν, δέν µπορούµε νά μιλήσουµε εδώ» είπε όταν τόν ρωτήσαµε για τόν Ουμπέρτο Μάτος, συνεργάτη του Φιντέλ, πού τώρα βρίσκεται στη φυλακή. — «Έλα αν θέλεις κρυφά στό σπίτι». Είναι βέβαιο πώς άπό έξωτερική άσφάλεια δέν πάσχει ή Κούβα.

'Η γιορτή λοιπόν άρχισε μέ επιδείξεις στό Στάδιο και τέλειωσε μέ Καρναβάλι. 'Αφού παρελάσαµε όλοι μέ τίς σηµαίες µας και τά φοκλόρ µας, καθήσαµε νά δούµε τά επιτεύγµατα τής κουβανικής νεολαίας. 'Αγόρια και κορίτσια μέ χρωµατιστές στολές, σέ άτέλειωτους σχηµατισµούς στό στάδιο. Μερικοί θαυµάζουν. «Αυτό δέ θά τό κατόρθωνε κανείς ποτέ, ούτε μέ δουλειά χρόνων!». 'Αλλοι, πούχαν συνδέσει τίς επιδείξεις αυτές μέ δύσκολες εποχές, µπορεί νά ήσαν πίο σκεπτικοί. 'Ανάµεσα σ' αυτούς και λίγοι 'Ελληνες. Μπορεί βέβαια οί οµαδικές επιδείξεις νά µή σηµαίνουν πάντα ίσοπέδωση του άτόµου ή εκφασισµό. 'Αλλά, άντε νά θεραπεύσεις τόν ευρωπαϊκό άτοµισµό µας, κυρίως όταν δέν είσαι σίγουρος πώς χρειάζεται θεραπεία.

Τό Καρναβάλι ήταν άλλιώς. Γίνεται κάθε χρόνο σέ εποχή πού δέν υπάρχει πολλή δουλειά και για τήν περίσταση όρίστηκε φέτος στό τέλος του Φεστιβάλ. Παρέλασαν άρµατα έτοιµασµένα άπό τά συνδικάτα, κατάφωτα και άπαιστράπτοντα, τό καθένα μέ µιά όρχήστρα και παρδαλοντιµένους χορευτές. Οί γυναίκες, ντυµένες σεξουαλικότατα, χόρευαν έρωτικότατα µπροστά στους κατάπληκτους Ευρωπαίους (και Σοβιετικούς) τραγουδώντας για τή ρεβολουσιόν. Δέν ύπήρχε καµιά σάτιρα, γινόντουσαν όµως κάποιες ιστορικές αναδροµές —µαύροι πού χόρευαν μέ µαστίγια— κι έπειτα ξεσηκώνονταν. Τό λέγανε «τό καρναβάλι ενός λαού πού οικοδοµεί τό σοσιαλισµό». Χορός, χορός άτέλειωτος μέ συνοδεία µπύρας. 'Ο ιδρώτας στό µελαψά πρόσωπα συµπλήρωνε τή γενική ζεστή ύγρασία. Πώς νά τέλειωσε κείνη ή βραδιά στό σπίτι µέ τήν οµαδική ζωή;

'Η 'Αβάνα έλαµπε όµορφη μέ τά παλιά της κτίρια, άνακατεµένα μέ καινούργια ψηλά και µεγάλα πού φαντάζουν άυτοτελή και μέ προσωπικότητα. Θάλασσα γύρω γύρω και ό παραλιακός δρόµος μέ τό γοητευτικό όνοµα Μαρεκόν τήν κάνουν νά μοιάζει μέ τίς ιστορικές και δημοφιλείς πολιτείες τής Μεσογείου. Μέσα άπ' τά άποικιακά κτίρια μέ τά πυργάκια και τά σκαλίσµατα φαίνονται οί κοινές αίθουσες του ύπνου μέ τά διόροφα κρεβάτια —στό παλιά άρχοντικά

μένουν δυό και τρεις οικογένειες— κι οί δρόμοι φαίνονται γεμάτοι με άνθρωπους ολόιδιους. Είναι μαύροι, άσπροι, μιγάδες όλων τών άποχρώσεων, ακόμα και κινέζοι, αλλά τό χρώμα πού κάποτε σήμαινε διάκριση τώρα δέν είναι παρά έμφαση στή χαρά τής ισότητας. Νομίζεις πώς είναι και ντυμένοι ίδια. Ρούχα φτωχικά, στή μόδα τού '60, πουκάμισα κουμπωμένα και φαρδιά, κι οί γυναίκες με φούστες κοντές και έφαρμοστά παντελόνια. Οί μαύρες ισιώνουν ή πατικώνουν τό ψαρό τους μαλλί και κοιτούν με άπορία τίς άφρικανίδες και τίς άμερικάνες τού Φεστιβάλ με τά φιλά κοιταδάκια και τήν έλεύθερη άφάνα. Άγαπούν τά χρωματιστά μαντήλια με τίς χρυσές κλωστές, οί μισές σχεδόν φορούν τέτοια. Στίς συνοικίες τής παραλίας οί δρόμοι είναι κατάμαυροι με μιά άσφαλτο πού μοιάζει νά λυώνει, και τά παιδιά παίζουν μπροστά στά χρωματιστά σπίτια πού δείχνουν στό διαβάτη άπ' τήν πόρτα τό κύριο δωμάτιο με τούς ένοίκους του νά κάθονται σέ κουνιστές πολυθρόνες. Ατά τά δωμάτια είναι φτωγά και βρώμικα και ικανοποιούν στό έπακρο όποιον ψάχνει για χαρακτηριστικές εικόνες τής Λατινικής Άμερικής. Όμως, οί άνθρωποι λένε πώς θά φύγουν γρήγορα άπό κει, θά πάνε σέ καινούργιες καθαρές, μικρές και πάντα χρωματιστές πολυκατοικίες στά περιχώρα πού τίς βλέπουν κιόλας νά χτίζονται —ή μισή χώρα είναι γιαπί.

Τό μεσημέρι ανοίγουν τά μαγαζιά, αλλά από νωρίς αρχίζουν οί ουρές κι όχι μόνο για τά είδη τού δελτίου —σίγουρα άθέλητη προσαρμογή στά σοβιετικά πρότυπα. Είναι λίγα και με περιορισμένη ποικιλία ή κατανάλωση δέν είναι μέτρο ζωής εκει και πάντως σίγουρα όχι κρατική φροντίδα. Ό κόσμος συνηθίζει στόν ιδρώτα, στίς ουρές, στή ζέστη, περιμένει ακόμα και για ν' αγοράσει ένα χωνάκι παγωτό ή χρωματιστό σερμπέτι από παραστολισμένα καροτσάκια, χωρίς ποτέ νά σπρώχνει ή νά παραπονιέται. Βλέπεις από μακριά τό Καπιτώλιο με τό θόλο του, έργο Άμερικάνων, για εξομοίωση με τήν πατρίδα, δύο τρία γοθικά καμπαναριά εκκλησιών, κάτι Χριστούς με άπλωμένα χέρια. Όμως ό κόσμος εκει, αντίθετα με τίς ανατολικές χώρες, άπ' όσο ξέρουμε, έχει κιόλας στήν καρδιά του άλλη θρησκεία. Κι αυτή ή πρώτη κραταιή πόλη με τίς φανταχτερές επενδύσεις μιάς άλλης εξουσίας, πού οί Άμερικάνοι τή λέγανε παλιά «τό μπουρδέλο τής Καραϊβικής», είναι σάν ένα καρύδι πού άδειασε ό καρπός και έμεινε τό τσόφλι του.

Οί καινούργιοι κάτοικοι ταλαιπωρούνται φοβερά στά λεωφορεία, πού είναι παλιά και λίγα και δέ θρίσκουν σχεδόν ποτέ ταξί. Παρηγοριούνται γιατί τά ναύλα είναι ελάχιστα και έθελοντικά, αλλά ή καρτερικότητά τους σέ προβληματίζει. Τελικά, πώς κυκλοφορούν και πώς ζούν; Σου ξεφεύγει κι αυτό, όπως και τόσα άλλα.

— Δουλεύω, σπουδάζω και χορεύω. Ή Καριδάδ, πού θά πει τρυφερότητα, μιά χαμογελαστή μάυρη με μαλλί πράσο, ήθελε στ' αλήθεια πολύ νά μās μιλήσει, νά γίνουμε φίλοι, είχε ξετρελαθεί με τή γλώσσα μας. Μās είπε ό,τι και οί άλλοι, δέν καταλάβαινε τί θέ-

λαμε νά μάθουμε περισσότερο. «Μ' άρέσει, μ' άρέσει πολύ ό χορός. Τά βράδια στίς πλατείες έχει όρχήστρα, πηγαίνω πάντα». Φοράει παντελόνι πράσινο φωσφορίζε και μαθαίνει άγγλικά, «τά ρώσικα, λέει, δέ μ' άρέσουν; τόσο». Τί γίνεται αν σέ κάποιον δέν άρέσει νά χορεύει; Άκόμα χειρότερα, αν δέν τού άρέσει νά σπουδάζει; Ή, τό πιο άφάνταστο, αν δέ θέλει νά δουλεύει; Πώς επιβιώνει αν έχει κάποια άλλη κοσμοθεωρία άπ' αυτή πού επικρατεί; Ποιά πρότυπα ακολουθεί στή ζωή του, τίς σχέσεις του; Τί γίνεται αν, άς πούμε, είναι όμοφυλόφιλος ή θέλει νά μείνει περιθωριακός; Ύπάρχουν καθόλου; Κάποιος άπ' τούς Έλληνες είπε πώς είδε έναν κάπου νά τόν κοιτάζει με θλίψη. Ειπώθηκε ακόμα πώς τό κοντό μαλλί είναι ύποχρεωτικό και πώς τό μουσι έχει μιά έλαφριά μορφή ιεροσουλίας, όταν δέν είναι κομματικό στέλεχος. Δέν μπορέσαμε τίποτα άπ' αυτά νά εξακριβώσουμε. Είδαμε μονάχα τά παιδιά νά ζούν με ξεχωριστή φροντίδα άπ' τό κράτος, σέ σχολεία, πρώην άποικιακά θέρετρα, όπου τά ντύνουν όμοιόμορφα, στά κόκκινα, και μάθαμε πώς ό κώδικας τής οικογένειας (ύπάρχει και τέτοιος) διαθέτει μιά ρύθμιση λεπτομερειακή για νά μήν ύπάρχει καμιά διάκριση ανάμεσα σέ νόμιμα και έξώγαμα.

Τί έδωσε τό Φεστιβάλ;

Άνακωχή: Στό Φεστιβάλ είχαν έρθει νέοι άπ' όλο τόν κόσμο, πού θύμιζαν στούς Ευρωπαίους τή μετάθεση τού κέντρου τής Ιστορίας. Αύτοί οί τελευταίοι αντιπροσωπεύονταν και με αναρχικούς και με φεμινίστριες τελευταίου τύπου... ή μεγαλύτερη ποικιλία προερχόταν άπ' αυτές τίς μετριοπαθείς γηραιές δημοκρατίες. Ένωμένοι στόν αγώνα όλοι... αλλά μερικοί με κάποιους προβληματισμούς πού για άλλους είναι άπορηπτεοί ή άγνωστοι. Δέ δόθηκε ή ταυτότητα τής νεολαίας, ή άγωνία της κι όλες οί σημερινές εξεγέρσεις της στό Φεστιβάλ τής Κούβας.

Κι ή χώρα με τήν ανοιχτή άγκαλιά άφησε σ' όλους ένα χρίσμα γοητείας, αλλά δέν έλυσε τίς άπορίες, δέ βάθυνε τά προβλήματα. Ίσως κάποιιοι άμαρτωλοί στά άεροπλάνα τής επιστροφής νά νοσταλγοῦσαν κιόλας τήν ευρωπαϊκή μοναξιά πού τούς έπλασε, πού μπορεί νά τούς έχει άνεπανόρθωτα χαλάσει.

ΙΡΑΝ: ΑΝΤΙΔΡΑΣΗ Ή ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ;

από τη διαμαρτυρία στην εξέγερση

1977: Τόν Ιούνιο τρεις από τους πίο γνωστούς ηγέτες του παλιού Έθνικού Μετώπου του ανατραπέντος από τον Σάχη πρόεδρου της Περσίας Μοσαντέκ ζητούν, με μία ανοιχτή επιστολή στον αυτοκράτορα, την «έγκατάλειψη της δικτατορίας» και την «αύστηρη εφαρμογή των συνταγματικών αρχών». Το τυπικά ύφιστάμενο σύνταγμα, «κληρικό-φιλελεύθερο», τροποποιημένο τό 1957, είναι τό Ιρανικό σύνταγμα τό 1906. Τό κείμενο αυτό τής ανοιχτής επιστολής, πού δέν άπαγορεύθηκε από τίς άρχές, έδωσε τό σύνθημα γιά ένα χείμαρρο αναφορών και διακηρύξεων πού άπαιτούν τό σεβασμό τών βασικών ελευθεριών και τήν κατάλυση τών έκτακτων μέτρων. **Τόν Οκτώβριο** ενώ τό κύμα τών διαμαρτυριών άπλώνεται, άπεργίες και διαδηλώσεις, κυρίως φοιτητικές, διαδέχονται ή μία τήν άλλη, καθ' όλη τή διάρκεια τό μήνα, σ' όλα τά μεγάλα πανεπιστήμια.

Στίς 15 Νοεμβρίου ή άφιξη στήν Ούάσιγκτων τό Σάχη προκαλεί έντονες κινητοποιήσεις στό πανεπιστήμιο τής Τεχεράνης, όπου οι συγκεντρώσεις και οι άναταραχές συνεχίζονται άδιάκοπα επί δέκα μέρες. Σαραντά τέσσερις φοιτητές συλλαμβάνονται και στίς άρχές Δεκεμβρίου τά περισσότερα πανεπιστήμια ή είναι κλειστά ή άπεργούν.

Στίς 7 Δεκεμβρίου δημιουργείται μία επιτροπή γιά τήν υπεράσπιση τών ελευθεριών και τών δικαυμάτων τό ανθρώπου.

Στίς 31 Δεκεμβρίου ό πρόεδρος Κάρτερ επισκέπτεται τήν Τεχεράνη και άποφαινεται ότι «ό Σάχης συμμερίζεται τίς άπόψεις του γιά τά δικαιώματα τό ανθρώπου».

1978: Στίς 7 με 9 Ιανουαρίου γίνονται στήν ιερή πόλη Κούμ διαδηλώσεις υπέρ τό άγιατολλάχ Κομεινί, πνευματικό άρχηγό τών Ιρανών σχιπτών και άντικείμενο ύβρων από τόν κυβερνητικό τύπο, πού καταλήγουν σέ άντικυβερνητικές εξέγέρσεις. Η άστυνομία κάνει χρήση πυροβόλων όπλων και δολοφονεί καμιά εξηνταριά διαδηλωτές. Τό Ιράν εισέρχεται σέ περίοδο διαρκούς αστάθειας και οι θιαίες διαδηλώσεις στός δρόμους επαναλαμβάνονται κάθε σαραντά μέρες με τήν εύκαιρία τών μνημοσύων τών νεκρών από τίς προηγούμενες ταραχές.

Στίς 18 Φεβρουαρίου ό στρατός επεμβαίνει θίαια στήν Ταυρίδα έναντίον διαδηλωτών. Ο άπολογισμός τής επέμβασης αύτής: έμπρησμοί τραπεζών, κινηματογράφων, πολλές δεκάδες νεκρών διαδηλωτών (έκατό κατά τήν άντιπολίτευση) και 650 συλλήψεις.

Στίς 17 Μαρτίου σαραντά μέρες μετά τήν Ταυρίδα, ταραχές ξεσπούν σέ πολυάριθμες πόλεις: στήν Τεχεράνη, Μπαμπόλ, Καλθίν και κυρίως στό Γιάσιν.

Στίς 9 Απριλίου γίνεται συγκέντρωση περίπου διακοσίων χιλιάδων ύποστηρικτών τό καθεστώτος και δημιουργούνται ένοπλες «έπιτροπές πατριωτών» γιά νά «πλαισιώσουν και νά οργανώσουν τόν πληθυσμό».

Στίς 7 Μαΐου σαραντά μέρες μετά τίς ταραχές τό Γιάζντ, ένα νέο κύμα ξεσπά στό πανεπιστήμια και ύστερα στό σύνολο τής χώρας. Στίς 11 Μαΐου, γιά πρώτη φορά, ξεσπούν άντικυβερνητικές διαδηλώσεις μέσα στό κέντρο τής Τεχεράνης. Επεμβαίνουν τεθωρακισμένα τό στρατό και καταλαμβάνουν τό παζάρι. Ο Σάχης αναβάλλει τά ταξίδια του στό έξωτερικό και ή κυβέρνηση ανακοινώνει ότι «δέ θά άνεχθεί πλέον τήν άταξία πού άποδιοργανώνει τή χώρα εδώ και έξι μήνες» και ότι «θά άντιταχθεί στό εξής στίς ταραχές και τίς εξέγέρσεις».

Στίς 7 Ιουνίου ενώ φαινόταν ότι γιά ένα διάστημα τά πράγματα είχαν ήσυχάσει, ό άρχηγός τής μυστικής άστυνομίας (ΣΑΒΑΚ) παραιτείται και άντικαθίσταται από τόν άρχηγό τό δευτέρου γραφείου τό στρατό Νασέρ Μογκαντάμ.

Στίς 17 Ιουνίου ήμέρα εθνικού πένθους, χωρίς φασαρίες, στήν Τεχεράνη και σέ εφτά άλλες πόλεις τής χώρας.

Στίς 23 Ιουλίου θιαίες εξέγέρσεις ξεσπούν στό Μασέντ, ιερή πόλη 800 χιλιόμετρα ανατολικά τής Τεχεράνης. Άπολογισμός: μία σαρανταριά νεκροί.

Στις 30 'Ιουλίου προσάγονται σέ δίκες 65 άτομα πού έλαβαν μέρος στίς συγκρούσεις πού ακολούθησαν τό μνημόσυνο ενός πνευματικού ήγέτη τών σχιπτών.

Στις 5 Αύγουστου ό Σάχης βεβαιώνει ότι οι εκλογές του 'Ιουνίου 1979 θά είναι «100% ελεύθερες».

Στις 11 Αύγουστου επαναλαμβάνει τίς ύποσχέσεις του γιά «φιλελευθεροποίηση» αλλά δηλώνει πώς θά αντιμετώπισει «μέ σιδερένια πυγμή τούς ύποκινητές τών ταραχών».

Στις 12 Αύγουστου μετά από τρείς μέρες συνεχών ταραχών πού είχαν εκατό περίπου νεκρούς, κηρύσσεται ό στρατιωτικός νόμος στό 'Ισπαχάν. Σέ είκοσι πόλεις τής Περσίας θά επακολουθήσουν και θά συνεχιστούν, σχεδόν καθημερινά, διαδηλώσεις και συγκρούσεις.

Από δώ και πέρα τά γεγονότα είναι πιά έντονα και πιά νωπά στή μνήμη μας, μέ κορυφαίο σημείο τή γενική άπεργία και τό αίματοκύλισμα τών διαδηλωτών στήν Τεχεράνη μέ τούς 250 νεκρούς και χιλιάδες τραυματίες.

Πίσω από τά γεγονότα αυτά και τήν όλο και όξύτερη κατάσταση θάταν μάταιο νά αναζητήσουμε κάποιο σημαντικό, οργανωμένο μαρξιστικό φορέα. Τό παράνομο φιλοσοβιετικό κομμουνιστικό «Τουντέχ» είναι μικρής άπήχησης και έλάσσονος πολιτικής σημασίας δύναμη. Οι θρησκευτικοί ήγέτες τών σχιπτών είναι, στήν τωρινή τουλάχιστον φάση, πολύ πιά σημαντικές πολιτικές παράμετροι.

Σέ μία κοινωνία όπου βασιλεύουν άκόμη φεουδαρχικοί θεσμοί και φεουδάρχες, όπου δέν υπάρχουν δημοκρατικοί θεσμοί γιά νά εκφραστεί ή λαϊκή θέληση, όπου οι αντικαθεστωτικές ζυμώσεις εστιάζονται στό κεντρικό παζάρι κάθε πόλης ανάμεσα και μαζί μέ τούς αναστατωμένους από τόν καπιταλισμό τών πολυεθνικών και τής μεγάλης κερδοσκοπίας έμπορους, όπου τόν τεράστιο πλούτο τής χώρας τόν νέμονται οι πολυεθνικές και οι γύρω από τόν Σάχη μεταπράτες, όπου τά 90% του πληθυσμού είναι ένεργοί σχιίτες πιστοί μέ έπικεφαλής πολλούς ισότιμους άγιατολλάδες, οι έγγυημένες γιά τούς θρησκευομένους «ελεύθεριές» χρησιμοποιούνται γιά τήν αντικαθεστωτική κινητοποίηση.

Και οι διαδηλωτές συγκεντρώνονται, πριν νά συγκρουστούν μέ τίς ένοπλες δυνάμεις ασφαλείας, γιά νά ακούσουν, όπως οι διακόσιες χιλιάδες κάτοικοι τής Τεχεράνης πριν από τίς ταραχές τής 5ης Σεπτεμβρίου, τούς μολλάδες σάν τόν Μουρβαρίντ νά τούς λένε: «Είμαστε έναντιόν κάθε σφαγής. Αυτό πού ζητάμε όλο κι όλο είναι ή ελευθερία. Αλλά δέν πρόκειται ποτέ νά ύποκλιθούμε γιά νά μάς τών παραχωρήσουν. Οφείλουμε νά τήν πάρουμε μέ τή βία...» "Αν είστε έντιμοι ήγέτες δώστε μας τήν ελευθερία πού παραχωρείτε στους ύπηρέτες σας γιά νά μπορούμε νά εκφραστούμε ελεύθερα μπροστά στό λαό. Αυτός θά κρίνει, αυτός λέει «τήν άλήθεια...» («Le Monde 6.9.1978»).

Και δίπλα στους άνδρειους μπροστά στή βία και έτοιμους νά μαρτυρήσουν μολλάδες θά προστεθούν οι λίγοι κομμουνιστές και μαρξιστές, γιατί τά λαϊκά κινήματα γίνονται μέ όλους και μέ τούς πιά πολλούς. Χωρίς νά αναζητάμε στό μέγεθος και τή συμμετοχή του κομμουνιστικού κόματος τόν άδιάψευστο αίματοκρίτη τής επαναστατικής εύρωστίας τών λαϊκών κινητοποιήσεων, θά μπορούσαμε νά ύποθέσουμε πώς χωρίς τή συνέργεια τών κομμουνιστών στίς λαϊκές εξέγέρσεις άλλοι θά μπορούσαν νά δώσουν πειστικότερα άλλες κατευθύνσεις στή μαζική διαθεσιμότητα και δυσαρέσκεια. Και ύπάρχουν στήν Περσία τέτοιοι άλλοι, όπως ό άγιατολλάχ Σαριάτ Μανταρί, πού ισχυρίζονται ότι «ό όρθολογισμός και ή κοινή λογική επιβάλλουν τήν παθητική αντίσταση, τόν ήρεμο και νόμιμο άγώνα, τήν έγκαρτέρηση, τό δρόμο πού ό Γκάντι πρότεινε στους 'Ινδούς» («Le Monde 6.9.1978»).

Είναι άλήθεια ότι οι σχέσεις μαρξισμού και ισλάμ είναι βασικό πρόβλημα γιά μία χώρα όπως τό 'Ιράν. Αλλά, «άν βέβαια πρόκειται γιά δυό άσυμφιλίωτες φιλοσοφίες (τόν ύλισμό και τόν ιδεαλισμό) δέν είναι λιγότερο βέβαιο ότι τό 'Ισλάμ πού υπερασπίζονται οι εργαζόμενοι δέν είναι έπαισιόμοια νομιμοποίηση τής κυριαρχίας τών κατεχουσών τάξεων» είχε άπαντήσει ένας Πέρσης διανοούμενος σέ δυτικοευρωπαϊό δημοσιογράφο τόν περασμένο χρόνο. Και συνεχίζει ότι μέσα στίς πέντε μεγάλες άρχές του ισλαμισμού ή δικαιοσύνη έρχεται άμέσως μετά τό μονοθεϊσμό. Και γιά όλους τούς εργαζομένους δικαιοσύνη σημαίνει ισότητα. Εξάλλου, ό μαρξισμός δέν άπαγορεύει στους πιστούς νά συχνάζουν στά τζαμιά. Και επειδή έδώ και πολλά χρόνια οι εκπρόσωποι διαφόρων θρησκευτικών ρευμάτων βρίσκονται σέ αντίθεση μέ τό διεφθαρμένο καθεστώς του Σάχη, τό καθεστώς βάλθηκε νά άποδείξει ότι ανάμεσα στό μαρξισμό και τό ισλάμ ύπάρχει μία άνταγωνιστική αντίθεση. Πού σημαίνει έν-

ολίγοις αντικατάσταση της πάλης των τάξεων από μία πάλη μαρξισμού και ισλάμ. Οι προπαγανδιστές του καθεστώτος κοπιάζουν να καταδείξουν ότι όσοι υπεραμύνονται μιάς δυνατής συμμαχίας ή μιάς κοινότητας απόψεων ανάμεσα στο μαρξισμό και το ισλάμ είναι μαρξιστές ντυμένοι στά ράσα. Διότι το φάσμα του σοσιαλισμού, σέ πείσμα της αστυνομικής τρομοκρατίας, δέν παύει νά πανικοβάλλει τούς κυβερνήτες μας.

«Η κυβέρνηση θεωρεί τούς θρησκευόμενους αντιδραστικούς επειδή απαιτούν νά φοριέται ο τσαντόρ(φερεντζές). Άλλά, είναι καλύτερα νά φοριέται ο τσαντόρ ή τό προσωπείο; Όλοι μας φοράμε προσωπείο στή ναυαγισμένη και χωρίς πολιτιστική ταυτότητα κοινωνία μας» απαντάει ένας Πέρσης φοιτητής προλαβαίνοντας τήν τυπολατρική έρώτηση του άμήχανου μαρξισμού μας: πού σταματάει ή αντίδραση τής παράδοσης και πού αρχίζει ή επανάσταση στό Ίράν των σφαγιαζόμενων μουσουλμάνων;

Ο θρόνος στή Περσία δέ στηρίζεται πιά παρά στό στρατό, ο ρόλος του οποίου μεγάλωνε τόσο όσο μικραίνουν οι άλλες βάσεις του – οι έθνικιστές του Μοσαντέκ μετά τήν εξόντωση του άρχηγού τους, οι γαιοκτήμονες μετά τήν άγροτική μεταρρύθμιση του 1962, οι παραδοσιακοί θρησκευόμενοι μετά τήν «έκσυγχρονιστική» πολιτική του Σάχη, ή μάζα των μικροαστών πού άκολουθήσαν τούς σχίτες ήγέτες, οι φιλελεύθεροι μετά τόν άγριο παραμερισμό τής αντιπολίτευσης. Ένας παραμερισμός του άυτοκράτορα από ένα άμιγές στρατιωτικό καθεστώς δέ θά άλλαζε πολύ τή βαθύτερη φύση του καθεστώτος πού έχει αναπτυχθεί στό Ίράν.

Στό μεταξύ, ο Κάρτερ δέ σταμάτησε στιγμή νά θεωρεί τό καθεστώς αυτό και τόν άρχηγό του πρότυπο του τρόπου πού αντίλαμβάνεται τά «άνθρώπινα δικαιώματα»: τόν τρόπο πού τά αντίλαμβάνεται σ' αυτή τήν περιοχή του κόσμου «ο χωροφύλακας των συμφερόντων των ΗΠΑ».

ΓΙΩΡΓΟΣ ΣΕΦΕΡΤΖΗΣ

ΝΙΚΑΡΑΓΟΥΑ: ΤΑ ΟΡΙΑ ΕΝΟΣ ΑΝΤΑΡΤΙΚΟΥ ΚΑΙ Η ΣΚΙΑ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΔΟΜΙΝΙΚΟΥ

Άπό τήν Περσία στή Νικαράγουα ή γεωγραφική άπόσταση είναι μεγάλη. Τό πολιτικό τους τοπίο ώστόσο περιγράφεται μέ περισσότερα κοινά χαρακτηριστικά παρά μέ ριζικές διαφορές. Τό ότι ο Ρετζά Παχλεβί και ο Άναστάζιο Σομόζα, όπως άλλωστε ο Πινοςέτ και ο Βιντέλα, δέ θά μπορούσαν νά έγκατασταθούν και νά συντηρηθούν στήν έξουσία χωρίς τή θέληση και τή στήριξη των ΗΠΑ δέν είναι τό σημαντικότερο. Μιά ματιά στό χάρτη θά 'ταν άρκετή γιά νά πιστοποιηθούν αυτά πού αντιπροσωπεύουν γιά τήν Pax Americana οι δύο, περιτριγυρισμένες από άμφίβολης σταθερότητας ή άπλώς έχθρικής διάθεσης κράτη, χώρες.

Πιό σημαντικό μοιάζει νά είναι τό γεγονός ότι τόσο ή Περσία όσο και ή Νικαράγουα άποτελούν παραδείγματα παραλλαγών ένσάρκωσης και έξάπλωσης μιάς πρόσφατης μορφής άυταρχικών καθεστώτων: των στρατιωτικών δικτατοριών. Καθεστώτα πού μέ στρατιωτικό πρόσωπο ή πολιτικό προσωπείο δέ θά μπορούσαν νά επιβιώσουν μέ μόνη τή μητροπολιτική ύποστήριξη άν δέ διέθεταν ίδια δύναμη έπιβολής. Καθεστώτα πού ενώ θεσμοποιούν τό μοναδικό κόμμα ως δομή υπέρτατης συλλογικής πολιτικής έξουσίας (Βραζιλία, Ούρουγουάη, Περού, Χιλή, Άργεντινή) διαφέρουν, τυπολογικά, από τά μονοκομματικά κράτη έφόσον δέν έπιφυλάσσουν σ' αυτό τό κόμμα λειτουργία ιδεολογικής πλαισίωσης και νομιμοποίησης τής κρατικής έξουσίας. Καθεστώτα πού αντικαθιστούν τόν χαρισματικό κυβερνήτη από πολιτική κυβέρνηση – εκτελεστικό όργανο ενός συλλογικής ευθύνης έπιτελείου, όταν φορούν πολιτικά: ή από τόν γενικό άρχηγό του κράτους, πού αναδεικνύεται κατά τούς κανόνες τής στρατιωτικής ήραρχίας και διαδοχής, στήν περίπτωση τής ένστολή στρατιωτικής δικτατορίας.

Ἐν στήν Περούα ἡ παραδοσιακὴ ἰσχὺς καὶ ἐπιβολὴ τῆς μοναρχίας κατοχυρώνει τὴν ὑπακοήν στὸν Σάχη καὶ ἀποθαρρύνει τὴν ἀμφισβήτηση καὶ τὴν ἀνατροπὴν τοῦ στρατιωτικοῦ, στὴ Λατινικὴ Ἀμερικὴ ὁ στρατὸς ἀναγορεύτηκε σὲ κατεξοχὴν πολιτικακὸ παράγοντα, κέρδισε θεαματικὰ ἔδαφος, ἐνέτεινε τὴν καταπίεση καὶ ἐξασφάλισε σταθερὰ μέχρι στιγμῆς καθεστῶτα.

Κι ἐνῶ τὸ στρατιωτικὸ ἐπιτελεῖο, πυρήνας τῆς δικτατορίας, ἐπιβιώνει καὶ ἀναπαράγεται ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν τύχη τῶν φυσικῶν προσώπων πού τὸ συναπαρτίζουν, ἡ αὐταρχικὴ φύση καὶ διάρθρωση τοῦ στρατοῦ ἀποκλείει κάθε μετατόπιση πρὸς φιλελεύθερες πολιτικὲς διευθετήσεις καὶ ἐξομαλύνσεις.

Στὴ Λατ. Ἀμερικὴ οἱ τύραννοι τῶν οἰκογενειακῶν δικτατοριῶν, ὅπως ὁ Σομόζα στὴ Νικαράγουα ἢ ὁ Στοένσερ στὴν Παραγουάη, ἔστω κι ἂν διατηροῦνται χάρις στοὺς πραιτοριανούς τους καὶ τὴν ἐξωτερικὴ στήριξη, ἀντιπροσωπεύουν μιά προσωπικὴ ἐξουσία ἀνίκανη νὰ παρακολουθήσει τὴν ἐξέλιξη τῶν δομῶν καὶ τῶν ἀναγκῶν τῆς βυθιζόμενης σὲ καθυστέρηση κοινωνίας τους. Τὸ εἶδος τῶν παραδοσιακῶν «καουντίλιο» προορίζεται γιὰ ἀντικείμενο μουσειακῶν ἐνδιαφερόντων. Θὰ ἴταν λάθος νὰ ὑποθέσουμε ὅτι ἡ συνομωσία ἀνώτατων ἀξιωματικῶν πού ἀνακαλύφτηκε ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν Σομόζα (28.8.78) ἢ ἀκόμη ἡ προσχώρηση τοῦ σώματος τῶν ἐργοδοτῶν (Ἐθνικὸ Ἴνστιτούτο γιὰ τὴν Ἀνάπτυξη) στὴ γενικὴ ἀπεργία ἦταν μιά ἀπόπειρα ἐκσυγχρονισμοῦ τοῦ προσωπωποπαγοῦς καθεστῶτος κατὰ τὸ «κεντρώο» πρότυπο Βιντέλα;

Ἡ ἐπιθῆκη ὅμως τοῦ Σομόζα δὲν ἐξαρτᾶται μονάχα ἀπὸ τὴ στάση τῶν ΗΠΑ καὶ τίς δυνατότητες τῶν πραιτοριανῶν του (τῆς ἐθνοφρουρᾶς, πού ἐπιτελεῖ ταυτόχρονα χρέη στρατοῦ καὶ ἀστυνομίας). Ἐξαρτᾶται καὶ ἴσως κυρίως ἀπὸ τίς ἀντιφάσεις τῆς ἀντιπολίτευσης, τίς ὁποῖες ὁ δικτάτορας γιὰ τὴν ὥρα ἔχει ἐκμεταλλεῖ δεξιολογικὰ. Ἡ νέα βιομηχανικὴ ἀστικὴ τάξη, ἐνδυναμωμένη ἀπὸ τὴ θεαματικὴ οἰκονομικὴ ἀνάπτυξη τῆς δεκαετίας τοῦ 60, συμμετέχει μὲ τὸ «Ἐθνικὸ Ἴνστιτούτο γιὰ τὴν Ἀνάπτυξη» στὸ «Διευρυμένο Μέτωπο τῆς Ἀντιπολίτευσης» (FAO), ἀλλὰ ἐνῶ ζητᾶει νὰ φύγει τὸ γρηγορότερο ὁ Σομόζα ξέρεي ὅτι δὲν κινδυνεύει μόνο αὐτὸς ἀπὸ τοὺς σαντινιστὲς ἀντάρτες, πού ἐκφράζουν ἀνοιχτὰ τὴν ἐπιθυμία τους «νὰ τελειώσουν καὶ μὲ τὸν καπιταλισμό». Μήπως, ἀκριβῶς, ἐπειδὴ τὸ ξέρει αὐτὸ δὲν βιάζεται γιὰ τὴν ἀπομάκρυνση τοῦ «καουντίλιο»;

Στὸ FAO συμμετέχουν ἀκόμη τὸ μικρῆς, ὕστερα ἀπὸ 40 χρόνια δικτατορίας, σημασίας συντηρητικὸ κόμμα, πολυάριθμες πολιτικὲς ὁμάδες φιλελεύθερων καὶ μεταρρυθμιστῶν καθὼς καὶ ἡ ὁμάδα τῶν «Δώδεκα». Οἱ «Δώδεκα», ἀντιπροσωπευτικὲς τῆς ὑψηλῆς ἀστικῆς τάξης προσωπικότητες πού συναποτελοῦν τὴν ὁμάδα αὐτὴ, προβλήθηκαν ὡς τὸ φερεγγυότερο ἐναλλακτικὸ κυβερνητικὸ σχῆμα. Εἶναι ὅμως φανερό ὅτι ἀπὸ τὸ FAO δὲ λείπει μόνο ἡ «φυσικὴ» δύναμη, σὲ μιά χώρα πού ὁ νόμος ἀκολουθεῖ τὰ ὄπλα ἀλλὰ καὶ ἡ πολιτικὴ συνοχή.

Στὴν ἄλλη μεριά, τὸ «Σαντινιστικὸ Μέτωπο τῆς Ἐθνικῆς Ἀπελευθέρωσης» – ἡ ὀνομασία του ἀναφέρεται στὸν πιὸ φημισμένο γκουερίλλερο τῆς Κεντρικῆς Ἀμερικῆς, τὸν Καίσαρα Σαντίνο, δολοφονημένο τὸ 1934 ἀπὸ τὸν πατέρα του Σομόζα πρὶν αὐτὸς καταλάβει τὴν ἐξουσία τὸ 1936 – εἶναι ἐπίσης διαιρεμένο σὲ τρεῖς τάσεις, τάσεις τῶν ὁποῶν οἱ διαφοροποιήσεις φαίνεται νὰ ἀντανακλοῦν τίς κοινωνικὲς καὶ πολιτιστικὲς καταβολές τῶν ἀντίστοιχων ἀνταρτῶν.

Ἡ ὁμάδα GPP εὐνοεῖ τὸ «λαϊκὸ πόλεμο διαρκείας» πού προσπαθεῖ νὰ ἐξαπλώσει τοὺς ἀντάρτικους θύλακες στὰ βορειοανατολικά τῆς χώρας. Ἡ γκεβαρικὴ αὐτὴ τακτικὴ εἶχε σαφεῖς ἐπιτυχίες ἀπὸ τὴν περασμένη ἀνοιξη.

Ἡ δευτέρη ὁμάδα, οἱ «τερσεριστὲς», περιλαμβάνει μαρξιστὲς ἀλλὰ καὶ ἀριστεροῦς χριστιανούς καὶ φιλελεύθερους, γόνους συχνά τῆς καλῆς κοινωνίας. Συντεταγμένοι σὲ κομάντος καὶ μὲ θάσεις κοντὰ στὰ σύνορα τῆς Κόστα-Ρίκα, οἱ τερσεριστὲς ἔχουν στὸ ἐνεργητικὸ τους θεαματικὲς ἐπιχειρήσεις ἐναντίον στρατοπέδων τῆς ἐθνοφυλακῆς σὲ μεγάλες πόλεις τῆς ἐνδοχώρας.

Ἡ τρίτη, «προλεταριακὴ» ὀνομαζόμενη, ὁμάδα συντίθεται ἀπὸ μέλη τοῦ κομμουνιστικοῦ κόμματος μὲ μετριοπαθέστερες, ἀπὸ τοὺς τερσεριστὲς, ἐνέργειες.

Οἱ διαφορὲς τῶν σαντινιστῶν μποροῦν νὰ ἀπαλειφθοῦν στὴ δυναμικὴ τῆς νίκης καθὼς καὶ μὲ τίς ἐπαφές τῶν ἀντιπροσώπων τῶν τριῶν ὁμάδων πού σκοπεύουν στὸ σχηματισμὸ ἑνὸς πραγματικὰ ἐνοποιημένου σαντινιστικοῦ μετώπου, περιπλέκονται ὅμως οἱ διαπραγματεύσεις μὲ τοὺς σοσιαλιστὲς, σοσιαλοχριστιανούς, σοσιαλδημοκράτες, συντηρητικούς, πού ἐπιδιώκουν μιά «λογικὴ» συμμαχία μὲ τοὺς ἀντάρτες.

Πολλές ένδειξεις πείθουν πώς από τό 1974, χρονιά τής πρώτης θεαματικής απαγωγής όμήρων, οι σαντινιστές έκαναν, μακριά από κάθε αυθορμητισμό, μία πλατιά οργανωτική δουλειά στις πόλεις και τήν ύπαιθρο και κέρδισαν τή συμπάθεια τού πληθυσμού. Έτσι πού τώρα κινούνται «σάν τό ψάρι στό νερό». Κανένας άλλωστε δέν πίστευε πώς σέ περίπτωση εξέγερσης ό πληθυσμός θά 'μενε μέ σταυρωμένα χέρια. Στην αίματοβαμένη ιστορία τής Νικαράγουα ή γραμμή διαδοχής χαράζεται σχεδόν φυσικά μέ τή βία. Τά όρια όμως ενός μή καταρχήν μαζικού (έστω και μέ τήν ύστερη ύποστήριξη τού πληθυσμού) και χωρίς άρκετά όπλα επαναστατικού κινήματος και ή σκιά τής έμπειρίας τού Άγιου Δομίνικου σκοτεινιάζουν τίς προοπτικές στην έξεγερμένη Νικαράγουα. Η κατάσταση όμως έχει πάψει νά είναι μόνο έσωτερικό πρόβλημα έμφυλίου πολέμου. Μετά τήν άνοιχτή σχεδόν έμπλοκή τής Βενεζουέλας και τής Κόστα Ρίκα (υπέγραψαν στις 19.9.78 σύμφωνο άμοιβαίας βοήθειας) και τής εναντίον τους αιτιάσεις και προκλήσεις τού Σομόζα, μία άλλη, διεθνοπολιτική διάσταση κατάσταση διαμορφώνεται στην περιοχή αυτή τής Άμερικανικής Ήπειρου. Μία κατάσταση όπου ό άμεσος έλεγχος τών ΗΠΑ έξασθενίζει και ταυτόχρονα δημιουργείται (όπως π.χ. στή Βενεζουέλα) και κακό προηγούμενο γιά τίς σκληρές στρατιωτικές δικτατορίες τής Λατ. Άμερικής.

ΓΙΩΡΓΟΣ ΣΕΦΕΡΤΖΗΣ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ

ΟΔΥΣΣΕΑΣ

ΜΑΡΞΙΣΤΙΚΗ ΣΚΕΨΗ

Έπιέν Μπαλιθάρ, Γιά τή δικτατορία τού προλεταριάτου
Γκαλθάνο Ντελα Βόλπε, Γιά τή διαλεκτική
Άντόνιο Λαμπόλα, Η όλιστική αντίληψη τής Ιστορίας
Έθγκένι Πασουκάνις, Μαρξισμός και δίκαιο
Λούτσιο Κολέτι, Γιά τό νεαρό Μάρη
Άγκνιές Χέλερ, Έπανάσταση και καθημερινή ζωή
Έβαλτ Ίλένκο, Τεχνοκρατία και άνθρωπινα ιδεώδη στό σοσιαλισμό.
Κάρελ Κόσικ, Η διαλεκτική τού συγκεκριμένου
Πρέντραγκ Βρανίτσι, Ιστορία τού μαρξισμού
Κάρλ Κόρς Κάρλ Μάρξ
Βόλφγκανγκ Άμπεντροτ, Κοινωνική Ιστορία τού Εύρωπαϊκού εργατικού κινήματος
Τζιουζέπε Φιόρι, Άντόνιο Γκράμισι, ή ζωή ενός επαναστάτη

ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ

Λούις Άραγκόν, Οι καμπάνες τής Μπάλ
Βλαντιμίρ Μαγιακόφκι, Έρωτικά γράμματα στή Λίλλια Μπρίκ
Ναταλία Μπαράνσκαγια, Έπτά ήμέρες μιάς γυναίκας.
Τζών Γουαίην, Άπόφοιτος μέ μέτριο βαθμό
Τσέζαρε Παβεζέ, Ένα ώραίο καλοκαίρι
Μπέρτλολτ Μπρεχτ, Τό ρομάντσο τής πεντάρας
Μάξ Φόν ντέρ Γκρύν, Φωτιά και αντίφέγγισμα
Μπράνιμιρ Στσεπάνοβιτς, Στόμα γεμάτο χύμα
Προσπέρ Μεριμέ, Χρονικό τής Βασιλείας τού Καρόλου ΙΧ
Μάρκ Τουαίν, Οι περιπέτειες τού Χάκλμπερυ Φίν
Γκεόρκη Βελίτσκοφ, Άπλά θαύματα

Ἡ ἀναβίωση τοῦ ψυχολογισμοῦ στήν οἰκονομική ἐπιστήμη

τοῦ Βασίλη Καραποστόλη

Τά τελευταῖα χρόνια ἰδίως συναντῶνται συχνά σέ οἰκονομικά κείμενα ὄροι καί διατυπώσεις (προσδοκίες, ἀβεβαιότητα, διακινδύνευση, χρηματική αὐταπάτη) πού δημιουργοῦν τήν ἐντύπωση ὅτι τά διανοητικά ἐργαλεῖα τῆς οἰκονομικῆς ἐπιστήμης δέν ἀποσκοποῦν μόνον στήν ἐρμηνεία «ὕλικῶν» ἢ κοινωνικῶν ἀκόμα σχέσεων ἀλλά προσπαθοῦν νά διερευνήσουν καί τά ψυχολογικά ἐκεῖνα φαινόμενα πού φαίνεται ὅτι σχετίζονται πιά πολύ μέ τή συμπεριφορά τοῦ οἰκονομικοῦ ἀνθρώπου (Homo Economicus). Ἡ μετάγγιση τῶν ψυχολογικῶν ἐννοιῶν στά οἰκονομικά κρίθηκε ἀναγκαῖα ἀπό μερικούς ἐξαιτίας τοῦ «κενοῦ» στήν ἐξήγηση καί πρόβλεψη ὀρισμένων οἰκονομικῶν ἐξελίξεων πού δίνουν τά παραδοσιακά ὄργανα ἀνάλυσης, ἕνα κενό πού ὑποτίθεται ὅτι μπορεῖ νά καλυφθεῖ μέ τή συνδρομή τῆς ψυχολογίας.

Τό ἀντικείμενο τοῦ σημειώματος αὐτοῦ θά εἶναι νά ἐξετάσει τίς παραδοχές πού ἐπιτρέπουν τήν εἴσοδο τῆς ψυχολογίας στήν οἰκονομική θεωρία, τίς μορφές πού πήρε (παλιές καί νέες), τίς καθολικότερες ἀναγκαιότητες πού τήν προκάλεσαν καί τέλος τήν ἀποτελεσματικότητά της σέ σχέση μέ τήν ἐπίλυση θεωρητικῶν καί πρακτικῶν προβλημάτων.

Γιά νά ἐκτεθεῖ μέ πληρότητα τό πρόβλημα τῆς συγκεκριμένης σύζευξης τῶν δύο ἐπιστημῶν θά πρέπει πρῶτα ἀπ' ὅλα νά δοθεῖ ἀπάντηση στό ἀποφασιστικῆς σημασίας γενικό ἐρώτημα: Ποιά εἶναι ἡ θέση τῆς ψυχολογίας στήν οἰκονομική θεωρία ἢ, ἀλλιῶς, κατά πόσο εἶναι ἀναγκαῖα ἡ υἱοθέτηση ὀρισμένων βασικῶν ψυχολογικῶν ἀρχῶν γιά τήν ὀλοκληρωμένη μελέτη τῶν παραγόντων πού ὀρίζουν π.χ. τήν ἀξία τῶν ἐμπορευμάτων, τίς σχετι-

κές τιμές, τήν κατανάλωση, τίς ἐπενδύσεις κλπ.

Ἀνατρέχοντας στήν ἱστορία τῆς νεότερης οἰκονομικῆς σκέψης, εἶναι δυνατό νά ἐντοπίσουμε κατ' ἀρχήν τήν ἀπάντηση τῶν κλασικῶν τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας (Σμίθ, Ρικάρντο) καί τοῦ Μάρξ στό ζήτημα αὐτό. Ἡ στάση τῶν θεμελιωτῶν τῆς θεωρίας ἀξίας-ἐργασίας ἀπέναντι στήν ψυχολογική ἐρμηνεία τῶν οἰκονομικῶν διαδικασιῶν μπορεῖ νά χαρακτηριστεῖ συνολικά (μέ ἐξαιρέση τόν James καί J.S. Mill πού ἀπέκλιναν σέ μιά ψυχολογική ἀντίληψη τῶν κεντρικῶν προτάσεων τῆς θεωρίας αὐτῆς¹) σάν ἀρνητική. Πραγματικά, ἡ θεωρία αὐτή ἐκλαμβάνοντας τήν ἐργασία ὡς τό συντελεστή πού προσδίδει ἀξία σ' ἕνα ἐμπόρευμα καί τόν χρόνο ἐργασίας ὡς μέτρο ἀξίας τοποθετεῖ τό ζήτημα τῆς οἰκονομικῆς ἀνάλυσης σέ ἀντικειμενικό, «πρα-

γματικό» ἐπίπεδο, ἀποκλείοντας τήν παρέμβαση ὁποιασδήποτε ψυχολογικῆς ἀρχῆς. Γιατί, σύμφωνα μέ τή θεωρία ἀξίας-ἐργασίας, ἡ ἐργασιακή πράξη δέν ἐκδηλώνεται σάν ἀποτέλεσμα μιᾶς ἐσωτερικῆς ψυχικῆς σύγκρουσης ἢ ἀκόμα μιᾶς τάσης ἢ ἐπιλογῆς ἀλλά ἐδράζεται στήν ἀνάγκη γιά ἐπιβίωση καί ἀναπαραγωγή τοῦ ἀνθρώπινου εἴδους μέσα σ' ἕνα μεταβαλλόμενο περιβάλλον.

Μέ ἄλλα λόγια, ἡ ἐργασία, ἡ ὀργάνωσή της καί γενικά ἡ οἰκονομική δραστηριότητα εἶναι οἱ εἰδικοί ὄροι ὑπαρξης τοῦ ἀνθρώπινου εἴδους ἐφόσον τό εἶδος αὐτό ἀδυνατώντας νά προσαρμοστεῖ ἀπόλυτα στό φυσικό του περιβάλλον,

1. G. Myrdal *Τό πολιτικό στοιχείο στήν οἰκονομική θεωρία*. Ἐκδόσεις Παπαζήση, Ἀθήνα 1971.

δπως τά υπόλοιπα, είναι υποχρεωμένο νά τό μετασηματίσει ώστε νά ικανοποιηθούν. οί ανάγκες του. Όπωσδήποτε, στήν πορεία εξέλιξης τής οικονομικής και κοινωνικής ζωής, ο άνθρωπος-οικονομική μονάδα διαμορφώνει ψυχολογικές στάσεις πού επιδρούν μέ τόν ένα ή τόν άλλο τρόπο στά διάφορα μεγέθη τής οικονομίας, όμως δέν είναι αυτές πού προαπαιτούνται γιά τό σχηματισμό και τή λειτουργία των κυκλωμάτων τής παραγωγής και τής κατανάλωσης.

Αντίθετα, ή κριτική πού άσκήθηκε στή θεωρία άξίας-έργασίας από τή λεγόμενη όριακή σχολή στηρίχθηκε έντονα σέ ψυχολογικό έδαφος πού τής πρόσφερε ή ήδονιστική φιλοσοφία (Bentham). Η όριακή σχολή (Jevons, Mebger, Edgeworth), από τήν όποία άντλησαν τά πιό ζωτικά θεωρητικά έφόδια τόσο ή σύγχρονη νεοκλασική θεωρία όσο και οί διάφορες άποχρώσεις του κενσιανισμού, πρότεινε τίς έννοιες του «όριου» και τής «χρησιμότητας» -θετικής ή άρνητικής- σαν έργαλεία-κλειδιά γιά τήν κατανόηση τής καθαρής και τής ανταλλακτικής άξίας ενός αγαθού. Σινοπιζοντας μπορούμε νά πούμε ότι μέ τό όριο δηλώνεται ή «τελευταία μονάδα» τής ποσότητας ενός αγαθού ή ενός ποσού (προσόδου, κόστους κλπ.), ενώ ή χρησιμότητα αναφέρεται στήν ώφέλεια, εύχαρίστηση ή αντίθετα στήν άνωφέλεια και δυσάρεσκεια πού άποκομίζεται από τήν κτήση ή άπώλεια είτε συνολικής ποσότητας ή ποσού είτε τής τελευταίας μονάδας τους. «Όριακή χρησιμότητα» γιά ένα άτομο είναι ή χρησιμότητα πού άπορρέει από τήν έπαύξηση ενός αγαθού στήν κατοχή του κατά μία μονάδα ή ή άπαρέσκεια πού προκαλείται από τήν κατά μία μονάδα έλάττωσή του. Βάση γιά τήν οίκοδόμηση τής όριακής συλλογιστικής άποτελεί ή ψυχολογική υπόθεση ότι ή χρησιμότητα ή ικανοποίηση πού άντλείται από τήν ποσότητα ενός έμπορεύματος άνέρχεται μέ ρυθμό ολοένα βραδύτερο καθώς αυξάνει ή ποσότητα του έμπορεύματος. Τά άτομα θά συνεχίσουν νά άποκτούν ένα έμπόρευμα μέχρις ότου έξισωθεί ή όριακή χρησιμότητα μέ τήν τιμή

του, δηλαδή μέ τήν όριακή χρησιμότητα του χρήματος ή του έμπορεύματος μέ τό όποιο άνταλλάσσεται. Καθώς προσεγγίζεται έπομένως ή συνολική ίσορροπία του καταναλωτή, οί λόγοι των όριακών χρησιμότητων των έμπορευμάτων πού τελικά άποκτήθηκαν είναι εϋθέως άνάλογοι μέ τούς λόγους των τιμών τους. Κάθε άπομάκρυνση από τή σχέση αυτή θά μείωνε τή συνολική χρησιμότητα θέτοντας σέ κίνηση διαδικασίες άνταλλαγής άνάμεσα σέ πλεονάζοντα και σέ άποζητούμενα έμπορεύματα ώστε νά εξασφαλιστεί και πάλι τό μακίμυμ τής ικανοποίησης. Στο τελευταίο αυτό σημείο διαφαίνονται καθαρότερα οί ήδονιστικές-ρασιοναλιστικές ρίζες τής αντίληψης αυτής. Έτσι, υποτίθεται ότι ο οικονομικός άνθρωπος καταρτίζει - μέσω μιάς ένδοσκόπησης προφανώς - ένα χάρτη προτιμήσεων μέ μιά συγκεκριμένη διάταξη «καμπυλών άδιαφορίας» και δρ ά πρός τήν κατεύθυνση τής μεγιστοποίησης τής ήδονής και τής έλαχιστοποίησης του πόνου.

Πρόκειται λοιπόν γιά μιά έκτίμηση τής οικονομικής συμπεριφοράς βασισμένη σέ μιά διπλή υπόθεση: ότι τό άτομο είναι όρθολογικό και κυρίαρχο, έχει δηλαδή τήν ικανότητα όχι μόνο νά συλλαμβάνει και έλεγχεί τίς επιθυμίες του αλλά και νά κινητοποιεί μέ άριστο τρόπο τά διαθέσιμα μέσα γιά τήν εκπλήρωσή τους. Τά δύο σημεία τής παραπάνω κρίσιμης γιά τήν όριακή θεωρία υπόθεσης είναι δυνατό νά έλεγχθούν μέ μιά συνδυασμένη θεώρηση στο οικονομικό και ψυχολογικό επίπεδο. Στο οικονομικό επίπεδο, ή έγκυρότητα τής αντίληψης γιά τήν κυριαρχία του ατόμου-καταναλωτή δοκιμάστηκε έντονα μόνο άφου έπιταχύνθηκαν οί διαδικασίες μετάβασης από τό καθεστώς του σχετικά έλεύθερου ανταγωνισμού σέ όλιγοπωλιακές και μονοπωλιακές καταστάσεις. Βέβαια, στή θεωρία είχε τεθεί από πιό παλιά τό ζήτημα τής προτεραιότητας τής κατανάλωσης (ή του καταναλωτή) άπέναντι στήν παραγωγή (ή τόν παραγωγό) ή αντίστροφα: τό έπιχειρήμα όμως ότι ή παραγωγή όχι μόνο προσφέρει τά υλικά μέσα γιά τήν κατανάλωση

άλλά καθορίζει επίσης και τίς μεθόδους ή «τεχνικές» τής κατανάλωσης, διαπλάθοντας έτσι τόν ίδιο τόν καταναλωτή, άποκτά ιδιαίτερη βαρύτητα μόνο όταν πραγματικά δημιουργούνται οί συνθήκες γιά τήν έμπέδωση τής ύπεροχής του παραγωγού.

Ήταν οί ραγδαίες μεταβολές τής οικονομικής διάρθρωσης αυτές πού υποβίβασαν τό άτομο-καταναλωτή στή θέση του παθητικού δέκτη τιμών και έπέτρεψαν στον παραγωγό νά κινείται μέσα σέ διευρυμένα περιθώρια πολιτικής τιμών. Στο σύστημα του «άτελους» ή όλιγοπωλιακού ανταγωνισμού όριστικοποιείται ή κατίσχυση του παραγωγού πάνω στον καταναλωτή, άφου ο πρώτος δέν είναι υποχρεωμένος νά προσφέρει τά προϊόντα του σέ γενικά ισχύουσες και εκ των πραγμάτων δεσμευτικές τιμές: οί τιμές μπορούν νά ύψωθούν και ή παραγωγή νά μειωθεί άνάλογα μέ τήν έλαστικότητα τής ζήτησης. Όσο συγκεντροποιείται τό κεφάλαιο και συντονίζονται οί τιμές από μέρος των έπιχειρήσεων τόσο συστέλλεται τό πεδίο δράσης των καταναλωτών μέ αποτέλεσμα οί τιμές των έμπορευμάτων νά μή συμπίπτουν μέ τή χρησιμότητά τους, έξαρτώμενες από ένα πλέγμα παραγόντων όπως άξία, ποσοστό κέρδους στον κλάδο, ειδικό βάρος του παραγωγού στήν άγορά κλπ.

Στο ψυχολογικό επίπεδο τώρα, ο ρασιοναλισμός είχε ήδη ύποστει τή σοβαρή κριτική τής «ψυχολογίας του βάθους» και ιδιαίτερα τής ψυχανάλυσης, στήν προκειμένη όμως περίπτωση ή άναίρεση του καταναλωτή ως μοχλού τής οικονομικής ίσορροπίας βάθυνε ακόμα πιό πολύ τό ρήγμα, αφήνοντας νά φανεί ή διαφορά άνάμεσα στον πραγματικό άνθρωπο και τόν οικονομικό άνθρωπο-πρότυπο των όριακών συγγραφών. Στόν πρώτο ή συνείδηση δέν καταγράφει τίς επιθυμίες, βλέψεις και σχέδια μέ σκοπό νά καθοδηγήσει τίς νοητικές και φυσικές ενέργειες γιά τήν εκπλήρωσή τους. Αντίθετα, διαμεσολαβεί άνάμεσα σέ εκτοπισμένες στο άσυνείδητο επιθυμίες και έτεροκαθορισμένες έπιλογές; προσπαθώντας νά περιορίσει τήν πλάνη τους μέσα σέ πλαίσια άσφαλείας: συχνά

όμως ή πάλη έκτρέπεται έξω από τά πλαίσια αυτά στρέφοντας τό άτομο σέ πράξεις άσυμβίβαστες μέ τήν επίτευξη όποιοιδήποτε Optimum σέ σχέση μέ τίς ανάγκες του. Για νά εξηγήσουμε μιά τέτοια έκβαση δέν είναι απαραίτητο νά επικαλεστούμε ένα τύπο λειτουργίας του ψυχαναλυτικού σχήματος Άσυνείδητο - Έγώ - Έπερεγώ πού κάτω από συγκεκριμένους όρους θά άπελευθέρωνε τίς παρορμητικές, άνορθολογικές δυνάμεις σέ βάρος τής άτομικής (Έγώ) και τής κοινωνικά επιβεβλημένης συνείδησης (Έπερεγώ). Άκόμα κι άν υποθέσουμε, σύμφωνα μέ τήν ήδονιστική αντίληψη, ότι ή συνείδηση παρακάμπτοντας τίς αντίστάσεις διαθέτει τή δύναμη νά παρακινεί τόν άνθρωπο σέ όρθολογικές ενέργειες ώστε νά άποκομίζεται ή μέγιστη χρησιμότητα, άνακύπτει τό πρόβλημα του έπαρκους πληροφοριακού έξοπλισμού τής για τήν έκτέλεση ενός τέτοιου έργου.

Ο έξοπλισμός τής συνείδησης δέν είναι άλλος από τήν ποσότητα και τήν ποιότητα πληροφοριών πού μπορεί νά προσλάβει, μιά ικανότητα πού άναμφίβολα έξασθενίζει καθώς συνετελείται τό πέρασμα από τόν πλήρη στόν όλιγοπωλιακό άνταγωνισμό μέ τή συνακόλουθη διάσπαση τής άγοράς, τήν έγκαθίδρυση τοπικών μονοπωλίων και τελικά μέ τήν έκμετάλλευση τής άγνοιας δηλ. τή διαφήμιση.

Άπό ψυχολογική άποψη είναι άξιοσημείωτο ότι τό μοντέλο αυτό ύπονοεί μιά υπέρβαση των δυσκολιών πού συνεπάγεται ή άυτοανάλυση σάν μηχανισμός επισήμανσης των επιθυμιών.

Είναι γεγονός ότι ή ριζική άμφισβήτηση τής θέσης του καταναλωτή στό οικονομικό σύστημα και του ρόλου του στους μηχανισμούς σχηματισμού των τιμών καταλήγει νά άφαιρεί από τή συνείδηση τό ύλικό τής έρευνας. Πώς είναι δυνατό νά έποπτεύει ή συνείδηση τόν ψυχικό κόσμο όταν τής διαφεύγει ή δυναμική των πραγματικών οικονομικών συσχετισμών; Η κλίμακα προτιμήσεων μπορεί νά συγκροτηθεί μόνο πάνω στή βάση των πληροφοριών τής τρέχουσας συγκυρίας καθώς και τής γνώσης των βραχυπρόθεσμων έστω προοπτικών.

Πάντως, οί άνεπάρκειες και άντιφάσεις τής όριακής θεωρίας φαίνονται πώς δέν μπόρεσαν νά άκυρώσουν κάθε σχέση τής άτομικής Ψυχολογίας μέ τήν οικονομική θεωρία. Οί δυνάμεις πού συντηρούσαν τή σχέση αυτή ήταν φαίνεται ίσχυρότερες από τή δύναμη τής επιστημονικής αλήθειας.

Αυτό άποδεικνύεται από τό γεγονός ότι παρά τή μεταγενέστερη στροφή τής έρευνας —μέ τήν προϊούσα μονοπωλιοποίηση και διεθνοποίηση τής οικονομίας— σέ φαινόμενα συνολικά όπως τό έπίπεδο τιμών, οί κυμάνσεις και οί κρίσεις, διαπιστώνεται παράλληλα μιά άνανέωση του οικονομικού ψυχολογισμού πού θέβαια υπογραμμίζει τήν έξακολουθητική έφαρμογή μιάς άτομιστικής μεθολογίας. Ποιές όμως είναι οί καινούργιες ψυχολογικές έννοιες και πώς λειτουργούν στή σύγχρονη οικονομική θεωρία; Πρόκειται για τίς έννοιες των «προσοδοκιών», τής «άβεβαιότητας», τής «διακινδύνευσης» και άλλων πού αναφέρονται βασικά στις ψυχολογικές και οικονομικές στή συνέχεια έπιπτώσεις πού έχει ή προοπτική ενός άγνωστου μέλλοντος, στή συμπεριφορά τόσο των παραγωγών — έπιχειρηματιών όσο και των καταναλωτών.

Είναι δυνατό νά διακρίνουμε τέσσερις κύριες κατηγορίες προβλημάτων στην έξέταση των όποιων παρεισφύουν οί παραπάνω έννοιες: είναι οί επενδύσεις, οί τιμές, ή ζήτηση χρήματος και οί καταναλωτικές προτιμήσεις.

Στόν τομέα των επενδύσεων, οί προσδοκίες διακρίνονται σέ βραχυχρόνιες και μακροχρόνιες: βραχυχρόνιες είναι οί προσδοκίες των επενδυτών σχετικά μέ τίς τιμές του προϊόντος τους όταν αυτό πρόκειται νά παραχθεί μέ τό ύπάρχον μέγεθος παραγωγικού δυναμικού, ενώ οί μακροχρόνιες αναφέρονται στην άπόδοση κεφαλαίου έφόσον άναπτύσσεται τό δυναμικό αυτό. Ο άισιόδοξος ή άπαισιόδοξος χαρακτήρας των βραχυχρόνιων προσδοκιών επηρεάζει άνάλογα τό ύψος των άποθεμάτων, ενώ ο χαρακτήρας των μακροχρόνιων προσδοκιών τή συνολική επενδυτική δαπάνη τής έπιχείρησης. Εί-

δικά στή δεύτερη περίπτωση, ή ένταξη τής ψυχολογίας των προσδοκιών στους μηχανισμούς άπόφασης και διενέργειας των επενδύσεων εισάγει ένα άκρω άποσταθεροποιητικό στοιχείο. Άν ή άγορά δέν άνταποκριθεί σ' ένα υπεραισιόδοξο επενδυτικό σχέδιο και μιά έξογκωμένη προσφορά τότε ή συρρίκνωση των επενδύσεων είναι δυνατό —μέσω του έπιταχυντού— νά προκαλέσει μιά καθολική οικονομική καθίζηση. Τό αντίθετο άποτέλεσμα, δηλ. ένα επενδυτικό Boom, μπορεί νά προέλθει από μιά υπερβολικά άπαισιόδοξη πολιτική επενδύσεων.

Τό σημαντικό πάντως είναι ότι τή διάρκεια των διακυμάνσεων οί προσδοκίες έμφανίζονται σχετικά χυτόνομες από τίς πραγματικές οικονομικές διεργασίες και τελικά τείνουν — άν γενικεύονται — νά μετατρέψουν σέ πραγματικότητα τίς ίδιες τίς έλπίδες ή φόβους πού συνιστούν τό εξερχόμενο τους.

Στό ζήτημα έξάλλου των τιμών, πού είναι σταθερά συνδεδεμένο μέ εκείνο των επενδύσεων, οί προσδοκίες λειτουργούν μέ τόν ίδιο περίπου τρόπο, δημιουργώντας τίς ίδιες σωρευτικές καταστάσεις πού βραχυχρόνια δέν αναχαιτίζονται παρά μόνο από μιά μεταστροφή των αρχικών προβλέψεων ή από όρισμένες άκαμψίες π.χ. στά στοιχεία κόστους. Μακροχρόνια, άπαιτούνται προχωρημένες αλλαγές στή ζήτηση και τήν προσφορά ή άκόμα στις σχέσεις Κράτους-ιδιωτικού τομέα για νά επιβραδυνθεί ή κεκτημένη ταχύτητα των προσδοκιών ή νά άντιστραφεί ή κατεύθυνσή τους.

Παρά τό γεγονός ότι οί προσδοκίες, οί υποθετικές εκτιμήσεις, οί κατασκευές οικονομικών «όριζόντων» κλπ. διεγείρονται από ένα οικονομικό έρέθισμα, φαίνεται νά χάνουν τήν έπαφή τους μέ αυτό σέ δεύτερο στάδιο. Έκει όμως πού άποδεικνύεται καλύτερα τό ότι αυτή ή άπώλεια έπικοινωνίας μέ τή ροή των πραγμάτων δέ μονιμοποιείται, είναι ή ζήτηση χρήματος όπου ένα «φυσιολογικό» έπίπεδο τόκου άποτελεί τόν ιδεατό άξονα γύρω από τόν όποιο περιστρέφονται οί κερδοσκοπικές προσδοκίες ή άλλως τό μέτρο για νά θεωρηθεί

ένα τρέχον επιτόκιο εξαιρετικά υψηλό ή χαμηλό. Φυσικά, τό «φυσιολογικό» επιτόκιο δεν είναι ένα άφρημένο «είδωλο» στο μυαλό των χρηματιστών αλλά τό προϊόν της συλλογικής πείρας από τήν ιστορία της αγοράς χρήματος.

Αν ένα επιτόκιο θεωρηθεί υψηλό, πράγμα πού σημαίνει ότι είναι αυξημένες οι πιθανότητες να υποχωρήσει στο μέλλον, τότε οι ενέργειες των κατόχων ρευστού χρήματος αποδίδουν στο να απαλλαγούν από τά ρευστά τους διαθέσιμα αγοράζοντας τίτλους με μειωμένες τιμές. Αντίθετα, μιά κάθοδος του επιτοκίου σέ πολύ χαμηλά επίπεδα σέ σύγκριση μέ τό «φυσιολογικό» επιτόκιο θά ώθούσε σέ εκποίηση των τίτλων και αύξηση των ρευστών, εφόσον ή άναμενόμενη άνάκαμψη του επιτοκίου θά σήμαινε και πτώση των τιμών των μετοχών, όμολογιών κλπ.².

Οί συσχετισμοί αυτοί βοηθούν να συλλάβουμε μιά ευρύτερη εικόνα του πεδίου δράσης των προσδοκιών μέσα στην οικονομική δομή. Οί υποκειμενικές εκτιμήσεις ανάγονται — μέσα από πολλαπλές εξαρτήσεις — στην πηγή τους, δηλαδή στις αντικειμενικές οικονομικές μεταβολές, χωρίς βέβαια αυτό να σημαίνει ότι ή επιστροφή αυτή ύπονοει μιά επαναποδοχή της «όμοστατικής» αντίληψης των κλασικών για τήν ισορροπία. Τό να θεωρήσουμε ότι οι οικονομικές δυνάμεις και ή συγκεκριμένη διαπλοκή τους όρίζουν τό πεδίο πάνω στο όποιο καλλιεργούνται οι προσδοκίες ή ότι παρέχουν ένα θεμελιακό σημείο άναφοράς δέ σημαίνει ότι τό σημείο αυτό αντιπροσωπεύει άναγκαστικά τήν ισορροπία του συστήματος πού σχεδόν αυτόματα αποκαθίσταται κάθε φορά πού πρós στιγμή ανατρέπεται. Τό σημείο αυτό μπορεί να είναι ένα σημείο άνισορροπίας, έκείνο όμως πού ενδιαφέρει από τήν άποψη του ψυχολογικού υπόδαθρου της θεωρίας των προσδοκιών είναι ότι σέ αντίθεση μέ τή διαπίστωση πώς οι ψυχολογικές μεταπτώσεις των παραγωγών, επενδυτών κλπ. εξαρτώνται σέ τελευταία ανάλυση από καθορισμένες οικονομικές κινήσεις, ή θεωρία αυτή ουσιαστικά διατηρεί τά άτομιστικά — υποκει-

μενικά χαρακτηριστικά της παλιάς θεωρίας του ήδονισμού. Αμφισβητείται ή ίδια ή ύπαρξη σημείων άναφοράς στη λειτουργία των προσδοκιών και ύποστηρίζεται ότι άκόμα και τό αρχικό «κέντρισμα» μπορεί να είναι πλασματικό, ψυχολογικής τάξης, όχι οικονομικής³.

Θά πρέπει εδώ να σημειώσουμε ότι ό υπερτονισμός της άυτονομίας των ψυχολογικών φαινομένων όπως οι προσδοκίες, ή άβεβαιότητα κλπ. δεν σημαίνει ότι εγκαταλείπονται οι προσπάθειες για ένδελεχή εξερεύνηση των δυνάμεων πού τά προκαλούν. Ωστόσο, από τή στιγμή πού δέ συνδέεται ή εξερεύνηση αυτή μέ τή σφαιρική μελέτη της οικονομικής πραγματικότητας, είναι άναπόφευκτο να εξαντλείται στην καταγραφή όρισμένων τύπων επιχειρηματία ή καταναλωτή, όπως συντηρητικός, ριψοκίνδυνος, αισιόδοξος, άπαισιόδοξος, κονφορμιστής, καινοτόμος κλπ. Επίσης υποβάλλεται σέ ψυχολογική εξέταση ή συμπεριφορά επιχειρηματιών ή διευθυντικών στελεχών πού προσανατολίζουν τήν πολιτική τους στην αύξηση των πωλήσεων, στην αύξηση του γοήτρου, στην αύξηση των κερδών κλπ. Η ψυχολογική αυτή μικροοικονομική μεθοδολογία κρύβει σαφώς τή σφοδρή άνάγκη να χαλιναγωγηθούν οι όποιες αντιδράσεις και άνακλαστικές κινήσεις των υποκειμένων της οικονομικής ζωής άπέναντι στην ύπερ-ατομική εξέλιξη της ζωής αυτής.

Αυτό φαίνεται και στην περίπτωση των προτιμήσεων των καταναλωτών. Έδώ συναρθρώνονται μέ άκόμα πίο σύνθετο τρόπο ή ιδεολογία και ό πραγματισμός. Από τή μιά δλόκληρη ή νεότερη ψυχολογική θεωρία του καταναλωτή τείνει να θεωρεί τον καταναλωτή πειραματικό αντικείμενο των πίο σύγχρονων μεθόδων διαφήμισης και διαμόρφωσης του κοινού γούστου· από τήν άλλη επικαλείται τό παλιό αξίωμα της κυριαρχίας (και έπομένως της άυτενέργειας) του καταναλωτή όταν συναντά όρισμένα θεωρητικά άδιέξοδα.

Είναι πολύ χαρακτηριστικό τό πώς άλλοιώνεται στην σύγχρονη ψυχολογική θεωρία της καταναλω-

σης ή έννοια της όρθολογικότητας έτσι όπως τήν είχαν διατυπώσει οι όριακοι συγγραφείς. Μέ τήν πρώτη της μορφή, όπως άναφέρθηκε και παραπάνω, ή όρθολογικότητα του καταναλωτή σήμαινε πώς ύπήρχε ή δυνατότητα σ' αυτόν να λαμβάνει ύπόψη του και να άποσαφηνίζει όχι μόνο τον επιδιωκόμενο στόχο, δηλαδή τή μεγιστοποίηση της ίκανοποίησης, αλλά και δλόκληρο τό φάσμα των διαθέσιμων μέσων για τήν πραγμάτωσή του. Η σύγχρονη «όρθολογικότητα» του καταναλωτή συνίσταται στην «ικανότητα» του να άντιδρά μέ καθορισμένο τρόπο σέ καθορισμένα «κελεύσματα», άσχετα αν ό τρόπος αυτός μεγιστοποιεί τήν ίκανοποίηση των άναγκών του⁴. Θά πρέπει εδώ να τονιστεί τό γεγονός ότι ή εκλέπτυνση και έπεξεργασία της ψυχολογικής θεωρίας της καταναλωτικής συμπεριφοράς στηρίχθηκε έκδηλα στην άνάπτυξη της θεωρίας και των τεχνικών της διαφήμισης αντί να συμβεί τό αντίστροφο⁵. Οί τεχνικές της διαφήμισης επιδάλλουν σέ τελευταία ανάλυση τήν άποδοχή όρισμένων κριτηρίων όρθολογικότητας και κανονικότητας στη συμπεριφορά. Έτσι, για παράδειγμα, θεωρείται όρθολογική ή συμπεριφορά μιάς συγκεκριμένης κατηγορίας καταναλωτών πού άνήκουν π.χ. στην ίδια κοινωνικοεπαγγελματική τάξη, αν αυτοί άνταποκρίνονται θετικά στο έξειδικευμένο μήνυμα μιάς διαφήμισης πού άπευθύνεται ειδικά σ' αυτούς. Έδώ ή διαφήμιση έχει «λειτουργικό» χαρακτήρα. Διαφοροποιείται άνάλογα μέ τά ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των υποψηφίων δεκτών του «σήματος» πού άναμένεται να τους παρακινήσει σέ προκαθορισμένες ενέργειες. Αν συμβεί αυτό

2. J. M. Keynes «*The General Theory of Employment, Interest and Money*» Harcourt, Brace and Comrany, Inc. 1936.

3. J. Tobin «Liquidity Preference as Behavior Towards Risk» *Review Of Economic Studies*, Feb. 1958.

4. G. Katona *The Rowerful Consumer*, Mc Graw — Hill 1960.

5. Wroc Anderson «Advertising strategy and theories of Motivation» στο A.S.C. Ehrenberg — F. G. Pyatt (ed) «*Consumer Behavior*» 1971.

ότε ο δέκτης θα έχει ενεργήσει έλλογα, άφου «έπέτρεψε» τή συνάντηση του έξωτερικού σχήματος με τήν ύποτιθέμενη ενδόμυχη επιθυμία του.

Άκόμα πιό αυστηρές άπαιτήσεις για «όρθολογικότητα» προβάλλει ή λεγόμενη «συμβολική» διαφήμιση. Η διαφήμιση αυτή προσδίδει μιά συμβολική σημασία στα έμπορεύματα, μιά σημασία πού συμπυκνώνει οικουμενικά μερικές φορές βιώματα και παραστάσεις τής ανθρωπότητας, βιώματα πού έξαιτίας άκριβώς του καθολικού τους χαρακτήρα ύπολογίζεται ότι θά επενεργήσουν με ένα σχεδόν τυποποιημένο τρόπο.

Η επενέργεια αυτή συνίσταται στην άνάδυση άρχέγονων καμιά φορά άπεικονίσεων, ταυτίσεων ή ειδώλων στή συνείδηση του καταναλωτή, πού γι' αυτόν πλέον ή δαπάνη άποκτά ένα σχεδόν άπολυτωτικό χαρακτήρα άνεξάρτητα από τό είδος των άναγκών πού έξυπηρετεί. Δέν ύπάρχει λοιπόν στην λειτουργία αυτή τής διαφήμισης παρά μόνο μιά κλινική σχεδόν διάσταση.

Δέν έχει σημασία τό ότι διατυπώθηκαν σοβαρές αντίρρήσεις για τήν άξιοπιστία τής συμβολικής ψυχολογίας και τήν άποτελεσματικότητα τής συμβολικής διαφήμισης άργότερα. Σημασία έχει ή στρέβλωση τής έννοιας τής όρθολογικότητας με αυτή τήν προσφυγή σ' ένα «συλλογικό ύποσυνείδητο» του καταναλωτή και τήν άπαιτηση να ύπάρξει μιά άνταπόκριση σύμφωνα με όρισμένες προδιαγραφές.

Όστόσο, πέρα από τς όποιες διαφορές, διαγράφεται τελικά ό κοινός τόπος των δύο αυτών αντιλήψεων για τήν καταναλωτική συμπεριφορά ή, καλύτερα, διακρίνονται τά στοιχεία συμπληρωματικότητας άνάμεσα τους. Έτσι, σέ πρώτο επίπεδο, ή λειτουργική αντίληψη οδηγεί σέ μιά άρκετά λεπτομερή τυπολογία των διαφόρων καταναλωτών, προσπαθώντας να προσδιορίσει τς ιδιαιτερες συνθήκες πού διαμορφώνουν τήν «έτοιμότητα» τους προς κατάναλωση, τήν έλαστικότητα δαπάνης τους ως προς τς μεταβολές τής κοινωνικής και οικονομικής τους κατάστασης. Κάθε κατηγορία λοιπόν καταναλω-

τών χαρακτηρίζεται από όρισμένους τρόπους και βαθμούς αντίδρασης σς μεταβολές αυτές. Παράλληλα όμως ύπάρχουν κοινά στοιχεία σς αντιδράσεις αυτές όλων των κατηγοριών πού έπιχειρεί να ανακαλύψει και «καλλιεργήσει» ή συμβολική μέθοδος. Άποκαθίσταται με τόν τρόπο αυτό μιά συμπληρωματικότητα άνάμεσα σς δύο αντιλήψεις για τήν καταναλωτική συμπεριφορά και κατ' επέκταση άνάμεσα σς αντίστοιχες μεθόδους χειρισμού τής καταναλωτικής ζήτησης. Στο μέτρο πού άποτυγχάνει ή διαφοροποιητική, λειτουργική μέθοδος να έξάψει τήν καταναλωτική διάθεση, παρεμβάλλεται ή συμβολική πού σημαδεύει στα πιό περιφουρημένα και άπομακρυσμένα από τή συνείδηση κέντρα επιθυμιών. Παρά τό ότι συνδυάζονται όμως οι δύο αυτές μέθοδοι δέν είναι δυνατό να άπαλείψουν μιά θεμελιακή αντίφαση πού είναι σύμφυτη με τή θέση και τή λειτουργία τής κατάναλωσης και γενικότερα τής ζήτησης στην παραγωγή.

Η λειτουργία αυτή συνίσταται στον έκρηματισμό των άναγκών, άνεξάρτητα από τήν προέλευση και ποιότητά τους, και στή θεωρητική μετάδοση τής πληροφορίας ότι ύπάρχει μιά άνικανοποίητη άνάγκη προς τήν πλευρά τής προσφοράς. Η πληροφορία αυτή είναι άναγκαία για να έπιτευχθεί σέ δεύτερο στάδιο ή ίσορροπία προσφοράς και ζήτησης. Όμως, μόνο οι άνάγκες πού μπορούν να έκρηματιστούν είναι δυνατό να συγκροτήσουν μιά πληροφορία, άφου ό παραγωγός προμηθευτής αντιλαμβάνεται μόνο τή ζήτηση άποκρυσταλλωμένη σέ χρήμα ή όπως λέγεται τήν «άποτελεσματική» ζήτηση. Η δυνατική ζήτηση, ή ζήτηση πού ύπάρχει αλλά δέν έκφράζεται γιατί δέν μπορεί να περιβληθεί με εισόδημα σέ μιά δοσμένη χρονική στιγμή, παραμένει άγνωστη στον παραγωγό, κι' αυτό είναι δυνατό να έπιφέρει άνισορροπία. Έπομένως, ή «θεωρία των κινήτρων» του καταναλωτή πού περιλαμβάνει τς ψυχολογικές μεθόδους πού περιγράψαμε πιό πάνω καθώς και άλλες, έστω άκόμα κι αν κατανοεί όρθά όρισμένους μηχανισμούς στή

γέννηση των άναγκών, δέν μπορεί βέβαια αυτή να έρμηνεύσει τό γιατί οι άνάγκες αυτές δέ μετουσιώνονται σέ χρηματική ζήτηση. Τό πρόβλημα αυτό άναφέρεται σς διαδικασίες πού διέπουν όλόκληρο τό οικονομικό σύστημα και ιδιαίτερα εκείνες πού ρυθμίζουν τή δημιουργία και διανομή του εισοδήματος.

● Συμπερασματικά, μπορούμε να πούμε πως ό σύγχρονος ψυχολογισμός στην οικονομική θεωρία, σέ αντίθεση με εκείνον των πρώτων όριακών και νεοκλασικών έπειτα συγγραφέων, δέν άποσκοπεί στή βαθύτερη ανθρωπολογική ίσως θεμελίωση τής οικονομικής θεωρίας αλλά κύρια στην έπίλυση προβλημάτων πού άνακύπτουν καθώς χάνεται ή συνοχή άνάμεσα στην προσφορά και τή ζήτηση, τς άποταμιεύσεις και τς έπενδύσεις κλπ. Μέ άλλα λόγια, όταν έπιτακτικά προβάλλει ή άνάγκη τής συναρμογής άνάμεσα στους διάφορους τομείς και οικονομικές δραστηριότητες.

Παρά τή διαφορά όμως αυτή ως προς τή λειτουργία των «κλασικών» και σημερινών ψυχολογικών τάσεων (ή πρώτη θεωρητική, ή δεύτερη πραγματιστική), παραμένει κοινή ή χρήση τής άτομιστικής, ύποκειμενικής μεθοδολογίας. Όταν έπισημαίνουμε τόν έμπειρικό πραγματικό χαρακτήρα τής σύγχρονης ψυχολογικής τάσης, αυτό δέν σημαίνει καθόλου ότι ή τάση αυτή δέν καταφεύγει στή σφαίρα τής ιδεολογίας σέ περιπτώσεις όπου δέν είναι έφικτή ή ύπερκίνηση θεωρητικών και πρακτικών έμποδίων. Τότε, άναδεικνύεται και πάλι ή «κυριαρχία του καταναλωτή» ή ή «έλευθερία δράσης» του παραγωγού σαν άρχές πού εϋθύνονται για τς «τριβές» πού άναστέλλουν τήν έπίτευξη τής ίσορροπίας ή άλλων επιθυμητών συνθηκών οικονομικής άρμονίας. Και στό σημείο αυτό συγκλίνουν στό επίπεδο πιά τής ιδεολογίας ό παλιός και ό νέος ψυχολογισμός. Ο άγνωστικισμός, έγγενής στή νέα οικονομική ψυχολογία, πίσω άπο ένα προπέτασμα έμπειρισμού, μετατρέπεται σέ «καταξιωμένη» φιλελεύθερη άρχή, διασώζοντας τουλάχιστον τά προσήματα.

Μεταφορά τεχνολογίας καί παγκόσμια οικονομική τάξη

του Λευτέρη Παπαγιαννάκη

Μέ το ξέσπασμα, έδω και λίγα χρόνια, της τελευταίας μεγάλης κρίσης του παγκοσμίου καπιταλιστικού συστήματος άρχισε και ή διαπραγματεύση για τή νέα παγκόσμια τάξη πραγμάτων. Οί κοινωνικο-οικονομικές, τεχνολογικές και γεωπολιτικές βάσεις μιας τέτοιας «νέας τάξης» αποτελούν τό σταθερό αντικείμενο μιας συζήτησης πού φουντώνει ολοένα και περισσότερο. Συζήτηση, ωστόσο, πού συχνά, πολύ συχνά, δέ μοιάζει απελευθερωμένη από ιδεολογικές σκοπιμότητες. Τό κείμενο πού ακολουθεί αποτελεί μία προσπάθεια νά διευκρινιστεί μία πλευρά του συνολικού προβλήματος: ή τεχνολογία. Ή προσέγγιση του περιεχομένου του όρου, των μακροπρόθεσμων τάσεων του συστήματος και των δεδομένων πού μεσοπρόθεσμα πηγάζουν από τήν κρίση θά μās οδηγήσει στην διατύπωση των όρων μιας ρεαλιστικής στρατηγικής για τή «μάχη της τεχνολογίας» σε περιφεριακό επίπεδο.

Α. Ήπιστήμη – Τεχνολογία – Τεχνική – Ήνάπτυξη

Μία βαθιά ριζωμένη άπροσδιόριστία στή χρήση της όρολογίας τείνει νά καλύψει μία αντιφατική πραγματικότητα στό όνομα μιας ελάχιστα πειστικής σήμερα «ουδέτεροτητας». Είναι φυσικά δύσκολο, στα πλαίσια πού προδιαγράψαμε, νά προχωρήσουμε σε εκτεταμένη ιστορική ανάλυση των βασικών όρων. Είναι όμως αναγκαίο νά υπενθυμίσουμε, έστω και επιγραμματικά, όρισμένα στοιχεία αυτής της πραγματικότητας.

1. Πρώτα απ' όλα, είναι αναγκαία ή διάκριση των όρων. Και μπορεί κανείς γι' αυτό νά δανειστεί τόν όρισμό τους από διάφορους συγγραφείς¹.

Τεχνική: «Σύνολο των αναγκαίων μεθόδων και διαδικασιών για τήν παραγωγή όρισμένου προϊόντος και πρακτική πού οδηγεί σ' αυτό τό αποτέλεσμα».

Τεχνολογία: «Γνώση σχετική με τις μεθόδους και διαδικασίες...». «γνώση της πρακτικής της τεχνικής...», «μνήμη της τεχνικής», «θεωρητικοποίηση της τεχνικής και της έμπειρίας...».

Ήπιστήμη: «Γνώση των αιτιατών νόμων».

2. Ή σχέση έπιστήμη → τεχνική → άνάπτυξη γνώρισε ιστορικά μία βαθιά και συνεχή εξέλιξη. Τό παλαιό σχήμα (έπιστημονική πρόοδος → γνώση // τεχνική πρόοδος → οικονομική πρόοδος → κοινωνική πρόοδος), με τήν εμφάνιση και τή διάδοση της μηχανής, παραχώρησε τή θέση του στό νέο σχήμα (έπιστημονική πρόοδος → τεχνική πρόοδος → οικονομική πρόοδος → κοινωνική πρόοδος) με συνέπεια:

– τήν *άλληλεξάρτηση* των δύο κινήσεων (έπιστημονική και τεχνική), σχετικά αυτόνομων και διακριτών

μέχρι τότε

– τή συνεχή μείωση του χρονικού διαστήματος άνάμεσα στή γνώση (έπιστήμη) και τήν έφαρμογή της (τεχνική) σε σημείο πού νά γίνουν στις μέρες μας σχεδόν συγχρονικές – τήν κυριαρχία, σε τελευταία ανάλυση, της έπιστημονικής προόδου, πού τείνει νά γίνει τό άμεσο στήριγμα της τεχνικής διαδικασίας της παραγωγής, πού με τή σειρά της παίρνει χαρακτήρα ολοένα και πιο έπιστημονικό².

3. Έτσι, ή τεχνολογία – αυτό τό «συντεταγμένο σύστημα γνώσεων έπιστημονικού χαρακτήρα άλλα με πρακτικούς στόχους» – γίνεται ό αναγκαίος συνδετικός κρίκος έπιστήμης και τεχνικής, ό τόπος της

1. Κυρίως στους J. Ibarrola: *Ή ιστορία της τεχνικής*, Γκρενόμπλ 1974, O. Lange: *Πολιτική Οικονομία, Παρίσι*, Puf 1970 και P. Gopod: *Κλειδιά για τή μεταφορά τεχνολογίας*, Bird 1974.

2. Βλ. επίσης τις αναλύσεις Τσέχων ειδικών της ομάδας R. Richta: *Ή πολιτισμός τό σταυροδρόμι*, Saili, Παρίσι 1974.

διαλεκτικής τους σύνδεσης. Τόσο κατά την έννοια επιστήμη → τεχνική ως «γνώση σχετική με τις μεθόδους...» όσο και κατά την έννοια τεχνική → επιστήμη ως «μνήμη της τεχνικής...», «θεωρητικοποίηση της τεχνικής...». Γι' αυτό η τεχνολογία κατέχει μία στρατηγική θέση στη διαδικασία της οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης³.

4. Οι παραπάνω παρατηρήσεις ωστόσο δεν μπορούν να άπογνωμωθούν από την κοινωνικοοικονομική και γεωπολιτική τους διάσταση. «Ο έκμηχανισμός δέ λειτουργεί παρά στη βάση κοινής ή κοινωνικοποιημένης εργασίας»⁴. Η ύποκειμενική κατανομή της εργασίας παραχωρεί οριστικά τη θέση της στην αντικειμενική κατανομή με συνεχή αύξηση της σημασίας και του ρόλου της επιστήμης. Ωστόσο, το ουσιαστικό περιεχόμενο και η εξέλιξη της κοινωνικοποίησης της εργασίας προσδιορίζεται βασικά από το σύστημα των παραγωγικών και κοινωνικών σχέσεων. Είναι δέ γνωστή αυτή η εξέλιξη στα πλαίσια του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής. Συνοψίζουμε τα βασικά της σημεία.

α) Αύξανόμενη «κοινωνικοποίηση» της εργασίας (μέ τη μηχανοποίηση της παραγωγής μηχανών και την εφαρμογή των αυτοματισμών στη μαζική παραγωγή, π.χ. αυτοκίνητα, ηλεκτρονικά, ηλεκτρικές συσκευές) που συνοδεύεται από αυστηρή ιεραρχική της (διαχωρισμός της διανοητικής ή διευθυντικής εργασίας από τη χειρωνακτική ή εκτελεστική εργασία).

β) Υπερεκτίμηση της εργασίας μιας μειοψηφίας εργαζόμενων επισημών που συμμετέχουν στην παραγωγή τεχνολογίας και στη διαχείριση της παραγωγικής μηχανής με αντίκρισμα την υποβάθμιση της εργασίας της μάζας των εργαζομένων που, έχοντας χάσει τον

έλεγχο της διαδικασίας της παραγωγής (συντεχνική παραγωγή) και της διαδικασίας της εργασίας (χειροτεχνία - βιοτεχνία), με τον έκμηχανισμό χάνουν την παραγωγική τους γνώση και με την αυτοματοποίηση κάθε άμεση επαφή με τη μηχανή-πηγή μιάς παραγωγικής γνώσης⁵.

γ) Σχετική αυτονομία της παραγωγής τεχνολογίας σε σχέση με το τεχνικό παραγωγικό σύστημα και υποταγή της στις ανάγκες αξιοποίησης του κεφαλαίου στην επεκτατική του πορεία, στα πλαίσια της διεθνούς, αγοράς, προς το «συνολικό εμπόρευμα» (παραγωγή εργοστασίων «μέ το κλειδί στο χέρι», πρόσφατα «μέ το προίον στο χέρι» και τώρα - γιατί όχι; - «μέ την αγορά στο χέρι»⁶).

δ) Συγκέντρωση της παραγωγής τεχνολογίας (κυρίως των φάσεων της «σύλληψης» και της εφαρμογής της τεχνικής -τά δύο άκρα της αλυσίδας του Engineering) σε περιορισμένο κοινωνικοοικονομικό και γεωγραφικό χώρο με αποκέν-

τρωση του τεχνικού παραγωγικού εργαλείου σε άλλους χώρους λιγότερο ανεπτυγμένους αλλά έτοιμους ιστορικά να «έσωτερικεύσουν» τις συνθήκες της εκβιομηχανίσης τους, έστω κι αν αυτό συνεπάγεται την ανανέωση της εξάρτησης με τη σύγχρονη τεχνολογική της μορφή.

5. Θά ήταν, λοιπόν, ματαιοπονία ή ανάπτυξη προβληματικής πάνω στην τεχνολογία - στρατηγικό κρίκο στη διαδικασία της ανάπτυξης- αν δεν συνειδητοποιήσουμε τις συγκεκριμένες κοινωνικοοικονομικές και γεωπολιτικές δομές που την παράγουν και την αναπαράγουν. Κι αυτό ισχύει τόσο για τις ανεπτυγμένες χώρες, όπου οι άρνητικές συνέπειες της παραπάνω διαδικασίας προκαλούν κινήματα άμφισβήτησης που πιθανότατα θά ένταθούν, όσο και πολύ περισσότερο στις λιγότερο ανεπτυγμένες χώρες, που η συμμετοχή τους στην παραγωγή τεχνολογίας είναι πρωταρχικής σημασίας για την έπιτυχία της προσπάθειας να ένισχυθεί ή συνοχή του παραγωγικού τους συστήματος.

B. Μεταφορά Τεχνικής μή μεταφορά τεχνολογίας

Χρειάζεται να επιμενουμε ιδιαίτερα στην πλευρά του προβλήματος που κατά τη μόδα αποκαλείται «μεταφορά τεχνολογίας», απομυθολογώντας, όσο μάς επιτρέπει ο χώρος, τη νεοφιλελεύθερη άποψη⁷. Άποψη που, ξεκινώντας από ένα «ιδανικό» χώρο όπου οι παραγωγικοί συντελεστές είναι ενκίνητοι, θεωρεί ότι η διαδικασία της ανάπτυξης μπορεί ανεμπόδιστα να καλύψει όλα το χώρο άρκει να πραγματοποιηθεί «μεταφορά τεχνολογίας», ταυτίζοντας την τελευταία με την κυκλοφορία εμπροσινμάτων (ευρεσιτεχνίες, τεχνική βοήθεια, μελέτες, υλικά...) σε μία ελεύθερη αγορά, περιορίζοντας έτσι τους στόχους της εθνικής και διεθνούς πολιτικής των κρατών, την άρση όρισμένων έμποδίων. Σ' αυτό το

πλαίσιο, οι πιό ίκανοί και άποτελεσματικοί φορείς «μεταφοράς» είναι οι πολυεθνικές εταιρίες, για τις όποιες μένει να προσδιοριστεί ένας «κώδικας συμπεριφοράς» (σύμφωνα με το σχέδιο Κίσιινγκερ).

Ωστόσο, η τεχνολογία πριν και περισσότερο από πρόβλημα κυκλοφορίας είναι πρόβλημα παραγωγής. Καί τό κρίσιμο ζήτημα δέν είναι ή πολύ άμφίβολη «μεταφορά»

3. Όπως υπογραμμίζει ό P. Mantoux, δέν είναι ότι ή επιστήμη δέν παίζει σημαντικό ρόλο στό στάδιο της μανουφιακτούρας αλλά μάλλον τό ότι ό ένδιάμεσος τεχνολογικός κρίκος δέν είχε άκόμη διαμορφωθεί.

4. K. Μάρξ: *Τό Κεφάλαιο*, τ. 2, σ.7. Ed. Sociales.

5. M. Freyssinet: *Η διαδικασία υπερέθμισης - υποβάθμισης της εργατικής δύναμης*, Παρίσι 1975.

6. P. Judet: *Μεταφορά τεχνολογίας και διεθνοποίηση του κεφαλαίου*, Options Mediterraneennes No 27.

7. P. Judet-J. Perrin: *Μεταφορά τεχνολογίας και ανάπτυξη*, Irep, Γκρενόμπλ 1976

της αλλά ο έλεγχός της, ή συμμετοχή των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών στην παραγωγή και αναπαραγωγή της.

Σήμερα, σέ εποχή όπου ο εθνικός παραγωγικός χώρος «διαρρυνύεται» και ή παραγωγή διεθνοποιείται, μιά ανάλυση στή βάση κλάδων και τομέων⁸ θά κατέληγε στήν εικόνα ενός αληθινού παγκόσμιου παραγωγικού χώρου, συντεταγμένου ιεραρχικά, όπου κάθε χώρα παίρνει τή θέση της ανάλογα μέ τό επίπεδο ανάπτυξης του δικού της παραγωγικού συστήματος. Πράγματι, κάθε εθνικό παραγωγικό σύστημα έχει, τήσει ιστορικά μιά δική του συνοχή. Στά πίο ώριμα και κυρίαρχα συστήματα ή συνοχή αυτή προσδιορίζεται από τήν οργανική λειτουργία των υποτομέων της πίο ύψηλης τεχνολογίας (παραγωγή μέσων παραγωγής γιά τήν παραγωγή μέσων παραγωγής) πού επιβάλλει τά διεθνή παραγωγικά πρότυπα. Αντίθετα στά λιγότερο ισχυρά συστήματα, όταν δέν πρόκειται γιά άπλά άθροίσματα κλάδων κλειστής και έξωστρεφούς λειτουργίας, ή συνοχή τους δένεται γύρω από τήν παραγωγή καταναλωτικών ή, στήν καλύτερη περίπτωση, ενδιάμεσων αγαθών, έτσι πού τό όλο σύστημα λειτουργεί σάν «είσορη» στό πλαίσιο του διεθνούς καταμερισμού εργασίας.

Η ενεργοποίηση αυτής της στατικής άκόμη εικόνας θά αποκαλύπτει μιά κίνηση πού θεμελιώνεται στή συνύπαρξη δύο κυριών τάσεων:

- Τάση όμοιογενοποίησης των παραγωγικών προτύπων, αναγκαία συνθήκη γιά τήν όμαλή διευρυνση του συστήματος κάτω από τή συνεχή παρουσία και πίεση του ανταγωνισμού. Μερικότερη έκφραση της, γιά τό σκοπό πού μās ενδιαφέρει εδώ, είναι ή τάση γιά μεταφορά τεχνικής μέ τήν έννοια μιάς κάποιας αποκέντρωσης όχι όλόκληρων κλάδων αλλά ορισμένων τμημάτων τους πού δέν καλύπτουν όλο τό φάσμα της τεχνικής και, άκόμη περισσότερο, της οικονομικής λειτουργίας του κλάδου και πού τό προϊόν τους συχνά δέν αξιοποιείται παρά στά πλαίσια του «συνολικού έμπορεύματος» στον όρίζοντα της διεθνούς άγοράς.

- Τάση διαφοροποίησης των παραγωγικών προτύπων, νόμος λειτουργίας του συστήματος. Στήν προσπάθεια νά αναζητηθεί διαφορικό κέρδος, ο μονοπωλιακός έλεγχος της παραγωγής τεχνολογίας (βαριάς ή έλαφράς, έντάσεως κεφαλαίου ή εργασίας) πού επιτρέπει τή βαθμιαία επιβολή νέων παραγωγικών προτύπων γίνεται αντικείμενο διαμάχης στήν κορυφή της ιεραρχίας πού συνεπάγεται και τάση μή μεταφοράς τεχνολογίας. Φυσικά οί πίο παλαιές τεχνολογίες γλιστράνε στά κατώτερα επίπεδα της ιεραρχίας στό βαθμό πού έχουν ολοκληρώσει τόν ιστορικό τους ρόλο της πρωτοπορίας στή διαδικασία της οικονομικής και κοινωνικής προόδου (ύφαντουργία... κλπ.).

Από μιά τέτοια ανάλυση, πού αναλάβαμε τόν κίνδυνο νά σχηματοποιήσουμε στό έπακρο, προκύπτουν ορισμένες συνέπειες από τίς όποιες θά έλάμα νά τονίσουμε εκείνες πού ένδιαφέρουν άμεσα τό στόχο μας.

1. Τάσεις και αντι-τάσεις εξασφαλίζουν μακροπρόθεσμα τή μετατροπή των άνωτερων συνθηκών παραγωγής σέ ενδιάμεσες και στή συνέχεια σέ κατώτερες. Η τεχνική πρόοδος δέν είναι τό αποτέλεσμα ύποθετικών καταστάσεων ισορροπίας αλλά της διαμάχης παραγών και κεφαλαίων. Χωρίς αυτό νά σημαίνει ότι μιά μή ισόρροπη κατάσταση είναι και άνισόρροπη.

2. Είναι άλήθεια ότι ή άγορά τεχνικής και τεχνολογίας, όπως κάθε άγορά, είναι συνάρτηση του συσχετισμού δυνάμεων πού συνυπάρχουν. Οί λίγες εταιρίες (ιδιωτικές ή κρατικές) λίγων χωρών πού έλέγχουν τήν παραγωγή τεχνολογίας, κλάδων παλιών (σιδηρουργία, ύφαντουργία...) ή νέων (πυρηνική ένέργεια, ηλεκτρονικοί έγκέφαλοι, Informatique, άεροναυπηγική...) είναι σέ θέση νά φτιάχνουν τήν άγορά⁹. Μιά άγορά δύσκαμπτη (άν

δέν είναι «φανταστική», έξαρτώμενη από τήν έσωτερική πολιτική των πολυεθνικών εταιριών ή τίς δια-κρατικές συμφωνίες) όπου τό όριακό κόστος του πωλητή είναι μηδέν και εκείνο του άγοραστή άπειρο, έτσι πού ή «έπιλογή» του δεύτερου νά περιορίζεται στή επιδοκιμασία μιάς έπιλογής πού ο πρώτος έχει κιάλας κάνει. Μέ τελικό άποτέλεσμα τήν ένσωμάτωση του άγοραστή σ' ένα κύκλωμα του οποίου τά πλεονεκτήματα δέν μπορεί νά απολαύσει παρά άγοράζοντας άδιάκοπα νέα τεχνολογία.

Όστόσο, μεταφορά τεχνικής και μή-μεταφορά τεχνολογίας, σάν κυρίαρχες τάσεις, δέν προκύπτουν από τόν «ούμανισμό» ή τήν «μακιαβελική» διάθεση αντίστοιχα κάποιων δήθεν «υποκειμένων της ιστορίας» αλλά από τή «λογική» του παγκόσμιου καπιταλιστικού συστήματος και τή συνολική σινοχή του, πού προκύπτει από ένα σύνολο άποφάσεων (συχνά αντιφατικών) άνιων φορέων έξουσίας και όπου οί πολυεθνικές εταιρίες (αυτά τά μεταπολεμικά φαντάσματα, κατά τόν Σπινέλι) προσπαθούν νά έπωφεληθούν.

Έτσι, ή συμμετοχή των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών στον έλεγχο της παραγωγής τεχνολογίας δέν μπορεί νά θεωρηθεί ως ύπόθεση «μεταφοράς» (ή τάση του συστήματος είναι αντίθετη) ή άποκατάσταση των «αυτοματισμών» μιάς έλεύθερης άγοράς. Στήν πραγματικότητα, ή συμμετοχή αυτή δέν μπορεί νά είναι παρά τό άποτέλεσμα της πολιτικής βούλησης των ένδιαφερομένων πού θά στηριχθεί στήν άναγκαία γιά τή συνοχή ού παγκόσμιου καπιταλιστικού συστήματος διαπραγματέυση της συγκατάνευσής τους. Ίδιαίτερα σήμερα πού ή συνοχή του συστήματος και τό θεσμικό του πλαίσιο άμφισβητούνται τόσο σέ εθνικό όσο και διεθνές επίπεδο.

Γ. Οικοδόμηση της «νέας τάξης» πραγμάτων και μεσογειικός χώρος

Από τό ξέσπασμα της τελευταίας γενικής κρίσης του παγκόσμιου

καπιταλιστικού συστήματος ή άναζητηση μιάς Νέας Παγκόσμιας Οί-

κοινωνικής Τάξης βρίσκεται στο κέντρο της προβληματικής πάνω στα ιδιαίτερα θέματα της αναπτυξιακής διαδικασίας. Από μιὰ πλούσια κιόλας φιλολογία¹⁰ θά θέλαμε νά τονίσουμε ορισμένα σημεία ιδιαίτερα σημαντικά, πού μπορούν νά δώσουν νέες προεκτάσεις στην ανάλυσή μας.

α) Ἡ παγκόσμια «τάξη» πού μεταπολεμικά στηρίχτηκε στην ἡγεμονία τῶν δύο ὑπερ-δυνάμεων σ' ἓνα δι-πολικό κόσμο ἔχασε βαθμιαία πολύ ἀπό τήν ἀρχική της αὐστηρότητα. Στήν πραγματικότητα, ἡ στρατιωτική ἰσορροπία (κυρίως ἡ τυρηνική) καί ἡ συνακόλουθη πολιτική τῆς «εἰρηνικῆς συνύπαρξης» ἐπέτρεψαν, μέ περίεργο φαινομενικά τρόπο, τήν ἐκδήλωση ἀντιθέσεων μέ πιό γνωστά παραδείγματα τήν περίπτωση Γαλλίας, Γερμανίας, Ἰαπωνίας ἀλλά καί Γιουγκοσλαβίας, Κίνας Ρουμανίας.

β) Ὁ διεθνῆς καταμερισμός ἐργασίας, θεμελιωμένος σέ τελευταία ἀνάλυση στην ἡγεμονία τῶν ἀμερικανικῶν προτύπων (πρότυπα νομισματικά, ἐμπορικά... καί – τελευταία ἀλλά ὄχι ἐλάχιστα – τεχνολογικά), ἀμφισβητεῖται ἀπό τά τέλη τῆς δεκαετίας τοῦ '60 ὀλοένα κί πῶ ἔντονα, τόσο στό Βορρά (ἀπό τίς ὀλοκληρωτικά ἀνοικοδομημένες καί βιομηχανικά ἀναπτυνγμένες χώρες) ὅσο καί στό Νότο (ἀπό τίς χώρες πού ἐπιχειροῦν τήν ἐκβιομηχάνισή τους ἢ πού κατέκτησαν πρόσφατα τήν ἐθνική τους ἀνεξαρτησία).

γ) Τό κέντρο βάρους τῆς σύγχρονης γεωπολιτικῆς μετατοπίζεται ἀπό τόν ἄξονα Δύση-Ἀνατολή πρὸς τόν ἄξονα Βορράς-Νότος. Κάθε χώρας, ὡστόσο, μέ τίς δικές του ἐσωτερικές ἀντιφάσεις, τοῦ τύπου Βορράς-Βορράς (βλέπε τή διαμάχη ΗΠΑ-Γαλλίας στην ἀεροναυπηγική τεχνολογία, ΗΠΑ-Γερμανίας στην πυρηνική...) ἢ Νότος-Νότος, μέ κίνδυνο, στή δεύτερη περίπτωση, ἐμμεσης ἀναπαραγωγῆς τῆς παλαιᾶς διαμάχης Ἀνατολή-Δύση (μάρτυρας ἡ πολιτικοστρατιωτική κατάσταση στην Ἀφρική καί Μέση Ἀνατολή).

δ) Ἰδιαίτερα σημαντική, τέλος, εἶναι ἡ διαπίστωση μιᾶς σχετικῆς ἀντιστοιχίας, ὀλοένα πιό ὁρατῆς, ἀνάμεσα στην ἐξέλιξη τῶν διεθνῶν

σχέσεων τῶν κρατῶν καί τῆς κοινωνικο-οικονομικῆς τους πραγματικότητας. Ἀρχεῖ γι' αὐτά νά παρακολουθήσει κανεῖς τήν εὐρωπαϊκή, ἀφρικανική καί λατινοαμερικανική πολιτική τῆς ΕΣΣΔ καί τῆς Κίνας, τίς τελευταῖες Κινεζο-ιαπωνικές συμφωνίες καί ΕΟΚ-Γιουγκοσλαβίας, τό «ἀνοιγμα» τοῦ Βιετνάμ στίς πολυεθνικές ἐταιρεῖες στίς ἀρχές τοῦ 1977, τίς εὐρωπαϊκές τάσεις τῆς νοτιοευρωπαϊκῆς ἀριστερᾶς (ὁμόφωνες στην Ἰταλία, Ἰσπανία, ἀλλά λιγότερο στίς Γαλλία, Πορτογαλία, Ἑλλάδα), τή συνεργασία τῶν ἀραβικῶν χωρῶν (ἀπό Ἀλγερία μέχρι Ἰράν), ἢ τῶν βαλκανικῶν χωρῶν (Ἑλλάδα μέ Βουλγαρία, Ρουμανία, Γιουγκοσλαβία), τή μεσογειακή καί ἀφρικανική πολιτική τῆς ΕΟΚ.

Στό πλαίσιο αὐτό ἐνός κόσμου ὀλοένα περισσότερο σύνθετου καί λιγότερο δύσκαμπτου – ἔτσι πού ἡ προοπτική ἀνάδυση νέων πόλων (Εὐρώπη, Ἰαπωνία, Κίνα) δέν ἀπασχολεῖ πιά ἀποκλειστικά τή ρομαντική σκέψη – ἡ Μεσόγειος καταλαμβάνει τή δική της εἰδική θέση:

– Ἀποτελεῖ ἓνα ἀπό τά ἐλάχιστα παραδείγματα συνύπαρξης, σέ τόσο περιορισμένο γεωγραφικό διάστημα, τόσο διαφορετικῶν χωρῶν ἀπό ἄποψη κοινωνικο-οικονομικῆς ὀργάνωσης, ἐπιπέδου ἀνάπτυξης καί τρόπου ζωῆς.

– Εἶναι ἴσως ὁ μόνος γεωπολιτικός χώρος ὅπου ἀμερικανικά καί εὐρωπαϊκά συμφέροντα ἀποκλίνουν ἀντικειμενικά. Φαίνεται ὅτι τό ἀντίκρουσμα τῆς ἀξανάμενης ἀμερικανικῆς πολιτικῆς παρουσίας στην περιοχή ἦταν ἡ συνεχῆς ἐνίσχυση τῆς εὐρωπαϊκῆς οικονομικῆς παρουσίας. Ἔστω καί ἂν ἡ «πετρελαϊκή κρίση» ἔθρεψε προσωρινά ἀντίθετες τάσεις.

– Οἱ εὐρω-μεσογειακές σχέσεις παίρνουν, μετά τήν κρίση, νέες διαστάσεις. Ἡ Μεσόγειος εἶναι ζωτική γιά τήν Εὐρώπη. Ἐμπορικός σύντροφος τό ἴδιο σημαντικός σέ ἀξία μέ τίς ΗΠΑ καί περισσότερο ἀπό τήν Ἰαπωνία, τήν ΕΣΣΔ ἢ τή Λατινική Ἀμερική· προμηθευτής στρατηγικῶν πρώτων ὑλῶν (πετρέλαιο, φωσφάτα), ἐργατικῆς δύναμης, τουριστικῶν καί ἄλλων (μεταφορές γιά τήν Ἑλλάδα) ὑπη-

ρεσιῶν· προνομιοῦχος χώρος ἀξιοποίησης τῶν εὐρωπαϊκῶν κεφαλαίων... Ἀλλά καί ἡ Εὐρώπη εἶναι ζωτική γιά τή Μεσόγειο. Πρῶτος πελάτης, προμηθευτής μέσων παραγωγῆς, χώρος ἀπασχόλησης ἐπτά περίπου ἑκατομμυρίων ἐργατῶν...

Ξανάρχεται ἐτοιστή σκέψη ἡ ἰδέα αὐτῆς τῆς «μαλακῆς κοιλιᾶς» τῆς Εὐρώπης πού εἶναι ἡ Μεσόγειος, σάν δυνατός χώρος «συνάντησης» τῶν ἀναγκῶν τῆς μιᾶς πλευρᾶς καί τῶν ἐπιθυμιῶν τῆς ἄλλης. Ἰδιαίτερα σήμερα πού ἡ οἰκοδόμησι μιᾶς νέας παγκόσμιας «τάξης» δέν μπορεῖ παρά νά στηριχθεῖ στή διαπραγμάτευση μιᾶς γενικῆς συγκατάβασης πάνω στόν τρόπο διεύρυνσης τῶν γεωπολιτικῶν, κοινωνικο-οικονομικῶν ἀλλά καί τεχνολογικῶν βάσεων τοῦ συστήματος.

8. Βλέπε τίς ἀναλύσεις τῶν R. Borrelly: *Οἱ τομεικῆς ἀνισότητες τοῦ ποσοστοῦ κέρδους*, Ρυγ 1975 καί C. Palloix: *Παραγωγική διαδικασία καί κρίση τοῦ καπιταλισμοῦ*, Maspero 1977.

9. G. Vaitsos: *Διαπραγμάτευση καί κατανομή τῶν εἰσοδημάτων κατά τήν ἀγορά τεχνολογίας ἀπό τίς ὑπό ἀνάπτυξη χώρες*, Iderp, Dakar 1971.

10. Μεταξύ ἄλλων, Gresi: *Ὁ διεθνῆς καταμερισμός τῆς ἐργασίας*, Παρίσι 1975, M. Dowdar: *Ἡ κρίση τῆς καπιταλιστικῆς οἰκονομίας*, Μονπελιέ 1976, A. Malassis: *Γεωργία καί Μεσογειακή ἀνάπτυξη, εἰσήγηση στό Γαλλο-ἰταλικό Μεσογειακό Συμπόσιο*, Ὀκτωβ. 1975, P. Judet: *Συνεργασία καί ὀλοκλήρωση στή Μεσόγειο*, Συμπόσιο Ἰνστιτούτου Affairi International, Μιλάνο, Μάρτιος 1976, R. Alibon: *Σκέψεις γιά τίς προοπτικῆς ἐκβιομηχάνισης στή Μεσόγειο*, Συμπόσιο Ἀνάπτυξη καί σταθερότητα στή Μεσόγειο, Ἀθήνα, Ἰανουάριος 1977, M. Παπαγιαννῆς: *Κρίση καί ἡγεμονική οἰκοδόμησι μιᾶς νέας παγκόσμιας οἰκονομικῆς τάξης στή Μεσόγειο*, ΕΚΚΕ, Ἀθήνα 1976.

Πρόκειται για μία έλπιδοφόρα δυνατότητα, με την προϋπόθεση ότι οι Μεσόγειοι θά θελήσουν και θά μπορέσουν νά οικοδομήσουν, όσο είναι ακόμα καιρός, την ευρωπαϊκή τους πολιτική πάνω από μικροεθνικισμούς, απέναντι σε μία Ευρώπη πού, αναζητώντας την ταυτότητά της, οικοδομεί κιόλας, και παρά τις αντιφάσεις της, τή μεσογειακή της πολιτική.

Δέν υποστηρίζουμε, βέβαια, τή δυνατότητα ν' αναδυθεί, σ' ένα όρατό μέλλον, ένας ολοκληρωμένος «μεσογειακός χώρος» πού θά λειτουργούσε σάν νέος πόλος. Θά ήταν τουλάχιστον ουτοπία νά υποτιμήσουμε τό γεγονός ότι στην περιοχή υπάρχει αφενός στρατιωτικο-πολιτική ρευστότητα, μέ πιά χτυπητά παραδείγματα τά προβλήματα τής Μέσης Ανατολής, τής Κύπρου και τής Δυτικής Σαχάρας, και αφετέρου κοινωνικο-οικονομική δυσκαμψία, κυρίως όσον αφορά τήν ενσωμάτωση στην αναπτυξιακή διαδικασία των Ισλαμικών αγροτικών πληθυσμών (άπό τίς καλύτερες περιπτώσεις π.χ. ή Αλγερία δαπανάει τό 1/3 τής αξίας του πετρελαίου πού εξάγει για νά καλύψει τό έλλειμμα της σε στάρι).

Τίποτα όστόσο δέν επιτρέπει νά αποκλείσουμε εκ των προτέρων τή δυνατότητα:

- νά πυκνώσουν οί ανεπαρκείς σήμερα ένδο-μεσογειακές σχέσεις (έμπορικές, βιομηχανικές, τεχνολογικές)
- νά διαφοροποιηθούν οί σχέσεις των μεσογειακών χωρών προς τήν κατεύθυνση των Βαλκανίων, τής Ανατολής και τής Αφρικής
- νά αξιοποιηθούν στο έπακρο οί

αντιθέσεις του Βορρά, παίζοντας αξιοπίστα τό χαρτί τής Ευρώπης - νά συντονιστεί σε μεσογειακό επίπεδο και κυρίως σε επίπεδο των περισσότερων ομοιογενών υποσύνολων ό ευρωμεσογειακός διάλογος.

Θά μπορούσε κανείς, για παράδειγμα, νά σκεφτεί τό υποσύνολο «Νότια Ευρώπη»¹¹. Στά σύνορα τής μεσογειακής πολιτικής των Ευρωπαίων και τής ευρωπαϊκής των Μεσογείων θά μπορούσε νά λειτουργήσει ως συνδετικός κρίκος, πού τή σημασία του δέν μπορούμε ακόμα νά εκτιμήσουμε εύκολα. Είναι όμως άναμφισβήτητο ότι για τίς νοτιοευρωπαϊκές χώρες αυτός ό ρόλος, πού θά ήταν ένα «ατού» κατά τή διαπραγμάτευση του περιεχομένου τής «θέσης» τους στον ευρωπαϊκό χώρο, προϋποθέτει τήν ένίσχυση και διαφοροποίηση των μεσογειακών τους σχέσεων.

Μένει νά προσδιοριστεί τό περιεχόμενο αυτών των σχέσεων για νά μήν περιοριστούν σε μία άπλή ανάρρωση παλαιών μορφών κυριαρχίας. Μία νέα πρακτική μπορεί νά ξεκινήσει μέ κοινές επιχειρήσεις (πού θά κρατήσουν για τόν έαυτό τους τό ρόλο του πρώτου εργολάβου) σε περιφερειακή κλίμακα και σε κλάδους όπως μεταλλουργία, πετροχημεία, ναυπηγεία και θαλάσσιες μεταφορές, αγροτική, βιομηχανική και τουριστική ύποδομή... και μέ στόχους τή βαθμιαία περιφερειακή ολοκλήρωση και συμμετοχή στην παραγωγή και τόν έλεγχο σύγχρονης τεχνολογίας. Η πρακτική τής Αλγερίας και τής Γιουγκοσλαβίας αλλά και ή αναγγελλόμενη τής Ισπανίας και τής Ελλάδας είναι αξιοπίστα παραδείγματα.

τολισμού τής θεωρίας και τής πράξης.

Αν είναι αλήθεια ότι ή σημερινή τεχνολογική πραγματικότητα είναι προϊόν του παγκόσμιου καπιταλιστικού συστήματος, είναι τό ίδιο αλήθεια ότι καμιά έναλλακτική προοπτική δέν έχει ακόμα προταθεί. Ακόμα και ό χώρος του «ύπαρκτου σοσιαλισμού» δέν ξέκοψε απ' αυτήν τήν πραγματικότητα. Γεγονός καθόλου έκπληκτικό αφού ένας «άλλος» δρόμος δέν είναι μία κατάσταση «πραγμάτων» αλλά μία συνεχής κ. ί μακρόχρονη διαδικασία, έτσι πού μία «άλλη» τεχνολογία δέν μπορεί νά είναι ή προϋπόθεση της αλλά τό ιστορικό της προϊόν.

Εκείνο πού είναι βέβαιο είναι ότι δέν υπάρχουν σήμερα «εθνικές» λύσεις στα τεχνολογικά (και άλλα) προβλήματα. Η περιφερειακή ολοκλήρωση δέν είναι μία διαδικασία καλή ή κακή καθεαυτή αλλά σε σχέση μέ τό κοινωνικοπολιτικό της περιεχόμενο. Πώς μπορούμε νά προσανατολίσουμε τή διαδικασία προς μία ολοκλήρωση ενεργητική μέ κοινωνικο-οικονομικούς στόχους προσδιορισμένους πολιτικά;

Μία ρεαλιστική στρατηγική στηριγμένη (α) στην άπομυθοποίηση τής νεο-φιλελεύθερης ιδεολογίας (β) στο πέρας από τήν προβληματική τής δήθεν «μεταφοράς» σε εκείνη τής συμμετοχής στον έλεγχο και τήν παραγωγή τής τεχνολογίας και (γ) στη διαπραγμάτευση τής αναγκαίας συγκατάβασης για τήν οικοδόμηση τής νέας παγκόσμιας οικονομικής τάξης, μπορεί νά θεμελιωθεί σε περιφερειακή συνεργασία και μέ στόχους προοδευτικά:

- τόν εμπλουτισμό τής γνώσης πάνω στις υπάρχουσες γνώσεις και τά πρακτικά προβλήματα εκπαίδευσης και πληροφορησης
- τήν κατάκτηση σε συγκεκριμένες περιπτώσεις (π.χ. σιδηρογεία) του σχεδίου τής γενικής «σύλληψης» τής τεχνολογικής ανάγκης τής περιοχής, εισάγοντας έτσι τό πρώτο στοιχείο αναταραχής στην άλυσίδα τής τεχνολογικής εξάρτησης
- τή συνεχή ένίσχυση τής αναπτυξιακής έρευνας και τή διεύρυνση

Δ. Για μία ρεαλιστική στρατηγική

Οί παραπάνω λίγες παρατηρήσεις δέ θάπρεπε νά οδηγήσουν σε μία μοιρολατρία ανιστορική όπως θά ήταν π.χ. ή θεώρηση μιάς χώρας σάν άπλου άντικειμένου καταδικασμένου - νά υποστεί παθητικά τίς συνέπειες του παγκόσμιου καπιταλιστικού συστήματος. Ούτε όμως, απ' τήν άλλη μεριά, σε έναν ούμανισμό πού θά ήταν ή άπλή άρνηση

(στη βάση μιάς άποπροσανατολιστικής ορολογίας του τύπου: «άπόλυτη» ανεξαρτησία, «αυτόνομη» ανάπτυξη, «έξοδος» από τήν άγορά) μιάς κοινωνικο-οικονομικής και τεχνολογικής πραγματικότητας δυσκολομετάβλητης μεσοπρόθεσμα. Μεγάλος είναι ό κίνδυνος δημιουργίας νέων ιδεολογικών παραπεσμάτων και άποπροσανα-

έτσι της ικανότητας παραγωγής τεχνολογίας ανεβαίνοντας από τό στάδιο της «σύλληψης» μέχρι την τελική εφαρμογή (προμελέτες, μελέτες)

– τη «σμίκευση» σ' όρισμένες περιπτώσεις του μεγέθους της επιβλημένης τεχνικής ή την εφαρμογή άλλης πλώ προσαρμοσμένης στις περιφερειακές δυνατότητες και ανάγκες. (Ή δυνατότητα να παρακαμφθούν οι γιγαντιαίες (για να είναι ανταγωνιστικές) σήμερα ύψικάμιννοι (5-10 εκατ. τόννων τό χρόνο) χάρη στην εφαρμογή της άμεσης άναγωγής σιδηρομεταλλεύματος με φυσικά άέρια ή και λιγνίτη σε μονάδες 0,5 1 εκατ. τόννων, είναι ένα μόνο παράδειγμα

– τη συμμετοχή στη διεθνή παραγωγή τεχνολογίας με άρνηση της παθητικής συμπληρωματικότητας και του ρόλου του άπλου ύποκατασκευαστή ή συναρμολογητή

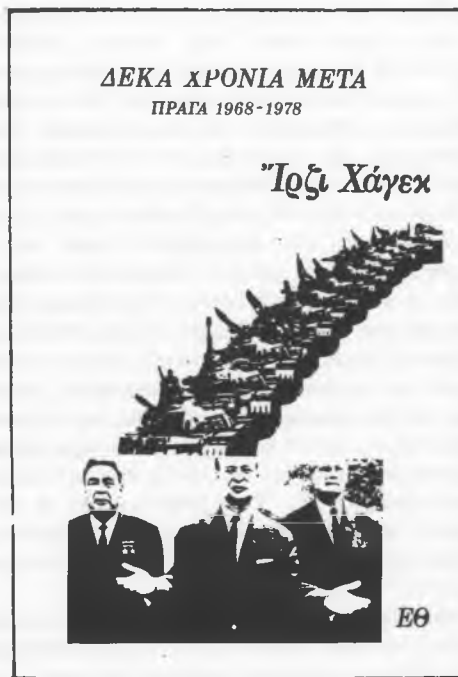
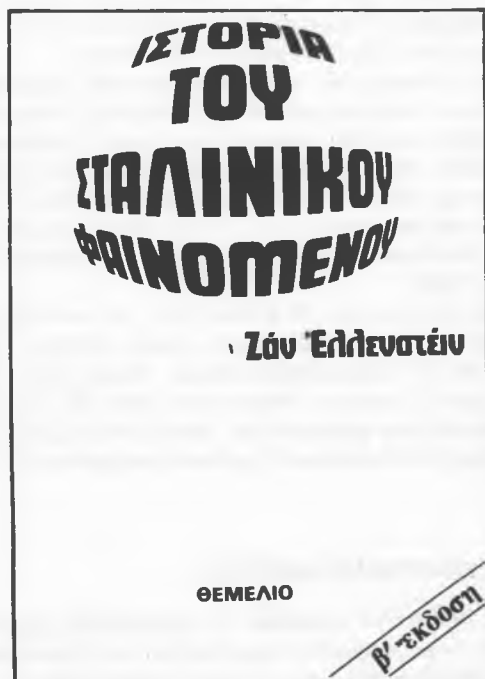
– την άνάπτυξη γεωργικής τεχνολογίας ικανής να έξουδετερώσει τό σύγχρονο «όπλο της διατροφής».

Στούς παραπάνω στόχους θά μπορούσαμε νά προσθέσουμε και άλλους. Στην πραγματικότητα, δέν είναι οι ιδέες πού λείπουν. Λείπει ή πολιτική βούληση πού θά έκτιμήσει ποιές από αυτές είναι ρεαλιστικές μέ τόν συγκεκριμένο συσχετισμό δυνάμεων, μέ ποιό τρόπο και σε ποιό χώρο μπορούν νά εφαρμοστούν, ή ταχύτητα και ή συνέπεια στην εφαρμογή τους. Ή άνάλυση πού προηγήθηκε, χωρίς νά έξαντλεί τό θέμα, παίρνει μιά θέση. Άπέναντι στην άποδοχή μιάς δήθεν φυσιολογικής «ροής» τεχνολογίας, μέ λογική κατάληξη τή διαπιστούμενη σήμερα (παθητική) συμπληρωματικότητά μας, πρέπει νά άντιταχθεί ή άπαίτηση ενεργητικής συμμετοχής στον έλεγχο και την παραγωγή της τεχνολογίας.

Άπαραίτητη προϋπόθεση για την προώθηση μιάς τέτοιας στρατηγικής είναι ή έκτίμηση του μεσοπρόθεσμα «έφικτου» και ή έκλογή των άναγκαίων συμμαχιών σε γεωπολιτική περιφερειακή κλίμακα αλλά

και σε εθνική. Γιατί ή οικοδόμηση της νέας «τάξης» σε παγκόσμιο επίπεδο προϋποθέτει την άποκατάσταση της πρώτα σε εθνικό επίπεδο. Και θά ήταν ιστορική άνικανότητα για όσους φιλοδοξούν νά πάνε «κόντρα στο ρεύμα» νά άφήσουν άνεμετάλλευτη τή δυναμική πού συνεπάγεται μιά τέτοια μεσοπρόθεσμη δυνατή προοπτική στο όνομα της «καθαρότητας» (άπλοϊκότητας;) των «θέσεων». Μεσοπρόθεσμοι και μακροπρόθεσμοι στόχοι δέν είναι έξορισμού άντιφατικοί. Έκτός άν δέν πρόκειται για άπλή άπώλεια της αίσθησης του χρόνου αλλά για φυγή μπροστά σε μιά πολύπλοκη πραγματικότητα πού δέ χωράει σε στατικά έρμηνευτικά σχήματα.

11. Μ. και Ε. Παπαγιαννάκης: «Συνοπτική συγκριτική μελέτη της οικονομίας των νοτιοευρωπαϊκών χωρών». Πολίτης, Φεβρ. 1977.

Τό γλωσσικό ιδίωμα τῶν φιλομοφύλων

τοῦ Νίκου Παπαγιάννη

Τί είναι ψυχική ἀρρώστια

Τά ψυχιατρικά βιβλία καί ἐγχειρίδια, ἀφιερώνουν ξεχωριστό κεφάλαιο σέ ομάδα καταστάσεων, πού καλύπτουν μέ τό γενικό ὄρο «ψυχανωμαλίες ἢ διαταραχές τῆς προσωπικότητας ἢ ψυχοπαθητικές διαταραχές». Περιλαμβάνουν σ' αὐτό ἀνομοιογενεῖς καταστάσεις, ὅπως τίς τοξικομανίες, τόν ἀλκοολισμό καί τίς σεξουαλικές παρεκκλίσεις.

Φυσικά ιδιαίτερη ἔκταση δίνεται στό θέμα τῆς φιλομοφυλίας.

Εἶναι ὅμως ἡ φιλομοφυλία ἀρρώστια;

Καί τί είναι ἀρρώστια καί μάλιστα ψυχική;

Χωρίς ὑπερβολή, ἡ ψυχιατρική είναι ἀκόμη ἐπιστήμη στά σπάργανα. Χῶρος γεμάτος ἀμφισβητήσεις καί ἀνακατατάξεις. Τί είναι ψυχική ὑγεία καί τί ψυχική νόσος, εἶναι δύσκολο κανεῖς νά πεῖ. Τά ὅρια ἀνάμεσα τούς ἀσαφιοποιῶνται καί ἀλληλοεπικαλύπτονται (Στεφανής, 1974).

Πολύ ἀδρά, διαταραχή στίς ψυχικές λειτουργίες συνιστᾷ τήν ψυχική νόσο. Στήν κλινική εἰκόνα ἡ διαταραχή αὐτή βρῖσκει ἔκφραση στή συμπεριφορά. Ἔτσι, ἡ ψυχοπαθολογία μορφοποιεῖται ἀπό σημάδια καί συμπτώματα διαταραχῶν τῆς συμπεριφοράς. Θεωρεῖται διαταραχή τῆς συμπεριφοράς κάθε παρέκκλιση συναλλακτική ἐνδο — ἢ ἐξωατομική πού προκαλεῖ ἐνόχληση ἢ δυσφορία ἢ ἀντίδραση ξενισμοῦ, γιατί ξεφεύγει ἀπό τό πλαίσιο τῶν παραδεχτῶν τύπων γιά τό συγκεκριμένο τόπο καί χρόνο. Παράμετροι ὅπως ἡ συχνότητα, τό μέγεθος, τό ἐπικαίρο ἢ ἀνεπικαίρο εἶναι ἀποφασιστικές γιά τήν ὀριοθέτηση. Οἱ ψυχοπαθολογικές ἐκδηλώσεις διαφοροποιῶνται καί ἐξατομικεύονται ἀνάλογα μέ τήν ἀρχικά, γενετικά καθορισμένη, βιολογική δομή, τίς ψυχοτραυματικές ἐμπειρίες, τούς ἀμυντικούς μηχανισμούς καί τά προσαρμοστικά τεχνάσματα, πού διαμορφώθηκαν μέσα στό δεδομένο κοινωνικό-πολιτιστικό περιβάλλον. Ὅ,τι ξεφεύγει ἀπό τή μέση συμπεριφορά εἶναι παθολογικό. Ὅ,τι ἀπορρίπτει ἡ κοινή παραδοχή εἶναι νοσηρό. Ὁ ὑποκειμενικός παράγοντας λίγο λαβαίνεται ὑπόψη.

Τελευταία ψυχίατροι μέ κοινωνικό προσανατολισμό, πού δέν τούς ἱκανοποιοῦσαν ὅλα αὐτά, προσπάθησαν νά ὀρίσουν τήν ψυχική ὑγεία μέ βάση ἀτομικά χαρακτηριστικά, ὅπως ἡ ἱκανότητα προσαρμογῆς, ἡ αὐτε-

πίγνωση, ἡ ἐπίγνωση σκοποῦ τῆς ζωῆς, ἡ ἀποδοχή τοῦ κοινωνικοῦ ρόλου, ἡ ἀντοχή στίς ψυχοπαιετικές συνθη-

κες.
Ἄλλοι προχώρησαν περισσότερο σέ κατάλογο χαρακτηριστικῶν ιδιοτήτων πού τό θυμικό τους ἰσοζύγιο προσδιορίζει τήν ψυχική ἰσορροπία. Οἱ ιδιότητες αὐτές είναι ἡ αἰσιοδοξία καί ἀπαισιοδοξία, ἡ ἐξάρτηση καί ἀνεξαρτησία, ἡ ὀργάνωση καί συστηματικότητα, ἡ περιέργεια, ἡ ταυτότητα φύλου, ἡ συναγωνιστικότητα, ἡ συνεργατικότητα καί συμβατικότητα, ἡ σχέση μέ τήν ἐξουσία, ἡ ἔκφραση καί ὀ έλεγχος τῶν συγκινήσεων, ἡ ἱκανότητα γιά διαπροσωπικές σχέσεις, ἡ ἱκανοποίηση, τό συναίσθημα ἀσφάλειας, ἡ αὐτοεκτίμηση, ἡ ἀποφασιστικότητα.

Ἡ ψυχοδυναμική σχολή συναρτᾷ τήν ψυχική ὑγεία μέ τήν ἰσχὺ τοῦ ἐγῶ. Φυσιολογικό εἶναι τό ἄτομο πού ἐναρμονίζει τίς προεγωτικές ἐνορμήσεις μέ τίς ὑπεργωτικές ἀπαγορεύσεις.

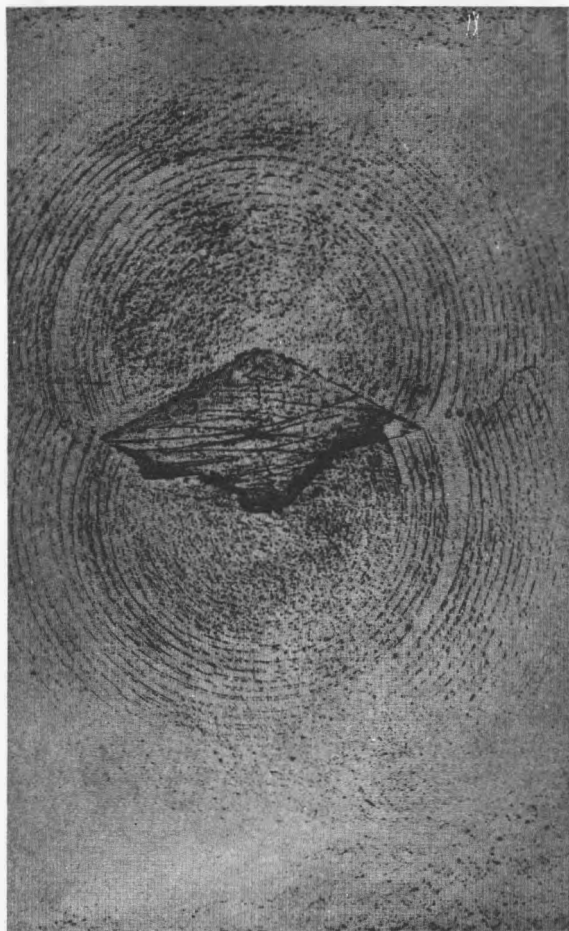
Οἱ συμπεριφεριολόγοι δέν ἀποδέχονται νοσολογικές ὀντότητες ἀλλά δέχονται συμπεριφορές ἀπροσάρμοστες ἀναφορικά μέ τό κοινωνικό περιβάλλον τῆς συγκεκριμένης στιγμῆς πού πρέπει νά διορθωθοῦν.

Τέλος οἱ ὑπαρξιστές τῆς ἀντιψυχιατρικῆς σχολῆς ἀπορρίπτουν κατηγορηματικά τή θέση ὅτι ὑπάρχει ψυχική νόσος καί ὅπου ἐμφανίζεται ὁ χαρακτηρισμός, τόν θεωροῦν σάν τήν ἔκφραση βίας τῆς ἴδιας τῆς ψυχιατρικῆς στό μέτρο πού ὁ κλάδος αὐτός ἀντικαθρεπτεῖ καί συμπεκνώνει σ' αὐτούς πού ἔχουν ὑποδειχθεῖ σάν ἀρρωστοί τήν ὑποψη βία τῆς κοινωνίας (Κοῦπερ, 1974).

Πολλοί ἐλπίζουν ὅτι θά φτάσει μέρα, πού μία αἰματολογική ἢ ἰστική ἢ βιοχημική ἢ ἄλλη ἐξέταση θά δείχνει ὅτι τό συγκεκριμένο ἄτομο, πάσχει ἀπό τή συγκεκριμένη ἀρρώστια. Μέχρι τότε, ὅμως, θά πρέπει μέ περίσκεψη νά χρησιμοποιεῖ κανεῖς ἐτικέτες γιατί τό ἐρώτημα τί είναι ψυχική ἀρρώστια παραμένει ἀνοικτό.

Εἶναι ἡ φιλομοφυλία ἀρρώστια;

Γιά τόν σύγχρονο ψυχίατρο ὁ φιλομόφυλος εἶναι ἀρρωστος γιατί ἐμφανίζει συμπεριφορά πού ξεφεύγει ἀπό τό μέσο ὄρο καί γιατί ἡ συμπεριφορά αὐτή εἶναι ἐνοχλητική γιά τό περιβάλλον του.

Οί συμπεριφεριολόγοι μάλιστα ανέπτυξαν ξεχωριστές μεθόδους για τήν θεραπεία του. Οί φιλομόφυλοι, λένε, έμαθαν νά είναι φιλομόφυλοι γιατί συνδυάσανε κάποτε τή φιλομοφυλική έμπειρία μέ τήν ήδονή. Έμεις θά άντιστρέψουμε αυτή τή σχέση και θά συνδυάσουμε τή φιλομοφυλική έμπειρία μέ τόν πόνο. Έτσι παίρνουν τόν «αρωστο» και τοδ δίνουν ήλεκτρικά έρεθίσματα τήν ώρα πού προβάλλουν σλάιτς μέ φιλομοφυλικά θέματα. Έ Η μέθοδος έγινε ευρύτερα γνωστή από τό φίλμ «Κουρδιστό πορτοκάλι».

Είναι φανερό ότι μιά τέτοια μορφή θεραπείας δέν διαφέρει από τήν τιμωρία και τόν έξευτελισμό. Τό τραγικό είναι ότι αυτή τή φασιστική μεθοδολογία επέτρεψε ο όρθολογισμός, πρós χάρη τής επιστήμης μεταβάλλοντας τό γιατρό σέ δήμιο.

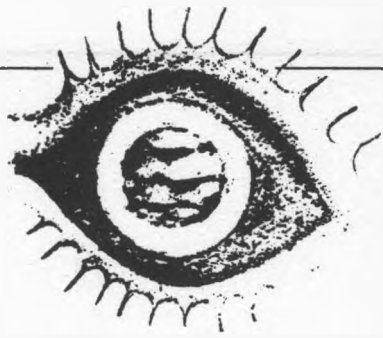
Ένας παραλογισμός πού θέλει νά λέει ότι κάνει τό καλό, κάνοντας κακό.

Έ Η έρωτική έλευθεριότητα, πού δέσποζε στην Πλατωνική κουλτούρα λησμονιέται και αντικαθίσταται από μιά στενόκαρδη και μεροληπτική ήθική, πού διαχωρίζει τόν έρωτα σέ λογικό και παράλογο, σέ θεμιτό και άθέμιτο. Έ Ο τελευταίος πρέπει νά καταδικαστεί και νά τιμωρηθεί. Έ Η ψυχιατρική, έκφραστής και φορέας τών κοινωνικών, πολιτιστικών, ήθικών και θρησκευτικών ιδεών και άντιλήψεων πού επικρατούν, θά αναλάβει αυτό τό ρόλο. Έ Ανίκανη νά άντιμετωπίση προβλήματα, πού γεννήθηκαν από τό ίδιο σύστημα αξιών πού τή γέννησε, θά περιοριστεί σέ όρισμούς και άφορισμούς.

Φυσικά υπάρχουν περιπτώσεις, όπου ύποσημαίνεται ορμονική ή γοναδική ή βιολογική ή άλλη άνωμαλία άνιχνεύσιμη. Περιπτώσεις δηλαδή όπου ύπολειτουργούν οί γεννητικοί άδένες ή υπάρχει διαπλαστική ή χρωμοσωμιακή ή άλλη βλάβη και όπου ή φιλομοφυλία φαίνεται άμεσα έξαρτημένη και φυσική συνέπεια τής διαμαρτίας. Έ Όμως οί περιπτώσεις αυτές άποτελούν μειοψηφία. Στην πλειοψηφία ούδεμία οργανική βλάβη διαπιστώνεται, τουλάχιστον μέ τά μέσα πού διαθέτουμε σήμερα κι' αυτή ή πλειοψηφία είναι πού μετριέται σαν ψυχοπαθολογικά βλαμένη και γίνεται άντικείμενο μελέτης και σωφρονιστικής φροντίδας.

Έ Ιστορική άναδρομή

Γνωρίζουμε καλά, πόσο κοινωνικοί, οικονομικοί, πολιτισμικοί, θρησκευτικοί άκόμη και νομικοί, ποινικοί παράγοντες υπεισέρχονται και καθορίζουν άνάλο-

γα μέ τό χρόνο καί τόν τόπο τί είναι φυσιολογικό καί τί άφύσικο στή σεξουαλική συμπεριφορά τού άνθρώπου.

Ή φιλομοφυλία είναι καθολικό καί παγκόσμιο φαινόμενο. Παλιά όσο καί ή άνθρωπότητα. Ίδιαίτερα ένδημική στή Μεσογειακή λεκάνη, αλλά καί στήν Ίνδία, τήν Κίνα καί τά νησιά τού Ειρηνικού.

Ναοί όπως τής Ίσιδας στή Ρώμη καί τήν Αίγυπτο, ήταν άντρα φιλομοφυλικών έρώτων (West, 1968).

Στήν Παλαιά Διαθήκη αναφέρονται περιπτώσεις φιλομοφυλίας. Ή λέξη σοδομισμός προέρχεται από τά Σόδομα, τήν άμαρτωλή πόλη πού ό Θεός κατέστρεψε γιά τήν άκολασία της.

Στήν κλασική Ελλάδα, ή φιλομοφυλία ύμνήθηκε καί λατρεύτηκε εύλαβικά. Άριστουργήματα, όπως τό Συμπόσιο τού Πλάτωνα, γράφτηκαν γι' αυτή.

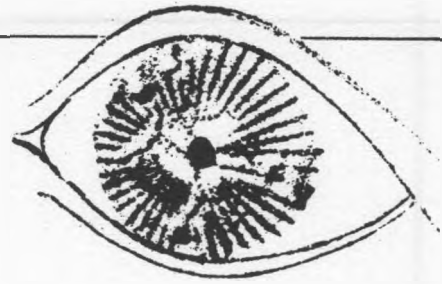
Στούς Ρωμαϊκούς χρόνους άπορομαντικοποιείται, θά λέγαμε, καί άπομυθοποιείται. Μεταβάλλεται σέ προσφιλή ένασχόληση, πού πλουτίζει τήν ποικιλία τών Ρωμαϊκών διασκεδάσεων.

Ούτε ό Θεός, μέ τίς δέκα έντολές, ούτε ό Χριστός μίλησαν γιά τή φιλομοφυλία. Βέβαια ό Χριστιανισμός μέ τήν άυστηρή ήθική του καί τό ένδιαφέρον του γιά τήν άγνότητα τού σώματος καί τής ψυχής, δημιούργησε νέες άπαγορεύσεις, πού βαθμιαία θεσμοποιήθηκαν σέ κοινωνικά ταμπού. Ώστόσο στό Βυζάντιο, ή φιλομοφυλία φαίνεται ότι ήταν έξαιρετικά διαδεδομένη. Γι' αυτό ή πολιτεία προσπάθησε νά τήν περιορίσει μέ άυστηρές ποινές, πού έφταναν τήν ποινή τού θανάτου διά ξίφους.

Στούς νεώτερους χρόνους έχουμε πλειάδα από διάσημους καί άσημους φιλομόφυλους, πού ό Βερλαίν θέλει νά όνομάζει έκλεκτούς, αλλά ή άλήθεια είναι ότι άνάμεσά τους θά βρεί κανείς όλη τή γκάμα τής νοημοσύνης από τήν ήλιθιότητα μέχρι τή μεγαλοφυΐα, όπως άκριβώς συμβαίνει στή ζωή.

Στίς μέρες μας, ή φιλομοφυλία πού όσο κρατούσε ή Άναγέννηση, άπολάμβανε τήν έλευθερία τού λόγου καί τήν καλλιτεχνική δημιουργικότητα, θά περάσει όριστικά στό χώρο τού άπαγορευμένου, τού χυδαίου καί τού πρόστυχου, κουβαλώντας τίς παλιές καταδίκες μιās άποθηρσκαιοποιημένης σοδομίας. Άπό δώ καί πέρα νέες σχέσεις καθιερώνονται άνάμεσα στόν έρωτα καί τόν παραλογισμό. Ύπαρχει ένας έρωτας λογικός καί ένας έρωτας παράλογος. Ή φιλομοφυλία άνήκει στό δεύτερο (Φουκά, 1964).

Φυσικά αυτά συμβαίνουν στόν πολιτισμό μας. Όμως σέ πολλές πρωτόγονες κοινότητες ή φιλομοφυλία είναι θεσμός. Σχεδόν όλοι οί νέοι περνούν από ένα στάδιο

φιλομοφυλικής κατήχησης, πριν άντρωθούν καί άποκτήσουν δική τους οίκογένεια.

Άν λάβουμε δέ ύπόψη καί τή σεξουαλική συμπεριφορά τών ζών, πού βριθεί φιλομοφυλικών πράξεων καί όπου ή φιλομοφυλία άσκειται άνεξάρτητα από τήν ύπαρξη τού θηλυκού, αλλά ποτέ κατ' άποκλειστικότητα, τότε εύλογα δημιουργείται τό έρώτημα γιατί νά υπάρχουν άποκλειστικοί φιλομόφυλοι σήμερα καί ποιά ή συμμετοχή τών κοινωνικών παραγόντων στή διαμόρφωση τής άποκλειστικής φιλομοφυλίας.

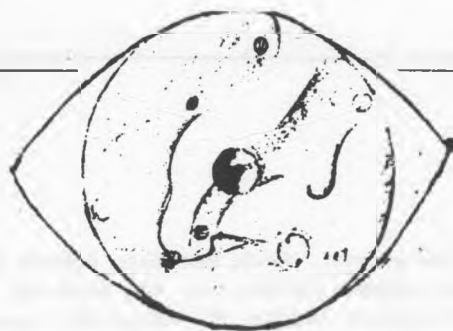
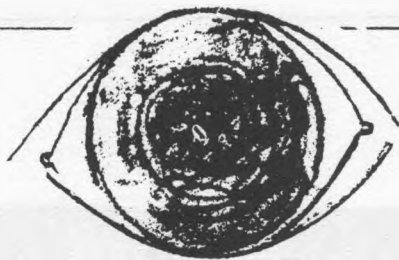
Ή κοινωνική θέση

Ή άναβίωση τού ένδιαφέροντος γιά τόν Παυλόφ καί τά έξαρτημένα άντανακλαστικά προκάλεσε σειρά πειραμάτων μέ άποτέλεσμα έξαιρετικά πολύτιμες πληροφορίες. Έτσι γνωρίζουμε ότι μπορούμε νά μεταβάλλουμε τήν έτεροσεξουαλική συμπεριφορά τών πιθήκων σέ όμοσεξουαλική, εάν χορηγήσουμε ήλεκτρικά έρεθίσματα κάθε φορά πού οί πίθηκοι άσκουν έτεροσεξουαλική δραστηριότητα. Επίσης εάν άπομακρύνουμε τά μικρά πιθηκάκια άπ' τή μητέρα τους, τούς πρώτους μήνες τής ζωής, δημιουργούμε σοβαρά προβλήματα συμπεριφοράς, όπως άπόσυρση, άπομονωτισμός, έτεροσεξουαλική άδεξιότητα καί άυνανισμός.

Αυτά έπιβεβαιώνουν καί πειραματικά τήν ψυχαναλυτική άποκάλυψη ότι οί πρώιμες έμπειρίες είναι άποφασιστικές γιά τή φυσιολογική εξέλιξη καί ότι δύσκολα μπορούν νά άποσβεστούν στάσεις πού υίοθετήθηκαν σέ μιá ώρισμένη φάση ανάπτυξης, έστω καί κάτω από ειδικές συνθήκες. Για μερικούς έρευνητές αυτό είναι άδύνατο.

Καί νά, πού είναι: τουλάχιστον άντιφατική καί άξιόπεριεργη ή κοινωνική τοποθέτηση άπέναντι στό πρόβλημα. Άπ' τή μιá συμπονούμε καί συμπαραστεκόμαστε στό παιδάκι πού βιάστηκε από κάποιον ένήλικα, άπ' τήν άλλη άπορρίπτουμε καί καταδικάζουμε τό φιλομόφυλο, ξεχνώντας ότι ό σημερινός φιλομόφυλος είναι τό χτεσινό παιδάκι. Λησμονούμε πόσες ταπεινώσεις καί έξευτελισμούς πέρασε, πόσες τύψεις καί πόσο άγχος τού επιφόρτισε τό άυστηρό ύπεργώ του, πού φυσικά δέν είναι άλλο άπ' τή φωνή τών γονιών του καί σέ επέκταση τής κοινωνίας, μέσα του.

Θά βιώσει όδυνηρά επώδυνη τήν εποχή τών μαχών καί θά «όμνύει» νά άρχισι μιá καλύτερη ζωή. Ή σύγκρουση θά είναι διαλυτική. Τό άποτέλεσμα προδικασμένο. Θά καταδικαστεί στήν άποκλειστική φιλο-

μοφυλία. Θά τήν επιβάλλει ή ένοχή του. Είναι ό άποδιοπομπαίος τράγος πού επισύρει τή γενική κατακραυγή, τήν άποδοκιμασία και τό χλευασμό. 'Αντιμέτωπος σέ μιά κοινωνία, πού θά ήθελε πολύ νά τόν είχε εξαφανίσει. Ούτε νά μιλά κανείς γι' αυτόν είναι άξιοπρεπές. Είναι φρόνιμο νά κλείνουμε τά μάτια, άκόμη και τό στόμα αυτών πού τά έχουν άνοικτά.

'Ο 'Ηλίας Πετρόπουλος δικάστηκε και καταδικάστηκε σέ πέντε μήνες φυλακή γιατί κατέγραψε τά καλιαρντά, τό γλωσσικό ιδίωμα των φιλομοφύλων. 'Η καταδίκη του άποκτά χαρακτήρα συμβολικό. Είναι καταδίκη τής άλήθειας πού θίγει τήν ήθική των μικροαστών.

'Ο φιλομόφυλος είναι επικίνδυνος. Είναι σωμα ξένο, παρείσακτο, πού πρέπει νά άπομονωθεί. 'Η άπομόνωση θάρθει. Θά τήν επιζητήσει ό ίδιος γιά νά επιζησει. Θά είναι ή ήττα του και ό θρίαμβός του. Θά δημιουργήσει τό γκέτο όπου όλα είναι παράξενα και διαφορετικά. Θά ταμπουρωθεί και θά όχυρωθεί. Θά χύσει όλη τή χολή, τήν αηδία και τό μίσος, πού συσώρευσε χρόνια. Τώρα πιά δέν μπορεί κανείς νά τόν βλάψει, όσο χυδαιότερα και έμετικότερα συμπεριφέρεται τόσο επιβάλλει τήν ύπεροχή του, όσο χαμέρπει τόσο επικρατεί. Τό άμυντικό του σύστημα άρτια όργανωμένο, θά τόν προστατεύσει από κάθε επιβουλή.

Τά καλιαρντά, μηχανισμός άμυνας

'Ενα από τά βασικά στοιχεία αυτού του συστήματος είναι τό γλωσσικό του ιδίωμα, πού είναι γνωστό σαν καλιαρντά, ή καλιαρνή ή λιάρντω ή μέ άλλα συνώνυμα και πού παρακάτω θά αναλύσουμε.

Τί νά εκφράζει τό ιδίωμα τούτο; Γιατί γεννήθηκε; Πώς συντηρείται; Τί άποκαλύπτει; Νά μερικά άπ' τά έρωτήματα πού θά μās άπασχολήσουν έδώ και πού μέ άπασχόλησαν από τήν πρώτη στιγμή πού έμαθα άπ' τό βιβλίο του 'Ηλία Πετρόπουλου ότι ύπάρχει ένα τέτοιο ιδίωμα.

'Ακριβώς δέν πρόκειται γιά ιδίωμα. Είναι μάλλον μία γλώσσα ολοκληρωμένη, πού περιέχει τρεις χιλιάδες λέξεις περίπου και πού χωρίζεται σέ δύο επίπεδα, τήν άπλή καλιαρνή και τή λιάρντω ή ντούρα λιάρντα πού χρησιμοποιούν οι λίγοι, οι ιδιαίτερα μνημένοι. 'Ακολουθεί τή γραμματική και τό συντακτικό τής νεοελληνικής γλώσσας, αλλά διατηρεί τήν ιδιαιτερότητά της.

'Ολες οι μειονότητες έχουν ανάγκη από τά στοιχεία πού θά τούς επιτρέψουν νά ύπάρχουν και νά ξεχωρίζουν.

Είναι ζήτημα ταυτότητας. 'Η γλώσσα προστατεύει. Είναι δική τους, μοναδική και άδιαπέραστη. "Όπως τά ρούχα τους ή τά φερσίματά τους. Αυτή είναι μιά από τις σημαντικότερες λειτουργίες πού έπιτελεί. Στά στενά δρομάκια του Μεταξουργείου ή του Κολωνού ή στά κακόφημα μάρ, ή γλώσσα προσδιορίζει τά όρια και καθορίζει τήν κοινότητα. Προδιαγράφει τήν ασφάλεια και έπισημαίνει τόν κίνδυνο. 'Η έρώτηση «μπενάβεις τά καλιαρντά;» πού σημαίνει όμιλείς τά καλιαρντά, είναι τό σύνθημα και ή άπάντηση «τζινάβω και μπενάβω» = καταλαβαίνω και όμιλώ, είναι τό παρασύνθημα, πού κατοχυρώνει τήν ασφάλεια του στρατοπέδου.

Πώς δημιουργήθηκε ή καλιαρνή γλώσσα δέν είναι γνωστό. Μπορούμε νά υποθέσουμε ότι συνειδητοί και άσυνειδητοί μηχανισμοί συμβάλανε στη διαμόρφωσή της. 'Η ανάγκη έντυπωσιασμού, επίδειξης, εύφυλογίας, χαριεντολογίας, έκκεντρισμού, παρέκκλισης του λόγου προς τό εύτράπελο, εύκολα έπισημαίνονται αλλά δέν δικαιολογούν τήν ύπαρξή της. 'Ακόμη και όταν προβάλλονται δέν άποτελούν παρά κάλυψη και άπόκρυψη βαθύτερα άπωθημένων όρμών και διαθέσεων.

'Η ικανοποίηση άναγκών πού σχετίζονται μέ πρωιμότερα στάδια ψυχοσεξουαλικής εξέλιξης, μέ μαγικό και άρχαϊκό τρόπο, καθώς και ή διαφύλαξη τής ομάδας και, σέ επέκταση, του άτόμου μέσα σ' αυτή, φαίνεται ότι άποτελούν βασικά κίνητρα γιά τή δημιουργία των καλιαρντών.

Μιά γλωσσολογική μελέτη θά είχε πολλά νά ανακαλύψει και νά προσθέσει. 'Από τήν άποψη αυτή είναι πολύτιμη ή συνεισφορά τής 'Ελένης 'Ιωαννίδη, μέ τό άρθρο της «Καλιαρντά, ή μυστική γλώσσα των 'Ελλήνων φιλομοφύλων» πού δημοσιεύτηκε στη Φρουδική επιθεώρηση του Παρισιού «Torique»

Ψυχοδυναμικά στοιχεία

'Από ψυχολογική σκοπιά διαφαίνεται ή παλινδρόμηση στην παιδική ή καλύτερα στη βρεφική ηλικία, όπου κυριαρχούν τά στοματικά και πρωκτικά χαρακτηριστικά.

Στοιχεία μέ διαφορετική σήμανση συλλέγονται μέ βάση τήν άρχή τής ήδονης από ένα άνώριμο και άσθενικό έγώ, πού τά θέλει όλα δικά του. Καλλιεργούνται και έπεξεργάζονται στά μυστικά εργαστήρια του υποσυνειδητου και δίνονται φιλτραρισμένα στην κατανάλωση.

Ἄπλοι φθόγγοι, γλυκές φωνούλες, ἀφθονα λάμδα, εὐκόλα γράμματα ἐπιβάλλονται στή δομή τῆς γλώσσας. Τά ρήματα κλειδιά τῆς καλιαρντῆς, πού εἶναι ἄγνωστης ἐτυμολογίας, ὅπως ἀβέλω, βουέλω, πιθανόν νεολεκτικά παιγνιδίσματα πάνω στό ρῆμα θέλω, ἤ δικέλω, κουέλω, κέλω παραλλαγές καί παραφθορές γλυκῶν ἀκουσμάτων, ἔχω τήν ἐντύπωση ὅτι ἐκφράζουν αὐτή τήν ἐπιθυμία ἐπιστροφῆς. Ἡ ἴδια ἐπιθυμία διαφαίνεται στή νοηματική ποικιλία τῶν ρημάτων βουέλω καί ἀβέλω, πού χρησιμοποιοῦνται γιά νά ἐκφράσουν διαμετρικά ἀντίθετες καταστάσεις ὅπως δίνω, παίρνω, βάζω, βγάζω ἀλλά καί ἔχω, κάνω, ἐπιθυμῶ, θέλω. Στήν πρωταρχική ἐννοιολογική ἐπαναγωγή, οἱ λέξεις ἐκφράζουν ἐπιθυμία καί σέ ἐπέκταση θέληση.

Δίνω ἢ παίρνω, βγάζω ἢ βάζω, κάνω ἢ ἔχω ὅταν ἐγώ θέλω καί ἐπιθυμῶ. Ἐνας ἄκρατος ἐγωϊσμός πού συναρτᾷ τήν ὑπό ἐκτέλεση πράξη μέ τό βαθμό ἱκανοποίησης πού μπορεῖ νά προσφέρει. Ἀκόμη, γιά τήν ἐντύπωση αὐτή συνηγορεῖ τό γεγονός ὅτι ἡ γλώσσα ἀποφεύγει συστηματικά τά ἄρθρα, τά γένη, τούς συνδέσμους καί ὅλα τά μεταγενέστερα στολίδια. Εἶναι δηλαδή μία γλώσσα ἀρχαϊκή, πού μιλάει περισσότερο μέ εἰκόνες, ὅπως ἀκριβῶς ἐκφράζεται τό παιδί ἢ τό ὄνειρο. Οἱ ἀντωνυμίες συγχωνεύονται ἐπίσης. Γιά παράδειγμα ἡ ἀντωνυμία ἀποκατέ ὑποκαθιστᾷ ὅλα τά γένη καί τούς ἀριθμούς, δηλαδή τά αὐτός, αὐτή, αὐτό, αὐτά. Τά ἐγώ, ἐσύ παραφθείρονται σέ ἐμάντες, ἐσάντες. Ἀπό τά γένη ἐπικρατεῖ τό θηλυκό. Αὐτό ἀποτελεῖ ἐνδεχομένως συνάρτηση τῶν ταυτοποιήσεων τοῦ φιλομόφλου καί παράλληλα ὑποδηλοῖ τό δεσμό μέ τή μάνα καί τό ρόλο τῆς στή ζωῆ του.

Εἶναι κοινή ψυχαναλυτική παρατήρηση ὅτι οἱ περισσότερες περιπτώσεις φιλομοφυλίας προέρχονται ἀπό μητέρα ὑπερπροστατευτική καί δυναμική πού εἶναι ἢ κυριαρχική μορφή στήν οἰκογένεια. Ἡ μητέρα αὐτή κατορθώνει γιά ἓνα διάστημα νά ἀποσπάσει καί νά προσηλώσει ἐπάνω τῆς τῆ σεξουαλική libido τοῦ παιδιοῦ. Ἐτσι ταυτοποιημένοι μέ τή γυναίκα οἱ φιλομοφλοὶ γίνονται οἱ ἴδιοι σεξουαλικό ἀντικείμενο τοῦ ἑαυτοῦ τους. Ξεκινώντας δηλαδή ἀπό τό ναρκισσισμό, ἀναζητοῦν σεξουαλικά ἀντικείμενα ἴδια μ' αὐτούς ἢ καλύτερα ἴδια μέ τό ἰδανικό τοῦ ἐγώ, πού θέλουν νά τούς ἀγαποῦν ὅπως τούς ἀγαποῦσε ἡ μητέρα τους ἢ ὅπως ἀγαποῦν οἱ ἴδιοι τόν ἑαυτό τους (Φρόντ, 1961).

Ἡ γυναίκα ἀπομακρύνεται καί περιβάλλεται μέ εἰρωνεία, περιφρόνηση καί μίσος. Αὐτό γιατί πιθανόν διακινεῖ τά αἰμομικτικά συναισθήματα καί ἀναβιώνει τήν παλιά σχέση μέ τή μητέρα. Μία σχέση ἀπόλυτα ἀπαγορευμένη καί γι' αὐτό ἀπωθημένη. Ἐτσι ἀφοῦ κάθε γυναίκα εἶναι ἡ μητέρα, εἶναι ἐπικίνδυνη καί ἀπρο-

σπέλαστη. Τά συναισθήματα γιά ασφάλεια αντίστρέφονται ὥστε νά μήν ἀναγνωρίζονται. Τό κοινό σημεῖο ἀνάμεσα στους παθητικούς καί ἐνεργητικούς φιλομόφυλους εἶναι τό μίσος τους γιά τή γυναίκα. Τήν ὀνομάζουν ἡρακλεῖα καί παράταιρη, τό στήθος της κατσικανό ἢ γαλαφουσκού καί τό γεννητικό της ὄργανο μουτζό, ἀπό τή μούτζα καί τήν κατάρα. Στήν καθομιλουμένη, ἀπό σεμνοτυφία καί «λεπτότητα» ἀντί γιά τή λέξη πέος, χρησιμοποιεῖται ἡ λέξη πουλί. Ἡ συμβολική μεταφορά εἶναι προφανής. Στά καλιαρντά, ἡ ἀναζήτηση τοῦ χαμένου ὄργανου καί ἡ ἐπαναφορά τῆς λειτουργικῆς του ἱκανότητας, ὑποσημαίνεται ἀπό τή μεταφορά τοῦ πρωκτοῦ στή θέση τοῦ πέους. Τό πουλί ἀλλάζει γένος καί τόνο, γίνεται πούλη καί προσδιορίζει τόν πρωκτό.

Ἡ λέξη τεκνό σημαίνει ἀγόρι, νεαρός, μικρός· συνήθως νεαρός ἐραστής. Κατά τόν Πετρόπουλο προέρχεται ἀπό «τό τεκνό πού ἔχει κάθε γέροντας καλόγηρος». Παράλληλα ὁμως, ἀποτελεῖ παροξυτόνο παράγωγο τῆς λέξης τέκνο καί συγκοπῆ τοῦ ρήματος τεκνοποιῶ. Ἔτσι ἡ μητρική στοργή καί τρυφερότητα περνᾷ στή θεώρηση τοῦ νεαροῦ ἐπιβήτορα.

Ἐνώπιος ἐνωπίω

Ἐπάρχουν σαράντα πέντε συνώνυμα γιά τή λέξη φιλομόφυλος. Πολλά καυτερά καί χαιρέκακα. Ὁ Οὐάλιντ κάπου ἔγραφε ὅτι ἀντιπαθούμε τους ἀνθρώπους πού ἔχουν τά ἴδια ἐλαττώματα μέ μᾶς. Ἀποφεύγεται συστηματικά ἡ κοινή λέξη πούστης. Ἡ ἀναφορά γιά κάθε συγκεκριμένο φιλομόφυλο εἶναι χαρακτηριστική καί ἐπιγραμματική. Ἔτσι ἔχουμε ἀνέμη καί ἀνεμόμυλος, ἀρτίστα τοῦ βουβοῦ, λατέρνα καί μέ πολλή εἰρωνεία λαΐδη. Ἐπιτάφιος εἶναι ὁ φιλομόφυλος πού συνοδεύεται ἀπό ὁμάδα ὄραϊών καί καλοντυμένων νέων. (Στούς ἰατρικούς κύκλους, ἐπιτάφιος χαρακτηρίζεται ἡ κουστωδία τοῦ καθηγητῆ ἢ διευθυντῆ κλινικῆς μέ τούς ἐπιμελητές, βοηθούς καί λοιπούς καμπάρσους πού βγαίνουν μπουλουκοειδῶς γιά ἰατρική ἐπίσκεψη, ἔτσι πού νά ὑποβάλλεται ἡ ἐντύπωση φανταχτερῆς, μεγάλοπρεπῆς καί ὑψηλῆς ἐπιστήμης).

Κάθε φιλομόφυλος ἐπιλέγει τό δικό του ὄνομα ἢ ἀποδέχεται τό ὄνομα πού οἱ ἄλλοι τοῦ ἔδωσαν σάν παρατσούκλι. Ἡ ἀναβάπτιση ἐκφράζει ἀρνηση τῆς προκατασκευασμένης πραγματικότητας, ἀπόρριψη τῆς πατρικῆς σηματοδότησης καί ἐκδίκηση διά τῆς προσβολῆς. Τό ὄνομα πλέον δέν ἀποτελεῖ τεκμήριο ἑνός προδιαγραμμαμένου ρόλου, ἀλλά ἐπίδοση διαπιστευτηρίων ἑνός ἐπιλεγμένου τρόπου ζωῆς. Δέν εἶναι ὁ Γιάννης, ἕνας ἀσήμαντος, ἀλλοτριωμένος, νομοταγῆς ἀνθρωπάκος, ἀλλά ἡ Ζάν Ντ' Ἄρκ μέ ὄλο τόν ἡρωϊ-

σμό καί τήν αὐταπάρνηση πού σέ φαντασιώσικό ἐπίπεδο διαθέτει. Στήν πράξη ἔβαλε φωτιά στό σπίτι τοῦ φίλου του ἀπό ἐρωτική ἀντιζηλία.

Τά ὀνόματα εἶναι μονολεκτικά, ὅταν ἐπαρκοῦν νά καθορίσουν ἀκριβῶς τήν ταυτότητα. Πέρλα, ὑπάρχει μόνο μία, ὅπως Φιλίω, Ἄλκινόη, Μαργκώ, Ὁθωνία, Τουραντώ. Μοιραῖα ὀνόματα, μακρινοί ἀπόηχοι ἑνός ἄλλου ὄνειρικοῦ κόσμου. Φαράχ, Μάτα, Λυδία, Ναριμάν, Σουλτάνα.

Συνήθως ὁμως σχηματίζονται περιφραστικά ὥστε νά δημιουργεῖται ὁ κατάλληλος συνειρμός πού ἀναπαρασταῖται τό συγκεκριμένο πρόσωπο, τό μοναδικό καί ἀνεπανάληπτο. Τασία ἢ τζιλβελού, ἀπό τό Τουρκικό *teşine*, ὁ παιγνιδιάρης καί ἐρωτύλος «πού ἄνω ἀπ' τήν τιμή καί τήν ὑπόληψί του ἔθεσε ἀνεξαρτήτως τῆς καθαρῆς σαρκός του τήν καθαρῆ ἡδονή». Ὁμηρία ἢ βρώμη, γιατί ἐργάζεται στόν ἵπποδρομο, Μανολιά ἢ κρι-κρι γιατί εἶναι κριτικός, Πιερέτε ἢ πολίτισσα σέ ἀντιδιαστολή μέ τήν Πιερέτ — Πομπέ.

Ὁ κοινωνικός περίγυρος

Ὁ κοινωνικός περίγυρος τῶν καλιαρντῶν προσδιορίζεται πολλαπλά. Φαίνεται ὅτι καλύπτει ὁλόκληρο τό φάσμα τῶν κοινωνικῶν διαφορῶν καί τοποθετήσεων. Ἡ φιλομοφυλία εἶναι ἀταξική, ἀλλά οἱ φιλομόφυλοι ἀνήκουν σέ τάξεις. Πολλές λέξεις προσδιορίζουν τήν ταξική τους προέλευση. Δέν ψωνίζει βέβαια ὁποιοσδήποτε ἀπό τοῦ Τιραχοστόου (Πετρίδη) ἢ τοῦ Τιραχοσέβα (Σεβαστάκη) οὔτε ἐνδιαφέρουν τά μαντοσουπιάσματα τῆς ράμπας (οἱ θεατρικές ζυμώσεις) πολλούς. Ἡ συγχώνευση καί ἀφομοίωση πληθώρας ξενικῶν λέξεων ἀγγλικῶν, γαλλικῶν, ἰταλικῶν, τουρκικῶν ἀκόμη καί ἀρβανίτικων δείχνει ὅτι ἡ καλιαρντή φτιάχτηκε σέ μεγάλη ἔκταση ἀπό μορφωμένους καί καλλιεργημένους φιλομόφυλους. Ἡ χρονολογική διαμόρφωση ἀρκετῶν λέξεων μπορεῖ νά προσδιοριστεῖ ἱκανοποιητικά ὅπως βλακογαλιδού = λογοκρισία, κρυσταλοσινού = τηλεόραση (Πετρόπουλος, 1971).

Λίγες οἱ κοινές λέξεις μέ τούς μάγκες. Πρώτη ἢ νταμίρα καί τά παράγωγά της, νταμιρατζής, νταμιράδικο, νταμιρόκλυσμα = ἡ ἔνεση ναρκωτικοῦ. Τσαρδί εἶναι τό σπίτι καί τσάρδο πρῶτο ἢ τελευταῖο συνθετικό πολλῶν λέξεων μέ πῖο ἐνδιαφέρουσες τίς λέξεις τσαρδοπληβιάς = ἐργάτης οἰκοδομῶν, τσαρδοτερμιτού = ἡ πολυκατοικία καί τσαρδόστικα = ἡ διεύθυνση (τσαρδί + στέκι).

Οἱ περισσότεροι ἀπό τούς οἴκους ἀνοχῆς πού λειτουργοῦν στήν Ἀθήνα χρησιμοποιοῦν φιλομόφυλους γιά ὑπηρετικό προσωπικό. Ἔτσι δέν ἐκπλήσσει τό

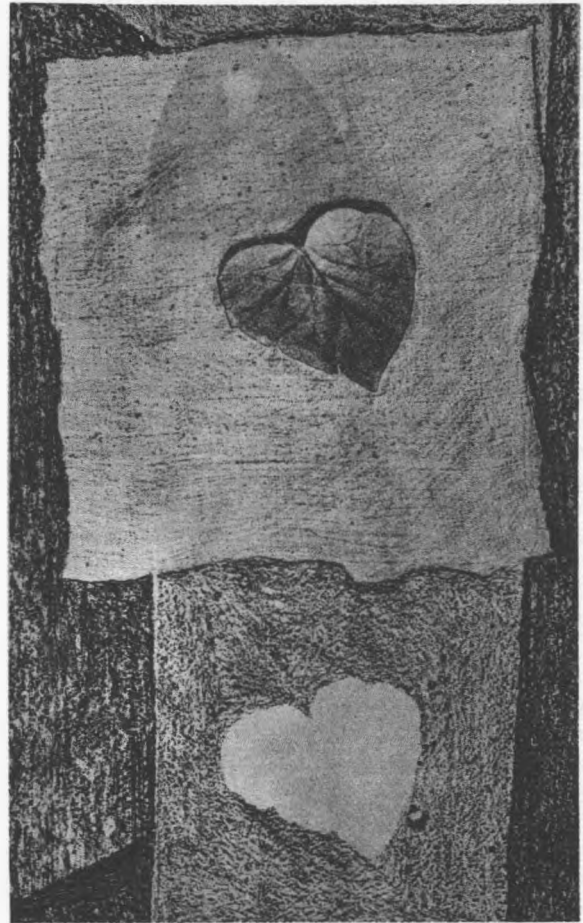
γεγονός ότι υπάρχουν δέκα πέντε περίπου συνώνυμα σχετικά με την έννοια του αντρικού γεννητικού οργάνου, οκτώ για τη λέξη σπέρμα, επτά για τον παιδεραστή, έξη για τη λεσβία, τὰ ἀφροδίσια νοσήματα καὶ γιὰ τὰ ρήματα ἀφοδεύω καὶ ἐκσπερματώνω, πέντε γιὰ τὴν πόρνη τὴν αἰδοιολεϊχία, τὴν ἔμμηνο ρύση, τὴ σεξουαλικὴ διέγερση, τὸ στρατιώτη. Τέσσερις γιὰ τίς λέξεις κλύσμα, κρεββάτι, αὐνανισμός, ὄρχεις, οἶκος ἀνοχῆς, πέρδωμαι, συνουσία, τρυφερός ἔραστής, χασίσι, τρία γιὰ τὸ αἰδοῖο, τὴν ἔνεση ναρκωτικῶν, τὸν πρωκτό, τὴ φυλακὴ, τὸ χασικλή, τὸ χαφιέ καὶ δύο γιὰ πληθώρα συναφῶν λέξεων καὶ ἐκφράσεων καθοριστικῶν τοῦ χώρου πού κινεῖται καὶ λειτουργεῖ ὁ φιλομόφυλος πού μιλά τὰ καλιαρντά.

Ἡ πολιτικὴ ἑνός ἀπολιτικοῦ

Ἡ κριτικὴ διάθεση τοῦ φιλομόφυλου σέ θέματα ἠθικῆς ἢ κοινωνικῆς ἢ θρησκευτικῆς ἢ πολιτικῆς τάξης διαφαίνεται στή γλώσσα του. Παρουσιάζεται ἀπολιτικός, ἀτίθασος, ἀχαλίνωτος, ἀναρχικός. Ὡστόσο γνωρίζει πολιτικὴ, ἀκόμη καὶ ἱστορία. Γνωρίζει τὸ Ροβεσπιέρο· ἐπομένως ὁ δημοκράτης εἶναι ροβεσπάκης καὶ ὁ κομμουνιστὴς ροζοροβεσπάκης, ὁ πρωθυπουργός πρωτονταβάς, τὸ στέμμα ρενοκαθίκι, ὁ βασιλιάς γκράν-ρενοκαθικιομένος.

Ἡ θρησκευτικὴ του τοποθέτηση δέν εἶναι ἰδιαίτερα εὐσεβῆς πρέπει νὰ ὁμολογήσουμε. Βακουλή σημαίνει ἐκκλησία· πιθανόν ἀπό τίς ξενικὲς λέξεις ἀββάς = παπᾶς καὶ κουλές = πύργος. Τὰ παράγωγα πλέον ἔρχονται μόνα τους. Τὰ ἄμφια λέγονται βακουλοκαραγκιόζες· ἡ μετάληψη βακουλοκέρασμα· ὁ ἀρχιεπίσκοπος βακουλονταβάς ἢ βακουλονταβατζής. Ὁ Θεός λέγεται πολὺ περιπαικτικά ἄφαντος ἀλλὰ καὶ γκόντης, ἀπ' ὅπου προέρχονται τὰ παράγωγα γκοντοαφιόνα = θρησκεία, γκοντοδιακονιάρα = προσευχή.

Οἱ παραλληλισμοὶ εἶναι ἐπιτυχημένοι καὶ ἐνίοτε ἐνδεικτικοὶ τῆς συναισθηματικῆς διαμόρφωσης καὶ τοποθέτησης ἀπέναντι σέ πράγματα καὶ καταστάσεις. Καιάδας πᾶει νὰ πεῖ οἶκος ἀνοχῆς, κελεμπία = προφυλακτικό, ζαλίστρα ἢ καβγαδοκουτού = ραδιόφωνο, τεμπελόστεκο = καφενεῖο. Εἰρωνεία, χλευασμός καὶ περιφρόνηση. Ὁ φιλομόφυλος προσφέρει ὅτι τοῦ προσφέρανε. Ὁ γάμος γίνεται προικοκουσκουσού, ὁ ἀστυνόμος γιούδας, τὸ Ὑπουργεῖο Δημόσιας τάξης γιουδάδικο. Ὑπεροπτικά ἢ κουκουβάγια ἀνάγεται σέ γλαῦξ γιὰ νὰ χαρακτηρίσει τὸν χαφιέ, τὸν καταδότη. Γυροδιακονεύω σημαίνει κάνω ἔρανο καί, μέ πολλή

ειρωνεία, δωρεά τό πρόστιμο. Ματσιάρης ό έφορος (πού είναι ματσωμένος). Σαΐλακούμπας ό τσιγγούνης και σαΐλακούμπα ή άποταμίευση από τόν Σάυλωκ τού Έμπορου τής Βενετίας, γιά νά επιδείξει ό φιλομόφυλος και τίς Σαιξπηρικές του γνώσεις.

Φωτογένεια χαρακτηρίζεται ή διαγραφή τών άντρικών γεννητικών οργάνων κάτω από τά ένδύματα, ένω σερμελιά ή σεμελιά τό πέος πιθανόν σύνθετη λέξη από συγχώνευση τής πρόθεσης σέ μέ τό συμβολικό δέντρο πού παράγει μέλι, τή μελιά. Καί γιά νά γίνει πειστικότερη ή συμβολική διάρθρωση τής καλιαρντής γλώσσας άναφέρω τή λέξη βιβοσέρμελο πού σημαίνει ζωντανό πέος, δηλαδή φίδι. Έτσι άκριβώς όπως στόν όνειρικό συμβολισμό, φίδια, μαχαίρια, όπλα και άλλα αΐχημρά και διατρητικά άντικείμενα ύποκαθιστούν τό άντρικό γεννητικό μόριο.

Η παρωδία όνομάτων είναι συνήθης. Ό άναγραμματισμός επίσης ή Άκρόπολη γίνεται άσπρόκοχη, τό μαξιλάρι ξαλιμάρι. Συνειρμικές παρετυμολογίες και ήχομημητικές λέξεις συμπληρώνουν τό λεξιλόγιο. Τό Καβούρι λέγεται Άγιοσαββατιάτικο, προφανώς από τή συνειρμική στή λέξη καρκίνος λέξη "Άγιος Σάββας. Ό πλαστοουργός βέβαια ήξερε ότι τό καβούρι λέγεται καρκίνος, όπως ήξερε τήν όνομασία τής βάλανου τού πέους γιά νά τήν όνομάσει βελανίδι. Η φωτιά λέγεται χορχόρα κατ' άπομίμηση τού ήχου πού προκαλεί ή ραπτομηχανή τσικτσίνω και τό ούρο τζουρό, όπως σίγουρα θα ήταν οι λέξεις σέ μία πρωτόγονη γλώσσα. Ό σύνδεσμος και, γίνεται τσαί. Παλιοί άγαπημένοι ήχοι όπως τζά, τζάζ, τζούς, τσούς, γίνονται πρώτα συνθετικά πολλών λέξεων. Όλα θυμίζουν τά κορακίστικα, τή γλώσσα πού χρησιμοποιούν τά παιδιά. Κελαϊδίσματα σ' ένα χώρο φαντασίας και όνειρου, πού ή συγκρότησή τους σέ γλωσσικό σχήμα είναι φτιαχτή, ψεύτικη και έγκεφαλική.

Άντί επιλόγου

Οι ψυχχαναλικές παρατηρήσεις νευρωτικών αλλά και φυσιολογικών ατόμων, πού έγιναν γιά διδακτικούς ή άλλους λόγους, έδειξαν πόσο διαδομένες και κοινές είναι οι τάσεις, πού στην πρωταρχική τους μορφή άποκαλύψμε διαστρωφικές. Σχεδόν πάντοτε, βρίσκουμε μία ύποκατάστατη σημειολογία, έτσι πού νά μπορούμε νά πούμε ότι ή νεύρωση άποτελεί τό άρνητικό τής σεξουαλικής παρέκκλισης. Η σεξουαλική διαφοροποίηση τού φιλομόφυλου παρουσιάζεται σαν άποτέλεσμα άπόθησης ή μόνωσης στή διαδικασία τής ώρι-

μανσης. Ό φιλομόφυλος έγινε φιλομόφυλος άποφεύγοντας τήν τρέλα. Η παρέκκλιση τού ένστίκτου σέ σχέση μέ τό άντικείμενο, άφού ό σκοπός παραμένει ίδιος, ξεκινά από μία σειρά επίκτητες διαθέσεις, πού ή ανάπτυξή τους και ή τροποποίησή τους επιτυγχάνεται μέσα από διαδικασίες κοινωνικοπολιτισμικές.

Άναμφίβολα τά καλιαρντά είναι μία φτιαχτή γλώσσα. Σκληρή, κυνική και εύτράπελη. Πίσω όμως τήν τεχνητή κυνικότητα και προκλητικότητα κρύβεται ή εύαισθησία πού δέν τολμά νά φανερωθεί. Κρύβεται ή άνάγκη και τό δικαίωμα νά ύπάρχει και νά ζει ό φιλομόφυλος όπως αυτός όρίζει και επιθυμεί. Κρύβεται άκόμη ή επαναγωγή σέ άδολους χρόνους, όπου ή άσχήμια και ή βρωμιά δέν έχουν θέση.

Η φιλομοφυλική στάση καθορίζεται από τούτη τήν επαναγωγή και τό γλωσσικό ιδίωμα τού φιλομόφυλου φαίνεται ότι προσδιορίζεται από τήν πρωτογενή επιστροφή στις φορτισμένες λιμπιντικώς έρωτικές ζώνες.

Όσο θα ύπάρχει ή κοινωνική διάρθρωση πού γνωρίζουμε και τό λεξιλόγιο μας θα περιέχει λέξεις άισχρές σαν τή λέξη κιναιδος, γιά νά χαρακτηρίσει τούς φιλομόφυλους, τά καλιαρντά θα ύπάρχουν και θα μιλιούνται. Τό μίσος, ή άηδία, ή περιφρόνηση ή ό οίκτος, έπιστρέφονται.

Βέβαια οι παραπάνω σημειώσεις πολύ άπέχουν από τό νά εξαντλούν τό θέμα. Νομίζω όμως, ότι δίνουν έρεθίσματα γιά συζήτηση και έρευνα, πάνω σ' ένα πρόβλημα κοινωνικό, τόσο παράξενο όσο και παρεξηγημένο.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Κοϋπερ Ν. (1974), *Ψυχιατρική και Άντιψυχιατρική* σελ. 18, Έκδόσεις Ράππα, Άθήνα.
2. Πετρόπουλος Η. (1971), *Καλιαρντά*, σελ. 183. έκδ. Δίγαμμα, Άθήνα.
3. Στεφανής Κ. και συνεργάτες (1974), *Θέματα Ψυχιατρικής* σελ. 95, Άθήνα.
5. Φρόνυτ Σ. (1961), *Σεξουαλική Ψυχολογία*, σελ. 20 Έγκυκλοπαιδικές Έκδόσεις, Άθήνα.
4. Φουκώ Μ. (1964), *Ίστορία τής τρέλας* σελ. 72 Ήριδανός, Άθήνα.
6. West J. (1968), *Homosexuality*, σελ. 23, Penguin Books, England.

Διαμόρφωση και εξέλιξη τῆς κριτικῆς θεωρίας τῆς Σχολῆς τῆς Φραγκφούρτης (εἰσαγωγή)

Τοῦ Βασίλη Κάλφα

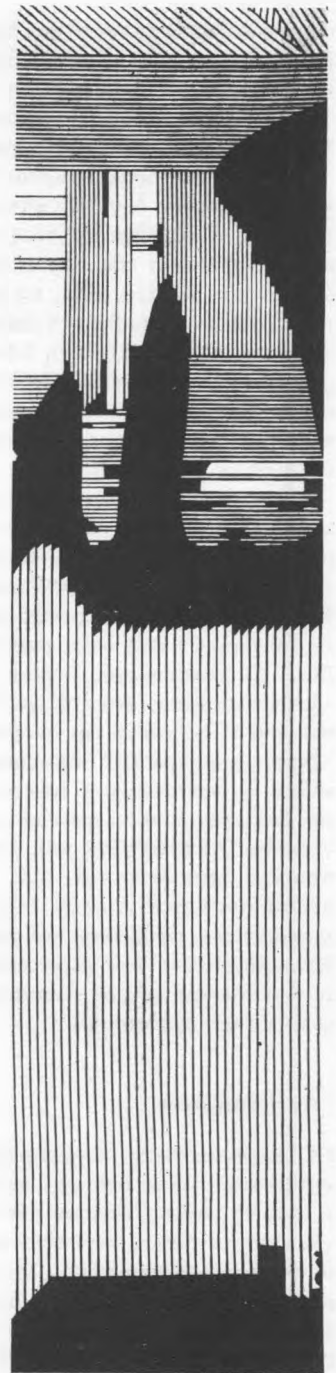
Ὁ ὅρος «Σχολή τῆς Φραγκφούρτης» ἔχει καθιερωθεῖ σάν περιγραφικός τοῦ ἔργου μίας πλειάδας Γερμανῶν φιλοσόφων καί κοινωνιολόγων, ἀνάμεσα στοὺς ὁλοκλήρους οἱ πῶ γνωστοί καί σημαντικοί εἶναι ὁ Max Horkheimer, ὁ Theodor Adorno, ὁ Herbert Marcuse καί στὰ νεότερα χρόνια ὁ Jürgen Habermas. Ἡ Σχολή τῆς Φραγκφούρτης εἶναι ὁ κύκλος πού ἴδρυσε τὸ Ἰνστιτούτο Κοινωνικῶν Ἐρευνῶν τῆς Φραγκφούρτης καί συσπειρώθηκε γύρω ἀπ' αὐτὸ ἀπὸ τὴ δεκαετία τοῦ '20 μέχρι σήμερα.

Ὁ συνεκτικός δεσμός στὸ θεωρητικὸ ἐπίπεδο τῶν βασικῶν μελῶν τῆς Σχολῆς, εἶναι ἡ ἀπὸ κοινῆ συμβολή στὴ διαμόρφωση τῆς «Κριτικῆς Θεωρίας» – ὅρος μὲ ὄχι σαφές περιεχόμενο, ἀφοῦ δέν παραπέμπει σ' ἓνα σύστημα ἐννοιῶν, μιά δομημένη κατασκευή, ἀλλὰ μάλλον εἶναι ἀποσπασματικὴ σέ μεγάλο βαθμὸ, διαλεκτικὴ ὀπτική τῆς κοινωνικῆς ὁλότητας. Ἡ Κριτικὴ Θεωρία λοιπὸν δέν εἶναι μιά φιλοσοφικὴ ἢ κοινωνιολογικὴ θεωρία. Εἶναι ἓνα ρεῦμα σκέψης, στενὰ δεμένο μὲ τὶς κοινωνικὲς καί θεωρητικὲς ἐπιδράσεις τῆς ἐποχῆς καί τοῦ τόπου ὅπου δημιουργεῖται.

Ἡ μόνιμη ἀπέχθεια τῆς Σχολῆς γιὰ τὴ συστηματοποίηση καί ἡ ποικιλομορφία τῶν ἐνδιαφερόντων τῶν μελῶν τῆς ἀπὸ τὴ φιλοσοφία

μέχρι τὴν ψυχανάλυση, τὴ μουσικολογία καί τὴ σινολογία (στὸν Wittfogel) δυσκολεύει τὴν ἐκθεση τῶν ιδεῶν τῆς Σχολῆς καί τὴν καθιστᾷ ἔργο πολλῶν καί διαφορετικῶν κριτικῶν. Ὡστόσο ἔχει γίνει ἤδη μιά πολὺ σημαντικὴ προσπάθεια στὸ ἔργο τοῦ M. Jay «Ἡ διαλεκτικὴ Φαντασία: Ἱστορία τῆς Σχολῆς τῆς Φραγκφούρτης (1923 – 1950) Boston 1974, ἔργο ἀπαραίτητο γιὰ τὴ θεώρηση τῆς Σχολῆς.

Ἡ σύντομη εἰσαγωγή στὸ ἔργο τῆς Σχολῆς πού ἐπιχειρεῖται ἐδῶ προϋποθέτει μιά ξεκάθαρη ἐπιλογή, ἀποτέλεσμα ἐρμηνείας μὲ συγκεκριμένα κριτήρια. Κάθε ἐκθεση προϋποθέτει κατανόηση καί ἐρμηνεία, ἐπέμβαση δηλαδὴ τοῦ ἀναγνώστη στὸ ἔργο πού παρουσιάζει. Τὸ πρωταρχικὸ κριτήριον, κατὰ τὴ γνώμη μου, καί τὸ σημεῖο ἐκκίνησης εἶναι ἡ λειτουργικότητα τῆς ἴδιας τῆς Σχολῆς τῆς Φραγκφούρτης, ἡ ἱστορία δηλαδὴ τῆς ἀπήχησής της. Ἄν καταφέρουμε, μέσα ἀπὸ μιά τέτοια θεώρηση, νά ξεχωρίσουμε ἐκείνες τὶς σταθερὲς πού γίνονται ἀντιπροσωπευτικὲς τῆς ὅλης θεωρητικῆς παραγωγῆς, τότε ἐπιστρέφοντας στὸ ἴδιο τὸ ἔργο θά μπορέσουμε νά ἀναθεωρήσουμε (νά ἀντιστρέψουμε) καί τὴν ἐκταση καί τὴ σημασία πού ἔχουν τὰ διάφορα θέματα γιὰ τοὺς ἴδιους τοὺς συγγραφεῖς, γιὰ τὴν ἐποχὴ καί

τό κοινό που γράφονται.

Ἡ Σχολή, λοιπόν, τῆς Φραγκοφούρτης μένει περιθωριακό ρεύμα σκέψης μέχρι τῆ δεκαετία τοῦ '60. Τότε, ἡ ἐκρηξη τῆς «ἀμφισβήτησης» στίς σύγχρονες κοινωνίες – ἐξεγέρσεις τῶν μαζῶν στήν Ἀμερική, πόλεμος τοῦ Βιετνάμ καί ἀντιπολεμικό ρεύμα, φοιτητικό κίνημα, Μπέροκλεϋ, Μάης τοῦ '68 – ἀναζητώντας τίς θεωρητικές ρίζες στήν πνευματική παραγωγή τοῦ παρελθόντος κάνει πασίγνωστο καί τῆς μόδας τὸ ἔργο τοῦ Μαρκούζε. Ὁ Μαρκούζε προβάλλεται σάν προφήτης τῆς διάλυσης τῆς διομηχανικῆς κοινωνίας. Ὅσο ἀναμφισβήτητο εἶναι ὅτι τὸ ἔργο τοῦ Μαρκούζε παρανοήθηκε, κακοποιήθηκε, ἀπλουστεύθηκε, ἄλλο τόσο εἶναι ἀναμφισβήτητο ὅτι ὁ χαρακτηριστικὰ καινοτομικός τρόπος θεώρησης τοῦ Μαρκούζε ἀποτέλωσε προνομιακό πεδίο γιὰ τὴν ἀναζήτηση τῶν ριζῶν τῆς κακοδαιμονίας τοῦ μοντέρνου τεχνολογικοῦ κόσμου. Ὑπάρχει δηλαδή μιὰ πραγματικὴ σύμπτωση τῆς «μονοδιάστατης κοινωνίας» ποῦ περιγράφει ὁ Μαρκούζε καί τῶν ὑπαρκτῶν προβλημάτων τοῦ σύγχρονου κόσμου (ιδίως στίς Η.Π.Α.). Μέσα ἀπὸ τὴ δημοσιοποίηση τοῦ ἔργου τοῦ Μαρκούζε – κυρίως τοῦ «*Μονοδιάστατου Ἀνθρώπου*» καί τοῦ «*Ἐρωτας καί Πολιτισμός*» – συμβαίνει ἓνα διπλό φαινόμενο. Ἀφενὸς ἀναγνώριση καί διάδοση τῶν κύριων παλαιότερων ἔργων τῶν Χορκχάμερ καί Ἀντόρνο καί ἀφετέρου ἐξέλιξη τῆς Σχολῆς τῆς Φραγκοφούρτης μέσα ἀπὸ διάλογο καί κριτικὴ τῶν ἔργων ἀκριβῶς τοῦ Μαρκούζε. Ὁ Μαρκούζε εἶναι λοιπόν, στήν ἱστορία τῆς ἀτήρησης τῆς Σχολῆς, σημειοκαμπῆς.

Ἀκολουθώντας λοιπόν καί μεις αὐτὴ τὴ δίοδο (Μαρκούζε) εἶναι εὐκόλο νά θροῦμε ποιά θέματα στὸν Μαρκούζε εἶναι αὐτὰ ποῦ, ἔχοντας τὴ μεγαλύτερη διάδοση, εἶναι τὰ πῶ ἀντιπροσωπευτικά. Ἀπὸ τὴν πλειάδα τῶν θεμάτων

ποῦ πιάνει ὁ Μαρκούζε μερικά ἐγκαταλείπονται τελείως (ἀπ' τὸν ἴδιο καί τοὺς συνεχιστὲς καί κριτικούς του). Γιὰ παράδειγμα οἱ αἰσθητικὲς του ἀναλύσεις καί ἡ ἀνθρωπολογία τοῦ Scheler, θέματα ποῦ πιάνουν πολλές σελίδες τοῦ «*Μονοδιάστατου Ἀνθρώπου*». Πιστεύω ὅτι αὐτὲς οἱ ἀναλύσεις του συμβαίνει νά εἶναι καί οἱ πῶ ἀδύνατες· πράγμα ὄχι δέδαια συμπτωματικό πάντως οὔτε καί γενικός κανόνας. Δύο εἶναι τὰ θέματα ποῦ χαρακτηρίζουν τὸ ἔργο τοῦ Μαρκούζε: α) ἡ θεώρηση τῆς τεχνολογίας σάν δυνάμης καταπίεσης καί κυριαρχίας στὸν σύγχρονο κόσμο. Τὸ τεχνολογικό σύνολο ὡς ποιητικὰ νέα κατάσταση ποῦ ἐνσωματώνει μέσα του τίς παραδοσιακὲς δυνάμεις ἀλλαγῆς· καί β) ἡ ἐπιστήμη καί ἡ ὀρθολογικότητα ὡς κατασκευὲς ποῦ κρύβουν μέσα τους αὐτοῦσια τὰ σπέρματα τῆς ἐκμετάλλευσης ἀνθρώπου ἀπὸ ἀνθρώπο, τὴν ἀπροσωποποίηση τῶν κοινωνικῶν σχέσεων.

Αὐτὰ ἀκριβῶς τὰ θέματα εἶναι ποῦ ἐξελίσσονται καί πλουτίζονται σημαντικὰ στὸ μεταγενέστερο ἔργο τῶν J. Habermas, Clauss Offe καί A. Lorenzer, στὰ νεότερα μέλη δηλαδή τῆς Σχολῆς τῆς Φραγκοφούρτης (στὸ πλαίσιο τῆς οἰκονομίας στὸν Ὁφφε, τῆς φιλοσοφίας καί τοῦ δικαίου στὸν Χάμπερμας καί στήν ψυχολογία στὸν Λόρεντσερ).

Τὸ παλαιότερο ἔργο τῆς σχολῆς τώρα μεταφράζεται καί διαβάζεται παντοῦ. Εἶναι χαρακτηριστικό ὅτι ἐνῶ, γιὰ παράδειγμα, ἡ «*Διαλεκτικὴ τοῦ Διαφωτισμοῦ*» τῶν Χορκχάμερ καί Ἀντόρνο εἶναι γραμμένη τὸ 1947, μεταφράζεται στὰ ἀγγλικά τὸ 1973 καί στὰ γαλλικά τὸ 1974! Ἡ «*Ἐκλειψη τοῦ Λόγου*» τοῦ Χορκχάμερ γραμμένη τὸ 1947 μεταφράζεται στὰ γαλλικά τὸ 1974. Ὁ «*Λόγος καί Ἐπανάσταση*» τοῦ Μαρκούζε (1941) μεταφράζεται στὰ γαλλικά τὸ 1968, δηλαδή μετὰ ἀπὸ τὸν «*Μονοδιάστατο Ἀνθρώπο*» ποῦ εἶναι ἔργο τοῦ 1964. Συλλογὲς κριτικῶν

ἄρθρων τοῦ Χορκχάμερ τῆς προπολεμικῆς περιόδου ὑγαίνουν στὴ Γαλλία τὸ 1974 καί στήν Ἀγγλία τὸ 1972. Εἶναι χαρακτηριστικό ὅτι σημαντικὰ ἔργα δὲν ἔχουν μεταφραστῆ («*Ἀντόρνο: Minima moralia*, τὸ ἔργο τοῦ Pollock, ὅλη ἡ δουλειὰ τοῦ Ἰνστιτούτου στήν Ἀμερική κλπ.), ἐνῶ ἀντίθετα τὸ ἔργο τοῦ Χάμπερμας, γραμμένο ἀπὸ τὸ 1968 οὐσιαστικά καί μετὰ, γνωρίζει μιὰ ἀμείωτη διάδοση, ἔχοντας ἐκδηλὴ σχέση μετὰ τὸν Μαρκούζε.

Τὸ ἔργο τῆς Σχολῆς τῆς Φραγκοφούρτης φωτίζεται ἀπὸ τὸ φῶς τῆς σημερινῆς ἐποχῆς. Ψάχνοντας λοιπόν γιὰ ἐρμηνευτικὴ καί ἐνότητα στήν «*Κριτικὴ Θεωρία*» καί στοιχεῖα συνέχειας, γίνεται ἀναπόφευκτη μιὰ ἐπιλογή. Ἴσως ἡ ἐργασία τοῦ Ἀντόρνο γιὰ τὸν Schömborg καί τὴ νέα μουσικὴ, τοῦ Benzamin γιὰ τὸν Baudelaire ἢ τοῦ Μαρκούζε γιὰ τὸν Σάρτρ νά εἶναι οἱ καλύτερες ποῦ ἔχουν γραφτῆ στὸ εἶδος τους. Ὡστόσο, ἀν καί ἐντεταγμένες στὴ γενικότερη θεώρηση ποῦ δίνει ἡ προσωπικὴ συμβολὴ τοῦ συγγραφέα τους στήν Κριτικὴ Θεωρία, δὲν μποροῦν νά θεωρηθοῦν ἀπαραιτήτα στοιχεῖα γιὰ μιὰ ἐκθεση τοῦ τί ἀντιπροσωπεύει ἡ Σχολὴ τῆς Φραγκοφούρτης. Ἀντίθετα, τὰ στοιχεῖα ποῦ πρέπει νά περιέχει μιὰ ἱστορικὴ ἐκθεση τῆς «*Σχολῆς*» εἶναι ἐκεῖνα ποῦ ὡς πρωτόλεια καί ἀποσπασματικά κομμάτια περιέχουν ἐν δυνάμει τὸ μεταγενέστερο ἔργο. Τέτοια πιστεύω εἶναι: Ἡ Σχέση τῆς Κριτικῆς Θεωρίας μετὰ τὸν ὕλισμό τοῦ Hegel καί τὴ γερμανικὴ ἰδεαλιστικὴ παράδοση. Ἡ συνεισφορὰ τῆς ψυχανάλυσης. Οἱ ἀναλύσεις τοῦ Ἰνστιτούτου γιὰ τὸ Φασισμό καί μέσω αὐτοῦ γιὰ τὸν ολοκληρωτισμό καί τὴν κυριαρχία γενικά. Οἱ πρώτες θεωρήσεις τῆς τεχνολογίας, τῆς μαζικῆς κουλτούρας, τῆς ἐνσωμάτωσης στὸν καπιταλισμό. Τέλος οἱ ἀπόψεις τῆς Σχολῆς γιὰ τὴν Ἐπιστήμη καί τὸ Ὄρθολογισμό.

Μὲ βάση αὐτὴ τὴν ἐρμηνεία νομίζω ὅτι μποροῦμε νά καταλήξουμε

σ' ένα οδηγητικό μίτο έργων, σύμφωνα με χρονολογική σειρά:

1) Πρώτες κριτικές θεωρήσεις του Ίνστιτούτου. Κυρίως του Χορκχάιμερ «Παραδοσιακή και Κριτική Θεωρία» και του Μαρκούζε «Φιλοσοφία και Κριτική Θεωρία».

2) Διαλεκτική του διαφωτισμού (και λιγότερο «Έκλειψη του Λόγου»).

3) «Μονοδιάστατος άνθρωπος» (με τη συμβολή του «Έρως και πολιτισμός»).

4) Χάμπερμας «Τεχνική και επιστήμη σάν ιδεολογία» (και ακόμα του ίδιου «Γνώση και συμφέρον»).

Τά τέσσερα αυτά «σκαλοπάτια» αντιστοιχούν και σε τέσσερις δυνατές διακρίσεις «εποχών» για τη Σχολή της Φραγκφούρτης. Οί εποχές αυτές θγαίνουν και από την εσωτερική εξέλιξη των ίδιων των έργων αλλά αντιστοιχούν και σε διαφορετικές εποχές και του ίδιου του Ίνστιτούτου ως πανεπιστημιακού και θεωρητικού θεσμού. Άλλωστε παρενθετικά σημειώνω ότι ή σχέση με τό θεσμό του Ίνστιτούτου και άρα με τόν πυρήνα του είναι άσφαλής ένδειξη για τήν απομάκρυνση ή τή σύγκλιση με τήν ορθοδοξία της Κριτικής Θεωρίας, για λόγους πού σχετίζονται και με τή νοοτροπία των ιδρυτικών μελών του και κυρίως του Χορκχάιμερ.

Ή Σχολή Φραγκφούρτης είναι

βέβαιο ότι έχει δεχτεί περισσότερες κριτικές παρά επαίνους. Αυτό συνδέεται με δύο βασικά της χαρακτηριστικά. Πρώτον, όσον άφορᾶ τήν αυστηρότητα της θεωρητικής κατασκευής, ή Κριτική θεωρία επέδειξε πάντα πρακτική αλλά και θεμελιωμένη με επιχειρήματα άδιανοητικά. Δεύτερον, άν ψάχνουμε για μιά λέξη πού νά χαρακτηρίζει τήν πνευματική της ιστορία ή πιο κατάλληλη θά ήταν καινοτομία. Νομίζω ότι αυτά τά δύο χαρακτηριστικά εξηγούν τίς έντονες κριτικές. Ή Κριτική Θεωρία εξερεύνησε πρώτη προβλήματα όπως τή σχέση μαρξισμού και ψυχανάλυσης, τή οικογένεια και τήν αυταρχικότητα, τή μαζική κουλτούρα, τήν τεχνολογία στή σύγχρονη διομηχανική κοινωνία, πού σήμερα έχουν γίνει κοινό κτήμα, παραμένοντας πάντα επίκαιρα.

Τέλος όσον άφορᾶ τήν κοινωνική ένταξη και τήν ενεργοποίηση των ίδιων των μελών του Ίνστιτούτου, θά πρέπει νά παρατηρήσουμε ότι για αυτούς τό κλασικό δίλημμα του διανοουμένου της Άριστεράς (άπόσταση ή ένταξη στους κοινωνικούς άγώνες) ήταν πάντα λυμένο. Δέχτηκαν και επιδίωξαν μάλιστα τήν σχετική άπόσταση σάν προϋπόθεση της διανοητικής τους γονιμότητας.

Ίδρυση του Ίνστιτούτου Κοινωνικών Έρευνών της Φραγκφούρτης. Ιστορικό πλαίσιο και χαρακτήρας του Ίνστιτούτου

Τό Ίνστιτούτο Κοινωνικών Έρευνών της Φραγκφούρτης ιδρύθηκε τό 1924 με πρωτοβουλία μερικών νεαρών Γερμανών επιστημόνων και φιλοσόφων. Μέσα στά πρώτα μέλη του κύκλου πού δημιουργήθηκε είναι οί F. Weil, F. Pollock, M. Horkheimer, L. Löwenthal, K. A. Wittfogel, Th. Adorno, H. Grossmann, Er. Fromm, H. Marcuse¹.

Συνδετικός κρίκος στήν πολλαπλότητα των ενδιαφερόντων του μπορεί νά θεωρηθεί ή σχέση του με τό δημιουργικό μαρξισμό και ή επίδρασή του στό ακαδημαϊκό κατεστημένο (τούς «μανδαρίνους»²) τής Δημοκρατίας της Βαϊμάρης.

Τό Ίνστιτούτο ιδρύεται σάν θε-

σμός ανεξάρτητος, στά πλαίσια ώστόσο του Πανεπιστημίου της Φραγκφούρτης. Έχει διοικητική και πνευματική ανεξαρτησία, έχει τούς δικούς του οικονομικούς πόρους, θεωρείται ώστόσο πανεπιστημιακός θεσμός, με τίς ίδιες ακαδημαϊκές διαρθρώσεις. Ή ιδιότυπη σχέση του με τούς επίσημους κρατικούς και ακαδημαϊκούς θεσμούς είναι ένα στοιχείο πού παίζει ρόλο στή διαμόρφωση του λεξιλογίου της Σχολής της Φραγκφούρτης.

Ή διαφορούμενη γλώσσα των μελών του Ίνστιτούτου είναι βέβαια άποτέλεσμα αυτής καθαυτής τής διανοητικής τους εξέλιξης αλλά

όπωςδήποτε επιδρά και ή ιδιότυπη θέση ενός άνοιχτά μαρξιστικού οργανισμού σε μιά καπιταλιστική χώρα³. Για παράδειγμα, ό μαρξισμός σπάνια ονομάζεται με τό όνομά του και αντικαθίσταται από τό «Κριτική θεωρία της κοινωνίας» κτλ. Ή θέληση των ιδρυτών του Ίνστιτούτου για τήν πλήρη ανεξαρτησία του μπόρεσε νά επιτευχθεί μόνο χάρη στή δυνατότητα της εξεύρεσης μόνιμης οικονομικής ενίσχυσης από ιδιώτες. Ό κύριος χρηματοδότης ήταν για πάρα πολλά χρόνια ό πατέρας του Felix Weil πλούσιος έμπορος. Είναι βέβαιο ότι ή χρηματοδότηση του Ίνστιτούτου δέν είχε νά κάνει με πολιτικά κίνητρα ενίσχυσης. Ή οικονομική ανεξαρτησία του Ίνστιτούτου, μπορεί νά ειπωθεί με σιγουριά, είναι στοιχείο καθοριστικό για τήν εξέλιξη αυτού του κύκλου ιδεών και προσώπων πού σήμερα ονομάζουμε Σχολή της Φραγκφούρτης. Κοινό στοιχείο όλων των μελών του πρώτου πυρήνα (άλλά και όλων των μεταγενέστερων) είναι ή έβραϊκή τους καταγωγή. Τό πόσο επέδρασε αυτό τό εκπληκτικό, με τά σημερινά δικά μας κριτήρια, γεγονός στή διαμόρφωση και στήν εξέλιξη της Κριτικής Θεωρίας είναι άδύνατο νά υπολογιστεί. Θά χρειαζόταν μιά σε βάθος άνάλυση του στρώματος των Έβραίων διανοουμένων της Γερμανίας (και μάλιστα προοδευτικών) και του ρόλου τους στήν ευρωπαϊκή ιστορία του πνεύματος, μελέτη πού δέν υπάρχει. Τό σίγουρο πάντως είναι, και τό παράξενο ταυτόχρονα, ότι οί ίδιοι δέν άναγνωρίζουν ποτέ τό στοιχείο της καταγωγής τους σάν σημαντικό⁴, ούτε ή μελέτη του άντισμιτισμού

1. Για ό,τι άφορᾶ τήν ίδρυση του Ίνστιτούτου και τήν ιστορία της διοίκησης του βασική πηγή είναι τό βιβλίο του Martin Jay: *The Dialectical Imagination*, Boston 1973 (Γαλλική μετάφραση M. Jay: *L' imagination Dialectique*. Payot, Paris 1977).

2. Δες τόν ιδρυτικό λόγο του Grünberg στίς 22 Ίουνίου του 1924.

3. Άρχική ιδέα ήταν για τήν ίδρυση ενός Ίνστιτούτου για τόν Μαρξισμό. Έγκαταλείφτηκε γιατί θεωρήθηκε πολύ προκλητική ή όνομασία. M. Jay σελ. 24.

4. M. Jay σελ. 48.

ξεπέρασε στά θέματά τους μία περιθωριακή θέση (παρ' όλο που μελέτησαν σέ βάθος τό ναζιστικό φαινόμενο στή Γερμανία). Νεότεροι μελετητές προσπαθοῦν νά συσχετίσουν τήν εβραϊκή καταγωγή τών μελών τῆς Σχολῆς τῆς Φραγκφούρτης μέ τό corpus τών ιδεών τους⁵.

Πρώτος διευθυντής τοῦ Ἰνστιτούτου εἶναι ὁ Karl Grünberg καθηγητής μέχρι τότε στό Πανεπιστήμιο τῆς Βιέννης, ἱστορικός καί ἀνοιχτά μαρξιστής. Ὁ Γκρούνμπεργκ ἐξέδιδε ἀπό χρόνια τό περιοδικό «Ἀρχεῖα γιά τήν ἱστορία τοῦ Σοσιαλισμοῦ καί τοῦ Ἑργατικοῦ Κινήματος», πῶς γνωστό σάν «Grünberg's Archiv». Τό περιοδικό αὐτό γίνεται καί ἡ θεωρητική ἐκδόση τοῦ Ἰνστιτούτου. Ὁ ἴδιος ὁ Γκρούνμπεργκ δέν συνδέεται ἰδεολογικά μέ τό ρεύμα τῆς Κριτικῆς Θεωρίας, συνεχίζει ἀπλά σάν διευθυντής τοῦ Ἰνστιτούτου τήν προηγουμένη πνευματική του παραγωγή. Μετά τήν ἀποχώρηση τοῦ Γκρούνμπεργκ (1929) διευθυντής τοῦ Ἰνστιτούτου γίνεται ὁ Μάξ Χορκχάιμερ καί ἀπό αὐτή τή στιγμή οἰκονομικά παγιώνεται καί ἐξελίσσεται ἡ Σχολή τῆς Φραγκφούρτης.

Μετά τήν ἀνοδο τῶ Ναζι στήν ἐξουσία τόν Ἰανουάριο τοῦ 1933, ὁ πυρήνας τοῦ Ἰνστιτούτου – μαρξιστές καί Ἑβραῖοι ὅλοι τους – ἀκοινοῦνται τό ρεύμα τῆς πνευματικῆς μετανάστευσης ἐξω ἀπό τή Γερμανία. Ἀρχικά τό Ἰνστιτούτο ἐγκαθίσταται γιά ἓνα χρόνο στή Γενεύη καί τό 1934, ὀριστικά, στή Νέα Ὠόρκη στή πλαισία τοῦ Πανεπιστημίου Columbia. Στήν Ἀμερική ὁ κύκλος αὐτός τών διανοουμένων παράγει τό σημαντικότερο μέρος τών μελετῶν του.

Τό Σεπτέμβριο τοῦ 1933 βγαίνει τό πρῶτο τεῦχος τοῦ Zeitschrift für Sozialforschung (Ἐπιθεώρηση Κοινωνικῶν Ἐρευνῶν), πού θά γί- νει τό βασικό ὄργανο ἔκφρασης τών ἐργασιῶν τοῦ Ἰνστιτούτου. Τό περιοδικό παρά τό γεγονός ὅτι ἐκδίδεται στό Παρίσι γράφεται σέ γερμανική γλῶσσα. Ἡ ἐπιλογή αὐτή εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς στράτευσης τών μελών τοῦ Ἰνστιτούτου στόν ἀντιναζιστικό ἀγῶνα, πού πίστευαν ὅτι ἐπί ἐξυπηρετοῦν πληρέστερα.

Ἡ ἴδρυση τοῦ Ἰνστιτούτου Κοινωνικῶν Ἐρευνῶν τῆς Φραγκ-

φούρτης εἶναι σημεῖο-σημῆς γιά τήν ἱστορία τοῦ Δυτικοῦ μαρξισμοῦ ἀλλά καί γιά τήν ἱστορία τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος στήν Εὐρώπη. Εἶναι ἡ πρώτη φορά πού θεσμός πού ἐπαγγέλεται ἀνοιχτά τό μαρξισμό παίρνει θέση σ' ἓνα Πανεπιστήμιο καπιταλιστικῆς χώρας⁶. Μέχρι τότε οἱ θεωρητικοί τοῦ μαρξισμοῦ θρίσκονται στό περιθώριο τῆς ἐπίσης ἀκαδημαϊκῆς ὀργάνωσης καί διδάσκουν μόνο σέ κομματικῆς σχολῆς στελεχῶν.

Ἡ ἴδρυση τοῦ Ἰνστιτούτου εἶναι ἡ πρώτη ἐμφάνιση ἑνός φαινομένου πού ἀπό τότε θά γενικευθεῖ, μέ ἀποτέλεσμα σήμερα πιά ἡ παραγωγή ἔργων δημιουργικοῦ μαρξισμοῦ νά γίνεται σχεδόν ἀποκλειστικά στά ἀστικά Πανεπιστήμια. Τό γεγονός αὐτό ταυτόχρονα εἶναι ἐνδεικτικό τοῦ ὀριστικοῦ χωρισμοῦ θεωρίας καί ἐπαναστατικῆς πρακτικῆς στή πλαισία τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος.

Τό Ἰνστιτούτο ἰδρύεται ἐλάχιστα μόλις χρόνια μετά τήν ὀλοκληρωτική ἥττα τῆς Ἐπαναστάσεως στή Γερμανία καί σ' ὅλη τήν ὑπόλοιπη Εὐρώπη. Κομμουνιστικό Κόμμα

5. Μερικά μέλη τῆς Σχολῆς τῆς Φραγκφούρτης συμμετείχαν σέ θρησκευτικές εβραϊκές κινήσεις τῆς ἐποχῆς τους. (Ἰδίως ὁ L. Löwenthal καί Erich Fromm). Ὁ Χάμπερμας ὑπογραμμίζει τήν κοινότητα ὀρισμένων θεμάτων τῆς εβραϊκῆς πολιτιστικῆς παράδοσης καί τοῦ γερμανικοῦ ἰδεαλισμοῦ. Χαρακτηριστικό σημεῖο εἶναι ὅτι ἡ παλαιά καθολογική ἰδέα πῶς μόνο μέ τό λόγο καί ὄχι μέ εἰκόνας μπορούμε νά πλησιάσουμε τό Θεό. Τό θέμα αὐτό παρουσιάζει ὀρισμένες συγγένειες μέ τή διαλεκτική τοῦ Χέγκελ καί ἔμμεσα μέ τή διαλεκτική τῆς Κριτικῆς Θεωρίας. Δές J. Habermas «Ὁ Γερμανικός ἰδεαλισμός καί οἱ Ἑβραῖοι θεμελιωτές του» στό *Profils philosophiques et politiques* σελ. 29. Paris, Gallimard 1974.

6. Ὁ Perry Anderson («*Consideration on Wester Marxism*» New Left Book, London 1976) θεωρεῖ αὐτό τό γεγονός ληξιαρχική πράξη γεννήσεως αὐτοῦ πού σήμερα ὀνομάζουμε «Δυτικό Μαρξισμό». Τό βιβλίο αὐτό τοῦ Π. Ἄντερσον εἶναι χρήσιμο γιά τή συγκριτική μελέτη τών νεότερων ρευμάτων τῆς μαρξιστικῆς σκέψεως στή Δυτική Εὐρώπη. Δές ἔκτομα Ρ. Βρανίτσκι «*Ἱστορία τοῦ Μαρξισμοῦ*», Ὀδυσσεύς Ἀθήνα 1976.

Γερμανίας ουσιαστικά δέν υφίσταται, ενώ τό Σοσιαλδημοκρατικό έχει όριστικά άπαρηθεί τό επαναστατικό του παρελθόν⁷. Στη Σοβιετική Ένωση ή επανάσταση γίνεται «επανάσταση σέ μία μόνο χώρα» καί τίθενται οί πρώτες βάσεις γιά τήν εγκαθίδρυση του σοσιαλιστικού κράτους.

Ή ήδη άποστεωμένη θεωρητική παράδοση τής Β' Διεθνούς, στά χρόνια πού άκολουθοϋν τήν ίδρυση του Ίνστιτούτου, θά γίνει ξεκάθαρα μονολιθική. Τά δύο πύο σημαντικά έργα τής μαρξιστικής παράδοσης τής εποχής, «Ίστορία καί ταξική συνείδηση» του Λούκατς καί «Μαρξισμός καί Φιλοσοφία» του Korsch⁸, άποκηρύσσονται άπό τόν επίσημο μαρξισμό καί οί συγγραφείς τους καταδικάζονται ως «άναθεωρητές». Θά ακολουθήσει μία μεγάλη εποχή θεωρητικής στεριότητας, κατά τήν όποία ή δουλειά των μελών του Ίνστιτούτου άντιπροσωπεύει, μοροϋμε νά ποϋμε με σιγουριά, ό,τι δημιουργικότερο δημοσιεύεται άπό μαρξιστική σκοπιά⁹. Ή μόνη Ίξιόλογη θεωρητική δουλειά τής ίδιας εποχής είναι τό έργο Α. Γκράμσι, πού όμως θά δημοσιευτεί μόνο μετά τόν πόλεμο.

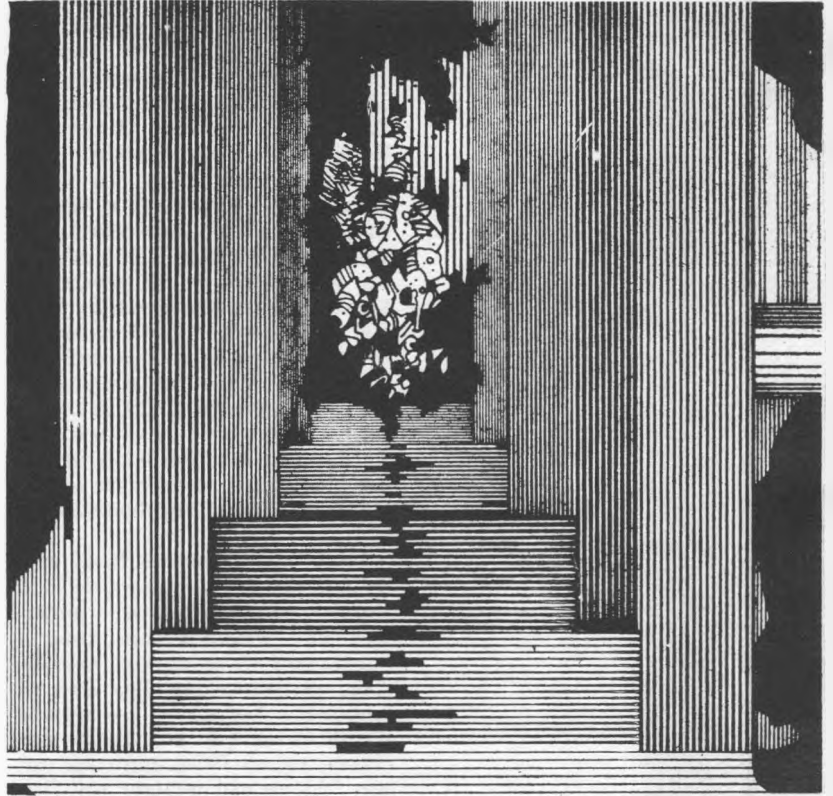
Ή κατάσταση του διεθνούς κινήματος καί ή διαμόρφωση των κομμουνιστικών κομμάτων τής Ευρώπης τήν περίοδο τής Γ' Διεθνούς εξηγούν τήν κριτική στάση καί τήν άπόσταση πού πάντα κράτησε τό Ίνστιτούτο σέ σχέση με τούς οργανωμένους φορείς του εργατικού κινήματος. Αν καί μέλη του υπήρξαν ενεργά στελέχη του Κ.Κ. Γερμανίας κυρίως (Wittfogel, - Massing), ό στενός πυρήνας του Ίνστιτούτου κράτησε πάντα άπόσταση άπό τά πολιτικά κόμματα. Τό γεγονός αυτό ώστόσο δέ θά έπρεπε νά άποδοθεί μόνο στην κατάσταση του εργατικού κινήματος στή Γερμανία αλλά καί στην ίδια τής ιδιοσυγκρασία καί τήν διανοητική διαμόρφωση των μελών τής Σχολής τής Φραγκφούρτης, πού είναι γεγονός ότι διατήρησαν πάντα τά κυρίαρχα χαρακτηριστικά του Γερμανού πανεπιστημιακού διανοουμένου. Ή σχέση τους με τό εργατικό κίνημα ήταν ουσιαστικά άνύπαρκτη.

Ό χαρακτήρας πού πρόσπάθησαν νά δώσουν οί ιδρυτές του στό

Ίνστιτούτο ήταν διεπιστημονικός. Ή καλλιέργεια των διαφόρων κλάδων των κοινωνικών επιστημών (οικονομία, κοινωνιολογία, ψυχολογία) σκόπευε στή γνώση τής όλότητας των κοινωνικών προβλημάτων. Ή εργασία του Ίνστιτούτου ήταν άποφασιστικά στραμμένη προς τήν έρευνα, σέ αντίθεση με τήν κυρίαρχη παράδοση των θεω-

ρητικών πανεπιστημίων τής Γερμανίας. Έκδηλα δηλώνονταν ή θεώρηση του μαρξισμού σάν σωστής επιστημονικής μεθοδολογίας.

Τό Ίνστιτούτο δούλευε ως συλλογικός οργανισμός, πάντα ώστόσο άναγνωρίζονταν ή προτεραιότητα του Διευθυντή του στον καθορισμό των στόχων γιά τίς εκάστοτε έρευνες καί κατευθύνσεις.

1η περίοδος: Διαμόρφωση τής κριτικής θεωρίας

Ξεκινώντας αυτή τήν προσπάθεια γιά τήν έκθεση των κυρίαρχων επιδράσεων καί σταθερών στοιχείων στις μελέτες τής Σχολής τής Φραγκφούρτης, πρέπει εϋθύς εξ άρχής νά υπογραμμίσουμε ότι ή Κριτική Θεωρία δέν είναι ένα «κλειστό σύστημα σχέψης», ένα διαμορφωμένο σύνολο κανόνων καί συνεκτικών δομών. Αντίθετα, ή άπέχθεια όλης τής Σχολής γιά κάθε έννοια συστηματοποίησης είναι τόσο ισχυρή καί

διαρκής πού άνταναλλάται ισόμοι καί στή γλώσσα των γραπτών τους. Πολλά έργα παίρνουν τή μορφή άφορισμών, σκόρπιων σχέψεων¹⁰. Δέν επιζητούν ούτε τήν άπολυτότητα τής γνώσης ούτε τήν πλήρη ακρίβεια των έννοιών. Ή προσήλωσή τους στην «κριτική», με τή μορφή τής άγνησης του φαινομενικού, του καθημερινού, του παροδικού, είναι τό στοιχείο εκείνο πού ίσως πάνω άπ' όλα άποτελεί συν-

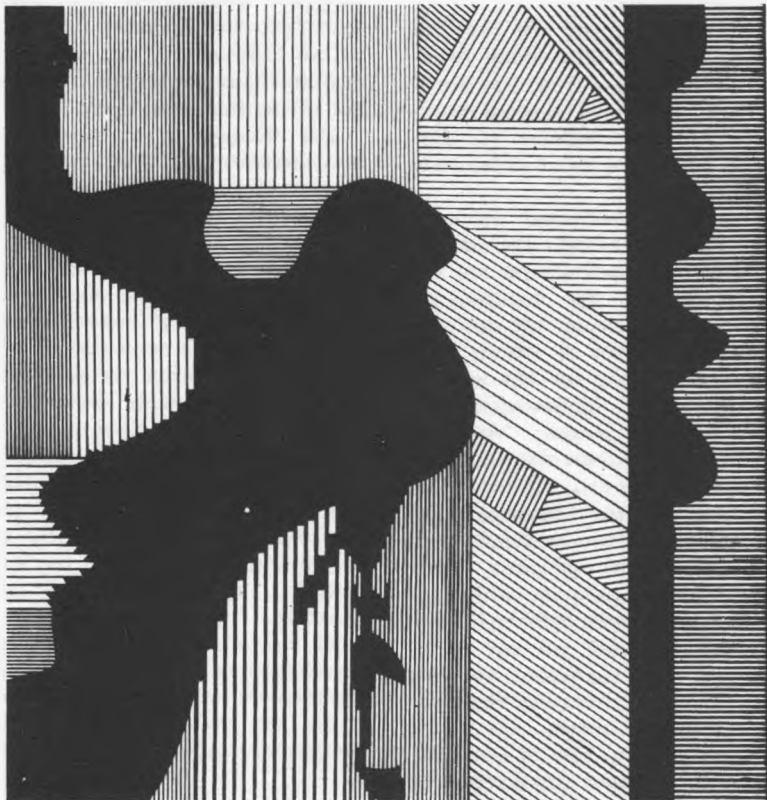
εκτικό κρίκο μεταξύ τους. Ἡ Κριτική Θεωρία διαμορφώθηκε μέσα ἀπὸ μιά σειρά κριτικῶν σέ ἄλλους στοχαστές καί σ' ἄλλα φιλοσοφικά συστήματα. «Ἡ μορφή λοιπὸν τῆς διαμόρφωσης τῆς εἶναι ἐξ ἴσου διαλεκτική μέ τῆ μέθοδο πού προσπάθησε νά διαμορφώσει γιὰ τῆ μελέτη τῶν κοινωνικῶν φαινομένων»¹¹ Ἡ Σχολή τῆς Φραγ-

τῆς ἱστορίας τοῦ γερμανικοῦ ἰδεολογισμοῦ εἶναι στοιχεῖα πού ἂν δέν ὑπολογιστοῦν στή μελέτη τῆς Σχολῆς –καί κατὰ συνέπεια ἡ ἔρευνα καταλήξει νά εἶναι μελέτη ἑνὸς κλάδου τῆς κοινωνιολογίας– τότε εἶναι ἀδύνατο νά κατανοηθεῖ ἡ πολυπλοκότητα τῶν ἰδεῶν τῶν θεμελιωτῶν τῆς Σχολῆς.

Ἡ διανοητική διαμόρφωση τῶν

ταυτόχρονα καί ἀπ' τῆ σκέψη τοῦ Σοπενχάουερ. Ὁ Ἄντορνο ἀφιέρωσε τὰ πρῶτα γραπτά του στὸν Κιέρκεγκαντ. Τίς φιλοσοφικές αὐτές ἐπιδράσεις πορεῖ νά διακρίνει κανεὶς καί στὰ μεταγενέστερα ἔργα τους, ἀφοῦ οὐδέποτε εἶδαν τὸν μαρξισμό σέ πλήρη ἀντιπαράθεση μέ τὰ παράλληλα, διαφορετικῆς κατεύθυνσης φιλοσοφικά ρεύματα.

Τὴν ἐποχὴ πού πρωτοδημιουργεῖται ὁ κύκλος τοῦ Ἰνστιτούτου Κοινωνικῶν Ἐρευνῶν ἔχουμε μιά ἐπανιδιοποίηση τοῦ Χέγκελ ἀπὸ τῆ φιλοσοφική σκέψη. Σ ὅλη τὴν περίοδο, ἀπ' τὰ μέσα τοῦ 19ου αἰῶνα μέχρι τὸν Α' παγκόσμιο πόλεμο, ἡ σκέψη τοῦ Χέγκελ εἶναι χωρὶς οὐσιαστικὴ ἀπήχηση. Ἡ φιλοσοφική κατεύθυνση, γιὰ ὅλο αὐτὸ τὸ διάστημα, εἶχε παραμερίσει τὰ βασικά μοτίβα τῆς χεγκελιανῆς σκέψης, στρεφόμενη σέ θεωρήσεις περισσότερο «ἐπιστημονικές» τῆς κοινωνικῆς πραγματικότητας, τείνοντας στὸ θετικισμό. Αὐτὸ ἰσχύει καί γιὰ τίς μαρξιστικές (Β' Διεθνῆς) καί γιὰ τίς μὴ μαρξιστικές τάσεις. Εἰδικά γιὰ τὸ μαρξισμό, ἡ ἀναγνώριση τῆς θεμελιώδους συμβολῆς τοῦ Χέγκελ στή σκέψη τοῦ Μάρξ γίνεται οὐσιαστικά μέσα ἀπ' τὸ «Μαρξισμός καί Φιλοσοφία» τοῦ Κόρς καί τὸ «Ἱστορία καί ταξική συνείδηση» τοῦ Λούκατς

κφούρτης θά πρέπει νά θεωρηθεῖ ἕνα καθαρὰ γερμανικὸ ρεῦμα σκέψης. Οἱ ἐπιδράσεις πού εἶχε ἀπὸ μὴ γερμανικά ρεύματα σκέψης εἶναι ἐλάχιστες, σίγουρα δυσανάλογες μέ τὸ χρόνο πού ἦταν ἐγκαταστημένη στὴν Ἀμερική.

Ἄλλωστε καί ἀντίστροφα, ἡ ἐπίδραση τῆς ἴδιας τῆς Σχολῆς στὸ μὴ γερμανικὸ κοινὸ γίνεται αἰσθητὴ μόνο τὰ τελευταῖα δέκα χρόνια, κάτω ἀπὸ περίπλοκες κοινωνικές συνθήκες. Ἡ σημασία τοῦ πολιτιστικοῦ περιβάλλοντος τῆς μεταπολεμικῆς Γερμανίας καί τῆς ἴδιας

μελῶν τοῦ Ἰνστιτούτου ἦταν ἀρχικά αὐτῆ τῶν νέων φιλοσόφων τῆς ἐποχῆς τους. Πρὶν τῆ γνωριμία τους μέ τὸ μαρξισμό εἶχαν δεχθεῖ τὴν ἐπίδραση τῶν κυρίαρχων φιλοσοφικῶν ρευμάτων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης στὴ Γερμανία, δηλαδή τοῦ νεοκαντισμοῦ ἀφενὸς καί τῆς φαινομενολογίας ἀφετέρου. Ὁ Μαρκούζε ἦταν μαθητῆς καί βαθιά ἐπηρασαμένος ἀπ' τὸν Χάιντεγκερ καί τὸν Χούσερλ. Ὁ Χορκχάιμερ ἐπηρεάστηκε ἀπὸ τὰ νεότερα νεοκαντικά ρεύματα, ἀπ' τὰ γραπτά τοῦ Avenarius καί τοῦ Mach, ἀλλά

7. Γιὰ τὴν κατάσταση τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος τῆς ἐποχῆς δές Β. Ἄμπεντορτ: «Κοινωνική ἱστορία τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος στὴν Εὐρώπη», Ὀδυσσεύς, Ἀθήνα 1975, ἀκόμα τὸ πρῶτο κεφάλαιο τοῦ βιβλίου τοῦ J. M. Vincent: «La theorie critique de l' école de Francfort» Calilée, Paris 1976 καί P. Anderson δ. π.

8. Τὸ «Μαρξισμός καί Φιλοσοφία» τοῦ Κόρς εἶναι χαρακτηριστικὸ διὸ δημοσιεύεται στὸ Grünberg Archiv. Συζητιέται ἐντονα καί ἐπηρεάζει τὰ μέλη τοῦ Ἰνστιτούτου.

9. Τῆ γνώμη αὐτῆ συμμερίζεται καί ὁ L. Goldmann στὸ «Réflexions sur la pensée de Herbert Marcuse», δημοσιευμένο στὸ «Marxisme et sciences humaines» Gallimard, Paris 1970, σελ. 259.

10. Γιὰ παράδειγμα J. Adorno: «Minima moralia: στοχασμοὶ πάνω στὴ φθαρμένη ζωὴ». J. Adorno: «Prismen» (Πρίσματα), Max Horkheimer: «Dämmerung» (Λυκόφως ἢ κάτι παρόμοιο).

11. M. Jay δ.π. σελ. 59.

(1923). 'Η δημοσίευση λίγο αργότερα των νεανικών έργων του Μάρξ φάνηκε να παρουσιάζει έναν «άλλο» Μάρξ σέ σχέση μ' αυτόν που είχε κωδικοποιηθεί απ' τούς θεωρητικούς της Β' Διεθνούς. 'Η προσέγγιση στο μαρξισμό της Σχολής της Φραγκφούρτης γίνεται μέσα απ' τὰ γραφτά του Λούκατς και του Κόρς.

Συχνά χαρακτηρίζεται ο μαρξισμός της Σχολής της Φραγκφούρτης επιστροφή στον Χέγκελ. 'Ισως αυτός ο χαρακτηρισμός να είναι υπερβολικός, τό βέβαιο πάντως είναι ότι ή Σχολή αναγνωρίζει σάν θεμελιώδους σημασίας τή σχέση Μάρξ-Χέγκελ. 'Η κυριότερη χεγκελιανή επίδραση στην Κριτική Θεωρία είναι ή άρνηση της μηχανιστικής αποκοπής του ανθρώπου από τή φύση, ή θέαση της 'Ιστορίας (Φυσικής και Πνευματικής) ως διαδικασίας απελευθέρωσης απ' τήν κυριαρχία¹². 'Η σπουδαιότητα του υποκειμενικού παράγοντα για τήν προώθηση της ιστορικής αλλά και της γνωστικής διαδικασίας είναι στοιχείο από τὰ βασικότερα στην Κριτική Θεωρία¹³. 'Υπάρχουν ωστόσο πάρα πολλά στοιχεία ουσιαστικής διαφωνίας με τόν Χέγκελ. 'Ο Μάξ Χορκχάμερ εξετάζοντας τό σύστημα του Χέγκελ στην Παράδοση της Μεταφυσικής κατακρίνει έντονα και τή μεταφυσική θέαση του Χέγκελ και τήν προσπάθειά του για τήν κατάκτηση της απόλυτης γνώσης—στοιχείο φυσικά ξένο στην Κριτική Θεωρία¹⁴. 'Η κύρια ωστόσο αντίθεση συνίσταται στην αντίληψη της «ταυτότητας» του Χέγκελ (υποκείμενο-αντικείμενο, πνεύμα και ύλη κτλ.). 'Ο Χορκχάμερ θεωρεί τή θεωρία της ταυτότητας ιδεαλιστική, και σ' αυτό τό σημείο αντιτάσσεται και στον Λούκατς που στή «Θεωρία και ταξική συνείδηση» θεωρεί τό προλεταριάτο ταυτόχρονα ως υποκείμενο-αντικείμενο της ιστορικής διαδικασίας. Παρεμφερικά σημειώνουμε ότι υπάρχει διαφοροποίηση στην όπτική του Χορκχάμερ για τόν Χέγκελ και στην (μεταγενέστερη) όπτική του Μαρκοῦζε για τό ίδιο θέμα.

'Ο Μαρκοῦζε στο «Λόγος και 'Επανάσταση» βρίσκεται πολύ πιό

κοντά στή θεωρία της «ταυτότητας» και στή θεώρηση του Χέγκελ κάτω από αποκλειστικά «προοδευτικό» πρίσμα. 'Ο Μαρκοῦζε τονίζει τήν άρνητική διάσταση στή διαλεκτική του Χέγκελ, σάν στοιχείο άμφισβήτησης της κατεστημένης πραγματικότητας, δίνοντας διαστάσεις στή χεγκελιανή διαλεκτική, που είναι άμφισβητούμενο άν πραγματικά τίς έχει¹⁵.

Στή δεκαετία του '30 στο Zeitschrift für Sozialforschung δημοσιεύουν τόν κύριο όγκο των κριτικών τους για τή φιλοσοφική παράδοση. Θά προσπαθήσω να συνοψίσω τήν στάση τους στα διάφορα ρεύματα σκέψης.

Στόν *Ιρρασιοναλισμό* κατακρίνουν τή σπουδαιότητα που αποδίδει στην υποκειμενικότητα και τήν έσωτερικότητα, τήν περιφρόνηση στην ύλική διάσταση της πραγματικότητας. 'Ομως ή στάση τους απέχει κατά πολύ απ' τήν κριτική που άσκει στον Ιρρασιοναλισμό ο παραδοσιακός υλισμός. 'Αναγνωρίζουν στα Ιρρασιοναλιστικά ρεύματα τήν όρθότητα της ιστορικής αντίδρασης στον έπιστημονισμό του προχωρημένου καπιταλισμού, στα θετικιστικά ρεύματα, στην άποπροσωποποίηση της καθημερινής ζωής. Θεωρούν όρθή τή βασική θέση του Ντίλτεϋ για τήν αναγκαιότητα της έρμηνείας και της κατανόησης της 'Ιστορίας. Θεωρούν σημαντική τή σκέψη του Νίτσε στην προσπάθειά του να ξεσκεπάσει τό μαζοχιστικό χαρακτήρα της άστικής ήθικης, της κουλτούρας της άθλιότητας. Παρόμοια κρίνουν τόν Μπέργκσον¹⁶.

'Ο *Λογικός Θετικισμός*, κατά τόν Χορκχάμερ, μετατρέπει σέ φετίχ ένα μόνο στοιχείο της κοινωνικής πρακτικής, τήν ύπαρξη και τήν αποτελεσματικότητα των φυσικών έπιστημών, άγνοώντας ουσιαστικές δομές της κοινωνικής πραγματικότητας, μένοντας έγκλωβισμένος στο δεδομένο και στο δυνατό να παρατηρηθεί¹⁷. Ξεχωρίζει λανθασμένα τόν αντικειμενικό κόσμο από τούς δρώντες ανθρώπους, μηδενίζει τή δυνατότητα της κίνησης και της άλλαγής στο κοινωνικό περιβάλλον.

'Η σχέση της Σχολής της Φραγκ-

φούρτης με τίς υλιστικές θεωρίες¹⁸ είναι πολύ πιό σύνθετη. Θά προσπαθήσω να δώσω τὰ βασικότερα σημεία όπως φαίνονται υπό τία κείμενα αυτής της περιόδου.

Κοινή είναι στή Σχολή της Φραγκφούρτης και σ' όλα τὰ ρεύματα του νέου ευρωπαϊκού μαρξισμού ή άρνηση της μεταφυσικής αντίληψης για τήν φύση που κυριάρχησε στηριζόμενη στα τελευταία έργα του 'Ενγκελς. 'Αρνοῦνται να θεμελιώσουν μιά νέα μεταφυσική έδραιωμένη στην αντίληψη για τήν προτεραιότητα της ύλης¹⁹.

Στή θεώρηση της κοινωνικής πραγματικότητας άρνούνται τήν δογματική προσκόλληση στην πρωταρχικότητα του οικονομικού στοιχείου. 'Η ύποδομή και τό έποικιδόμημα είναι διαλεκτικά δεμένα σ' όλες τίς έποχές και τό οικονομικό στοιχείο μόνο στην καπιταλιστική κοινωνία αποκτά κυρίαρχο ρόλο²⁰. 'Η κοινωνία πρέπει να μελετάται ως ολόκληρη και είναι λανθασμένη και μηχανιστική ή μελέτη της κουλτούρας ως έπιφαινομένου, παρόλο που ποτέ δέν είναι ολοκληρωτικά αυτόνομη. Τά πολιτιστικά και ιδεολογικά φαινόμενα πρέπει να θεωρούνται μεσολαβήσεις της κοινωνικής πραγματικότητας, σάν ολόκληρες.

'Η Κριτική Θεωρία τονίζει τή σπουδαιότητα του υποκειμενικού (δραστικού) στοιχείου στή διαδικασία της γνώσης. 'Αρνείται τή θεωρία της «άντανάκλασης» όπως

12. Δές Εισαγωγή του Paul Connector στο «Critical Sociology» Penguin. London 1976.

13. Δές και Λ. Κολέτι: «'Ο Μάρξ, ο Χέγκελ και ή Σχολή της Φραγκφούρτης» στο «'Ο Μάρξ σήμερα» 'Οδυσσέας, 'Αθήνα 1973, σελ. 29.

14. Μ. Horkheimer (1932) και Μ. Horkheimer «Ein neuer ideologiebegriff» Grünbergs Archiv 1930.

15. Εισαγωγή του Α.Μ. στον «Μονοδιάστατο άνθρωπο» του Μαρκοῦζε, έλληνική μετάφραση, εκδ. Παπαζήση, 'Αθήνα 1971.

16. Μ. Horkheimer (1934).

17. Δές J. M. Vincent: «La theorie critique...» δ. π. σελ. 69.

18. Δές Π. Βρανίτσκι δ. π. και P. Anderson δ. π. σελ. 85.

19. Μ. Horkheimer (1933).

θεμελιώνεται από τον Λένιν στο «Υλισμός και Έμπειριοκριτισμός». Τα αντικείμενα της παράστασης είναι διαλεκτικά συνδεδεμένα με την ανθρώπινη δραστηριότητα. Η ίδια ή φύση πρέπει να θεωρείται ιστορικά, αφού μεταβάλλεται από την ανθρώπινη πράξη και αφού η εικόνα που δημιουργούμε γι' αυτήν ελέγχεται και διαφοροποιείται μέσα στο χρόνο²¹.

Σημαντική πλευρά της κριτικής θεωρίας είναι η σχέση της με την ψυχανάλυση. Είδαμε ότι η Ψυχολογία μαζί με την Οικονομία και την Κοινωνιολογία είναι οι προνομιακές προσεγγίσεις της κοινωνικής πραγματικότητας, όπως τις αντιλαμβάνονταν το Ίνστιτούτο από τη στιγμή της ίδρυσής του. Είναι χαρακτηριστική η θετική στάση της Σχολής απέναντι στην ψυχανάλυση, σε αντίθεση με τον «θεομοποιημένο μαρξισμό». Η υιοθέτηση της ψυχανάλυσης σαν εργαλείου για την προσέγγιση των ανθρώπινων και κοινωνικών προβλημάτων, από ένα μαρξιστικό ρεύμα, είναι γεγονός θεμελιακό για την εξέλιξη του δυτικού μαρξισμού. Αν εξαιρέσει κανείς τις πρώτες προσπάθειες του Β. Ράιχ για τη σύζευξη ψυχανάλυσης και μαρξισμού, η δουλειά του Ίνστιτούτου πάνω στη φροϋδική θεωρία είναι η πρώτη υλιστική θεώρηση της ψυχανάλυσης²². Έδώ σημαντική είναι η συμβολή των πρώτων άρθρων του Έ. Φρόμμ²³. Η ψυχανάλυση γι' αυτός είναι η θεωρία του άσυνείδητου, των άπωθητικών μηχανισμών και των συμβολικών μεταλλάξεων μέσω των όποιων περνά ο κοινωνικός καθορισμός των ατόμων, ή επίδραση των κοινωνικών παραγόντων πάνω στα άτομα και στις διαπροσωπικές τους σχέσεις. Μέσα από την ψυχολογία και την εμπειρική έρευνα θα προσπαθήσουν να μελετήσουν την οικογένεια, βλέποντας τον προνομιακό χώρο επιβολής της αυταρχικότητας της άστικης κοινωνίας. Η μελέτη της οικογένειας και της αυταρχικότητας θα πάρει τη μορφή συλλογικής έκδοσης του Ίνστιτούτου (ή μόνη τέτοιου είδους) όπου το θέμα προσεγγίζεται απ' όλες τις πλευρές²⁴.

Τό 1937 δημοσιεύονται στο Zei-

tschrift ταυτόχρονα δύο μελέτες, το «Παραδοσιακή και Κριτική Θεωρία» του Χορκχάιμερ και το «Φιλοσοφία και κριτική Θεωρία» του Μαρκούζε²⁵. Στα άρθρα αυτά γίνεται μία προσπάθεια να συνοψιστούν οι βασικές αρχές της Κριτικής Θεωρίας.

Στό άρθρο του Μαρκούζε τονίζεται η δημιουργική συμβολή της φαντασίας σε μία κριτική θεωρία της κοινωνίας. «Χωρίς αυτήν ή φιλοσοφική σκέψη μένει προσκολλημένη μόνο στο παρελθόν και στο παρόν, αποκομμένη απ' το μέλλον, πού μόνο αυτό συνδέει τη φιλοσοφία με την πραγματική ιστορία της ανθρωπότητας». Από το απόσπασμα αυτό φαίνεται η σπουδαιότητα που αποδίδει ο Μαρκούζε στην πρόβλεψη αλλά και στην ούτοπία. Σ' αυτό το σημείο ο Μαρκούζε συναντά τον Έρνστ Μπλόχ, τον μαρξιστή θεωρητικό της ούτοπιας²⁶. «Η φιλοσοφική σκέψη δεν πρέπει να φοβάται καθόλου την ούτοπία». Όταν η αλήθεια πού επαγγέλλεται η Κριτική Θεωρία δεν είναι άμεσα πραγματοποιήσιμη στις δοσμένες κοινωνικές συνθήκες, τότε ο χαρακτήρας της Ούτοπίας πού αναπόφευκτα προσλαμβάνει γίνεται διεγερτικό στοιχείο για την εξέγερση από την φαινομενική σταθερότητα του παρόντος.

Ο Μαρκούζε τονίζει ακόμα την επιδίωξη της ευτυχίας, σαν φροντίδας της Κριτικής Θεωρίας. Η ευτυχία δεν μπορεί να επιτευχτεί παρά μόνο με την αλλαγή των υλικών συνθηκών της ζωής. Η παραπέρα όμως διαμόρφωση της νέας κοινωνίας, ή επιδίωξη της ευτυχίας, πρέπει να γίνει έργο των απελευθερωμένων ατόμων.

Τόνισα τά θέματα της φαντασίας, της Ούτοπίας και της ευτυχίας γιατί είναι εκείνα ακριβώς τά στοιχεία πού είναι έντελώς χαρακτηριστικά της σκέψης του Μαρκούζε, ακολουθούν σ' όλο τό μήκος της πνευματικής του εξέλιξης και καθιστούν τη θέση του Μαρκούζε στά πλαίσια της Σχολής της Φραγκφούρτης σχετικά ιδιότυπη.

Ο Μάξ Χορκχάιμερ στό άρθρο του τονίζει την θεμελιακή σχέση της Κριτικής Θεωρίας με την ανθρώπινη πράξη (praxis). Η Κρι-

τική Θεωρία αντίτασεται στη μόνη επιδίωξη της παραδοσιακής σκέψης να επιτύχει έναν αυστηρό διαχωρισμό ανάμεσα στη σκέψη και στη δράση. Αντίτασεται όμως και στό χυδαίο υλισμό, πού αναγνωρίζει ως κριτήριο έγκυρότητας της σκέψης την άπλη άποτελεσματικότητα της δράσης. Στην πραγματικότητα, ύποστηρίζει ή Κριτική Θεωρία, δεν μπορεί να υπάρξει κριτήριο αλήθειας της θεωρίας με την επαλήθευση της πρακτικής, γιατί ή θεωρία, σαν αντίληψη της αντικειμενικής πραγματικότητας, περιέχει μέσα της στοιχεία της ανατροπής της. Έτσι, ή προσήλωσή στην επιτυχή αντικειμενικο-

20. Είναι ενδιαφέρον ότι ο Χορκχάιμερ καταλήγει στό σημείο αυτό σε συμπεράσμα ίδιο με κείνο πού θα καταλήξει πολύ άργότερα ο Άλτουσέρ ξεκινώντας από έντελώς διαφθετικές θεωρητικές άφετηρίες. Δές L. Althusser «Pour Marx» Paris 1965.

21. M. Horkheimer (1937) στό «Critical Sociology» δ.π. σελ. 213.

22. Μόνο στις μέρες μας μπορούμε πιά να μιλήσουμε για την επικράτηση της αντίληψης πού βλέπει ότι ή ψυχανάλυση δεν είναι μία άπλη άστική ιδεολογία αλλά έπιστήμη πού μπορεί κάλλιστα να βρεθεί σε συνεκτική σχέση με τό μαρξισμό.

23. Δεν έχουμε μία μόνο έρμηνεία της ψυχανάλυσης στά πλαίσια της Σχολής της Φραγκφούρτης. Ο Φρόμμ π.χ. έγκαταλείπει γρήγορα δ.τι του φαίνεται άνορθολογικό στη σκέψη του Φρόντ και κυρίως στην παραψυχολογία του. Αντίθετα ακριβώς εκεί έπιμένει ο Μαρκούζε στό «Έρωσ και Πολιτισμός». Η διαμάχη Μαρκούζε - Φρόμμ πάνω στό θέμα πήρε μεγάλη έκταση. Η θέση του Άντόρνο, κυρίως, αλλά και του Χορκχάιμερ είναι πολύ πύ κοντά στόν Μαρκούζε.

24. «Studien über...» (Μελέτες πάνω στην αυταρχικότητα και την οικογένεια) Paris 1936.

25. M. Horkheimer δ.π. H. Marcuse (1937)

26. Δές L. Goldmann: δ.π. Για την σχέση του Bloch με τη Σχολή της Φραγκφούρτης και είδικά με τον Marcuse. Άκόμα δές A. Mc. Intyre «Marcuse» έλληνική μετάφραση, έκδ. Μπουκουμάνη, Άθήνα 1972.

ποίηση της σκέψης θά σήμαινε προσαρμογή στην υπάρχουσα τάξη πραγμάτων. «Η αλήθεια είναι μία στιγμή μέσα στη σωστή πράξη». Η έννοια της σωστής ακριβώς πράξης σαν κριτήριο της αλήθειας δείχνει τη σπουδαιότητα που αποδίδεται στην προτεραιότητα της θεωρίας, στοιχείο που είναι μόνιμο και θεμελιακό στη Σχολή της Φραγκφούρτης και άπηχει τις επιδράσεις ολόκληρης της γερμανικής ιδεαλιστικής φιλοσοφίας.

Ο Μάρξ έδλεπε την ένοποίηση της θεωρίας και της πράξης μέσα στη χειραφέτηση και τη δημιουργικότητα του προλεταριάτου. Η σχέση της φιλοσοφίας με τό προλεταριάτο ήταν θεμελιώδης και αναντικατάστατη. Τά προβλήματα για την Κριτική Θεωρία ξεκινούν από την στιγμή που, μέσα από την θέωση της έποχής τους, οί θεμελιωτές της θεωρίας άμφιβάλλουν για την επαναστατική δυνατότητα της έργατικής τάξης στις βιομηχανικές χώρες. Δέν μπορούν πιά νά θεωρήσουν την Κριτική Θεωρία ως έκφραση της συνείδησης μιάς μόνο τάξης. Έδώ διαφοροποιούνται άποφασιστικά άπ' όλη την παράδοση του όρθόδοξου μαρξισμού, αλλά και από τον πρώιμο Λούκατς. Τά προβλήματα αυτής της θεωρητικής τάξης και ή άπαισιοδοξία που πηγάζει από τη θέωρησή τους αξάνονται προοδευτικά, για νά κορυφωθούν μετά τον πόλεμο.

Αν τοποθετήσουμε ως χρονικό όριο τον πόλεμο, παρατηρούμε μιά ουσιαστική στροφή στις κατευθύνσεις της Σχολής της Φραγκφούρτης. Άφιερώνουν τις προσπάθειές τους στό νά εξηγήσουν την έξαφάνιση της άμφισβήτησης, της «άρνησης» της κριτικής. Άφήνοντας, κατά μεγάλο ποσοστό, κατά μέρος την οικονομική βάση του καπιταλισμού, στρέφονται άποφασιστικά στη μελέτη της ύπερδομής της κοινωνίας. Κύριο θέμα τους θά είναι οί πολιτιστικές και ιδεολογικές δομές του σύγχρονου κόσμου.

(Συνέχεια του β'μέρους στο έπόμενο τεύχος)

**ΜΙΧΑΛΗΣ
ΚΑΤΣΑΡΟΣ**

ΕΝΔΥΜΑΤΑ

*

**10 ΑΡΘΡΑ
ΕΛΕΥΘΕΡΩΝ
ΚΟΜΜΟΥΝΑΡΙΩΝ**

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΑΝΔΡΟΜΕΔΑ

Ζαλόγγου 9, Αθήνα 142 τηλ. 36.19.724

ρα μωρίζω • και γραμμα

γίνει δεκτή ή προβαλλόμενη από τους κομμουνιστές λύση» (21). Με την ενσωμάτωση όμως της χώρας στον ανατολικό συνασπισμό, χαράζεται και εδώ ο κοινός δρόμος του.

Αλλά ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του '60, και ενόψει κυρίως των αδιεξόδων της οικονομίας, αρχίζει να αναπτύσσεται στη χώρα μία συζήτηση που σιγά σιγά αγκαλιάζει όλα τα κοινωνικά προβλήματα. Και ή διεθνής συγκυρία θά βοηθήσει εδώ: ή σινοσοβιετική ρήξη υπονομεύει τό δίλημμα της υποχρεωτικής εκλογής ανάμεσα στα δύο αιώνα στρατόπεδα, και ή αναστολή του ψυχροπολεμικού κλίματος τή δυνατότητα να αποδίδεται ή στυγνή αυταρχικότητα σε έξωτερικούς-άμυντικούς λόγους. Η ταξική σύγκρουση οξύνεται στή

έννοιών που ρίζωσαν, με τό πέρασμα των αιώνων, στή νοοτροπία, τή συνείδηση και τήν πείρα των μαζών» (48)

Στήν ολομέλεια τής ΚΕ του ΚΚΤσ, λοιπόν, τό Γενάρη του 1968, κερδίζουν έδαφος εκείνοι που ζητούν «να ύψωθεί ή πολιτική δράση σε επίπεδο αντίστοιχο με τή σύγχρονη εξέλιξη τής κοινωνίας μας, και παίρνοντας ύπόψη τις επιπτώσεις τής επιστημονικο-τεχνικής επανάστασης». Και αυτό κάνει απαραίτητη «μιάν άλλανή τών μεθόδων κομματικής καθοδήγησης, ώστε να αφεθεί ένα άρκετά ευρύ πεδίο για τή δημόσια πρωτοβουλία και δράση τών κοινωνικών ομάδων» (29). Όταν λοιπόν καταργείται, πρώτα στήν πράξη και άργότερα νομικά, ό μηχανισμός τής λογοκρισίας, αυτό είναι γιατί πολλοί έχουν πλέον καταλάβει, ότι, με τά λόγια του τσέχου συγγραφέα Πάβελ Κόχουτ, «υπάρχει και μία πολιτική που δέν γνωρίζει μυστικές συμφωνίες, συνθηκολογήσεις, πολιτικές δολοφονίες και ένοπλες επιθέσεις, μία πολιτική που δέν γίνεται σε κλειστά δωμάτια και δέν περιβάλλεται από σοματοφυλακές, μία πολιτική χωρίς μάσκα, χωρίς ύστεροδουλές σκέψεις και χωρίς μηχανισμούς προπαγάνδας, πολιτική που είναι πολιτική τόσο περισσότερο, όσο λιγότερο θέλει να είναι»¹.

Αναπτύσσεται, με τόν τρόπο αυτό, «ένα νέο κύμα ενδιαφέροντος και θέλησης για πολιτική δράση, που ή έκτασή του ξαφνισσε ακόμα και τά προσοδεντικά στοιχεία μέσα στήν ηγεσία και τό μηχανισμό του ΚΚΤσ» (31), τό όποιο και, σύμφωνα με τό *Πρόγραμμα Δράσης* του (Απρίλιος)², «δέν μπορεί να επιβάλλει τό κύρος του, ο όφείλει συνεχώς να τό κερδίζει με

Δέκα χρόνια μετά: Πράγα 1968 – 1978

του Ίοζι Χάγκεκ

μετάφραση Γιάννης Κρητικός, έκδ. Θεμέλιο, 1978, σσ. 227

Ο κομμουνιστής Ίοζι Χάγκεκ, 60 χρονών σήμερα, είναι ένας από τους εκπροσώπους τής Χάρτας 77. Υπήρξε μέλος του ΚΚ Τσεχοσλοβακίας από τό 1948, βουλευτής, ύπουργός Έξωτερικών του Ντούμπσεκ από τόν Απρίλιο μέχρι τόν Σεπτέμβριο του 1968.

Ο συγγραφέας διαχωρίζει τή χώρα του από τις άλλες Ανατολικές χώρες, στις όποιες τά κομμουνιστικά κόμματα «κατέλαβαν διοικητικές θέσεις, όχι επειδή τά έφεραν σ' αυτές οι λαϊκές μάζες, αλλά χάρη στις προελαύνουσες δυνάμεις του νικηφόρου και άπελευθερωτή σοβιετικού στρατού» (16-17). Στήν Τσεχοσλοβακία, αντίθετα, με τό ύψηλό επίπεδο κουλτούρας, τις άνθηρές δημοκρατικές παραδόσεις, τό μαζικό και σεβαστό κομμουνιστικό κόμμα, τήν ενιαία αντίσταση κατά του κατακτητή κ.λ.π., «δέν υπήρχε ανάγκη προσφυγής στον έξωτερικό καταναγκασμό για να

Δύση, και, μαζί, οι λαϊκές μάζες τής άρχίζουν να γνωρίζουν, χάρη στήν ύφεση, τήν πραγματικότητα στις χώρες του Συμφώνου τής Βαρσοβίας «που ελάχιστα συνέτεινε στο να πείσει ότι ό δεμένος με τό σταλινικό μοντέλο διακυβέρνησης σοσιαλισμός είναι ικανός να άπελευθερώσει τόν άνθρωπο ...» (48). Να λοιπόν ή πρόκληση που οι χώρες αυτές αντιμετώπιζαν: «να άποδείξουν στήν πράξη ότι ό τύπος τής κοινωνίας τους πρόσφερε στα μέλη τής ... εδώ και τώρα τή δυνατότητα να διάγουν μία ζωή πιο ελεύθερη, πιο δίκαιη, πιο πλούσια» (47) από αυτή του καπιταλισμού. Και να, στο σημείο αυτό, ή ανεπανόλητη σπουδαιότητα των όσων θά συμβούν στήν Τσεχοσλοβακία: έδειξε ότι ήταν δυνατή, «μέσα σε ένα σοσιαλιστικό κοινωνικό-οικονομικό πλαίσιο», μία άθθεντική προσπάθεια «για τήν ανανέωση (...) όλων εκείνων των αξιών και

1. Έπίλογος στο Λόγιο στο IV Συνέδριο τής Ένωσης Τσεχοσλοβάκων Συγγραφέων, Πράγα, Ιούλιος 1967., έκδ. Νέοι Στόχοι, Άθήνα 1971, σελ.111.

τα μωριζω • και γραμμαρα μωριζω

τη δουλειά του» (35). Αυτό δίνει την ευχέρεια για κάποια μέτρα πλουραλισμού: συγκροτούνται ξεχωριστές οργανώσεις ανθρώπων φιλικών προς το σοσιαλισμό, αναζωογονείται το *Εθνικό Μέτωπο* με συνεργαζόμενους, μέσα σ' αυτό, «αυτόνομους σχηματισμούς». Μπορεί βέβαια να απροίπτεται ή πρόταση να επιτραπεί ή συγκρότηση κομμάτων εκτός μετώπου, αποκλείεται όμως ρητά «κάθε αστυνομική απαγόρευση των αποπειρών αντιπολίτευσης» (39). Καί η ήγεςία, αναγνωρίζοντας διορατικά τό επείγον των καταστάσεων, προκηρύσσει τολημρά έκτακτο συνέδριο για τό Σεπτέμβριο, μέ στόχο, όπως λέει ο Χάγκεν, να αποδυναμωθούν μέ νόμιμες διαδικασίες οί «παλιοί».

Μέσα, λοιπόν, σ' αυτόν τόν πολιτικό οργανισμό, ήδη από την αρχή της χρονιάς, δημιουργούνται και οί όροι της μελλοντικής εισβολής. Ο Χάγκεν περιγράφει μέ λεπτομέρειες τόν πυκνό ιστορικό χρόνο. Καί όταν, μετά από άπανωτά σοβιετικά γυμνάσια, φθάνει ή «έπιστολή της Βαρσοβίας» (14. 7), πού ούτε λίγο ούτε πολύ ζητούσε, εκ μέρους τών Πέντε, να περάσει τήν Τσεχοσλοβακία από κάτι πού έντονα θύμιζε «δικαστήριο», ή ΚΕ άρνείται όμόφωνα μέ έπιστολή της (17.7). Στίς διαπραγματεύσεις της Τσέρνα ή μάχη διεξάγεται σκληρή, και μάλιστα ακόμα σκληρότερη στίς διαπραγματεύσεις της Μπρατισλάβας. Οί Τσεχοσλοβάκοι πολιτικοί κατορθώνουν να απαλύνουν τίς εκφράσεις της συμφωνίας και να δημιουργήσουν κλίμα έμπιστοσύνης. Καί, μέσα πλέον στόν Αύγουστο, ό Ντοϊμπτοσκ βλέπει ότι θά μπορέσει έτσι «να συνεχιστεί ή πραγματοποίηση των σοσιαλιστικών και ανθρωπιστικών μας σκοπών» (120).

2. Τό Πρόγραμμα Δράσης τού ΚΚΤσ βρίσκεται στό *Η Άνοιξη της Πράγας*, έπιμ. Σοφίας Κανά, εκδ. Παπαζήση, 1971, και στην *Κομμουνιστική Θεωρία και Πολιτική*, άρ. 23-24, Αύγουστος 1978.

Κι όμως. Στίς 16 τού μηνός ανακαλούνται όλα τά μέλη τού Πολιτικού Γραφείου τού ΚΚΣΕ από τίς διακοπές τους. Καί ενώ ό τύπος φώναζε ότι «ή πολιτική των ΗΠΑ δέν θά εύρισκε καλύτερο άπο» τό μιά στρατιωτική σοβιετική επέμβαση ενάντια στην πορεία εκδημοκρατισμού τού τσεχοσλοβάκικου σοσιαλισμού» (125), και ενώ ή διεθνής κοινή και κομμουνιστική γνώμη παίρνει θέση — Καρίγιο: «άν επιθεθείτε κατά της Τσεχοσλοβακίας, για πρώτη φορά στην ιστορία των σχέσεών μας θά σας καταδικάσουμε» (126) —, τά τάνκς εισδάλουν. Για να φανεί ή αποχρυστική γύμνια τους: οί περιβόητοι «εκπρόσωποι» τού ΚΚΤσ, πού λέχθηκε ότι τά κάλεσαν, ούδέποτε εμφανίστηκαν δημόσια, ούτε καν πίσω από τίς έρπύστριες. Είτε ύπήρξαν τέτοιοι «εκπρόσωποι», είτε δέν ύπήρξαν, γιατί λίγες τζίφρες πάντα έξασφαλίζονται, τό θέμα είναι άλλο. Ότι ή «έσωτερική συνισταμένη» της επέμβασης, όπως λέει ο Χάγκεν, αποδείχτηκε ότι «έλειπε τελείως».

Τό ΠΓ τού ΚΚΤσ, πού τά τεωρακισμένα τό βρήκαν να συνεδριάζει, καταγγέλλει κατά πλειοψηφία τήν εισβολή και καλεί τόν πληθυσμό να «διατηρήσει τήν ψυχραιμία του και να μην άντισταθεί μέ τά όπλα» (136). Καί είναι εδώ πού «ό λαός έδειξε μιά αξιοθαύμαστη μαστορία σέ αυτοσχεδιασμούς. Η στάση του έδειξε τόν ανώτερο βαθμό ένότητας πού είχε πετύχει ... χάρη στην ανανεωτική δημοκρατική και σοσιαλιστική πορεία των προηγούμενων μηνών», αλλά και τό «βαθύτατο σεβασμό» του για τήν πολιτική ήγεςία του. «Έτσι, ή έξωτερική πολιτική αυτού τού σοσιαλιστικού έθνους, προσανατολισμένη προς τόν βασικό στόχο της υπεράσπισης της κυριαρχίας του, έγινε υπόθεση όλόκληρου τού λαού ...» (144-145). Να λοιπόν πώς υπερασπίστηκε ό τσεχοσλοβακικός λαός τήν «άνοιξη» του, να πώς γράφτηκαν μερικές από τίς τραγικότερες, αλλά και ήρωικότερες σε-

λίδες της ιστορίας του. Άλλά μην τό ξεχνάμε: και της κομμουνιστικής ιστορίας.

Γιατί «μέσα σ' αυτό τό λαϊκό κίνημα, τό ΚΚΤσ άνέλαβε πλέρια τόν ήγετικό του ρόλο, πού τόν αναγνωρίζαν όλοι και τόν σεβόνταν όπως ποτέ δέν είχαν σεβαστεί ως τότε» (145). Καί, ακόμα, γιατί οί Τσεχοσλοβάκοι κομμουνιστές έδωσαν τά πιο προωθημένα μαθήματα αυτενέργειας, άντάξια τού ονόματός τους: ή Έπιτροπή Πόλης της Πράγας τού ΚΚΤσ καλεί, μέσα σέ μιά μέρα και έντελώς πρωτοβουλιακά, τούς εκλεγμένους εκπροσώπους για τό έκτακτο συνέδριο, τό όποίο συγκαλείται στίς 22 τού μηνός. Παρόντες είναι κάπου 1200 από τούς 1550 συνέδρους, και σ' αυτούς αναγνωρίζει ή εργατική τάξη τούς εκπροσώπους της: «προστατευόμενοι από τούς εργάτες τού μεγαλύτερου εργοστασίου της Πράγας» συγκροτούνται σέ συνέδριο, σύμφωνα μέ τό καταστατικό, «για να ενεργήσουν σαν ανώτατο καθοδηγητικό όργανο τού κόμματος» αφού οί ήγέτες είχαν συλληφθεί. Μολονότι «άκινρώθηκε» τό 1969, δέν είναι να άπορεί κανείς πού «κανένα συνέδριο σ' όλη τήν ιστορία τού ΚΚΤσ δέν είχε μιά λαϊκή ύποστήριξη πού θά μπορούσε να συγκριθεί μ' αυτή πού είχε τούτο τό συνέδριο» (145). Τό όποιο και διακήρυξε ότι στην Τσεχοσλοβακία είχαν άρχισει να γίνονται πλέον «πράξη οί θεμελιώδεις ιδέες τού Μάρξ και τού Λένιν για τήν εξέλιξη της σοσιαλιστικής δημοκρατίας». Ζητώντας από τούς πολίτες «σύνεση, ψυχραιμία και έθνική υπερηφάνεια, για να αποφύγουν καθετί πού θά μπορούσε να οδηγήσει σέ συγκρούσεις και σέ ανεπανόρθωτες απώλειες», καλώντας όμως συνάμα τούς κομμουνιστές να φανούν «οί πιο δραστήριοι και οί πιο ένθερμοι συντονιστές των προσπαθειών για τήν αποχώρηση των ξένων στρατευμάτων» (146).

Στό έσωτερικό της χώρας τό αδιέξοδο των σοβιετικών διαγρά-

και γραμματα ζωριζω • και γραμμα

φεται πλήρες. Καί επειδή ή παράταση μιας ξένης κατοχής επ' άόριστον είναι έγχειρημα κάθε άλλο παρά εύκολο, οί σοβιετικοί αναγκάζονται νά μαζέψουν σε συννομιλίες τους νόμιμους και λαοπρόβλητους ηγέτες «πού όδηγήθηκαν στή Μόσχα υπό κράτηση», και όπου τους εξαναγκάζουν σε παραχωρήσεις, σε περιορισμούς στήν ελευθερία του τύπου, του συνέχεσθαι, του συνεταίριζεσθαι. Έτσι μπορεί όμως νά διευρυνθεί ή ΚΕ του κόμματος μέ «νέα προοδευτικά στοιχεία», και νά έπιδοθει σε αυτό πού ό Χάγκεκ υπεραϊσιόδοξα ονομάζει «τέταρτο στάδιο της διαδικασίας του έκδημοκρατισμού». Γιατί τό στάδιο είναι θησιγενές, ηγέτες (Σμκόρβοκι) άπομακρύνονται, και ή άγωνία του άνήμπορου λαού φθάνει στό κατακόρυφο (στίς 16.1.69 αυτόπυρπολείται ό Γιάν Πάλατς). Καί καθώς, όταν στίς 28.3.69 ή τσεχοσλοβακική ομάδα χόκευ νικά τή ρωσική, οί αυθόρμητοι πανηγυρισμοί μεταμορφώνονται μοιραία σε εκρήξεις μένους κατά του κατακτητή και σε επιθέσεις κατά σοβιετικών κτιρίων. (πχ. της Άεροφλότ στήν Πράγα), ή σοβιετική ηγεσία έξαπολύει μιá «δέυτερη είσβολή»: ό Ντούμπτσεκ αντικαθίσταται από τόν Χούζακ, άποκατεστημένο θύμα παλιότερων διώξεων, όπως γίνεται συνήθως σ' αυτές τίς περιπτώσεις. Έπονται διαγραφές, άκύρωση παλαιότερων αποφάσεων. Μέσα στό τσεχοσλοβακικό κόμμα τά «άδελφά» του άφησαν χώρο μόνο για τους άδελφούς τους· κι αυτοί, στρογγυλοκαθισμένοι στους θώκους του Πολιτικού Γραφείου, διακήρυσσαν στίς 28.10.69 ότι «ή ενέργεια των πέντε άδελφών σοσιαλιστικών χωρών στή διάρκεια των κρίσιμων ημερών του Αυγούστου 1968 ήταν μιá πράξη διεθνιστικής αλληλεγγύης πού συνέβαλε στό νά φράξει τό δρόμο στίς άντεπαναστατικές άντισοσιαλιστικές δυνάμεις» (190). Η τάξις είχε πλέον άποκατασταθεί.

Έτσι περιγράφει ό Χάγκεκ τά γε-

γονότα. Υπάρχουν όμως κι άλλα πράγματα πολύ πέρα από μιάν «ένημέρωση». Καί τό βιβλίο του έχει τήν άρετή νά τά προβάλλει.

1. Σε όσους μιλοϋν για τήν «επιμελώς προετοιμασμένη άποδιοργάνωση του σοσιαλισμού στήν Τσεχοσλοβακία»³, σε όσους διαβεβαιώνουν ότι «τό λεγόμενο τσεχοσλοβακικό πείραμα ... χαλκεύτηκε από τους στρατηγικούς έγκεφάλους του ίμπεριαλισμού»⁴, σ' όσους, άκόμα, φρονούν ότι τό ιστορικό γίγνεσθαι κινούν «τά πιό ραφιναρισμένα τερτίπια και πανίσχυρα τεχνικά μέσα» (Μπρέζνιεφ) πού χρησιμοποιεί ή ίμπεριαλιστική προπαγάνδα· και ότι τήν ιστορία υποτάσσουν, έρμαιο στίς άκόρεστες όρέξεις τους, «οί πιό γνωστοί έγκέφαλοι του ίδεολογικού πολέμου, οί άσσοι της κατασκοπείας και των δολιοφθορών κατά των σοσιαλιστικών χωρών, οί ίθύνοντες των άντικομμουνιστικών κέντρων του καπιταλισμού»⁵, σε όλους αυτούς τό βιβλίο επιφυλάσσει έξουθενωτικές άπαντήσεις. Ποιός όμως ό λόγος νά καταναλίσκεϊ τόσο χώρο για νά άπαντήσει σε άνθρώπους πού φαντάζονται ότι έντροφούν στό μαρξισμό, ενώ άπλώς τοιτάρουν τή μακαρίτσια Άγκάθα Κρίστι;

Ό Χάγκεκ, λοιπόν, άγωνιά νά πείσει τόν αναγνώστη, και τό βιβλίο του άναδεικνύει άνάγλυφη τήν άγωνία της τοτινης ηγεσίας νά πείσει τήν ΕΣΣΔ και τή διεθνή κοινή γνώμη, ότι κανείς και σε τίποτα δέν στρέφεται εναντίον της «σοσιαλιστικής κοινότητας». Καί δέν ήταν μόνο, ούτε καν κυρίως, ό φόδος μιás επικείμενης επέμβασης πού ώθησε τόν Ντούμπτσεκ νά καταγγείλει, τόν Μάϊο, τίς φήμες για επέμβαση ως «προκλήσεις πού άποσκοποϋν νά υπονομεύσουν τήν ένότητα των σοσιαλιστικών χωρών» (125), τους υπεύθυνους της μεταρρύθμισης νά όρκίζονται στους συμμάχους τους για «τή συνέχεια της έξωτερικής τους πολιτικής» (55) πού ό έκδημοκρατισμός θά άφηνε άθικτη, ή τόν Χάγκεκ,

δέκα ολόκληρα χρόνια μετά, νά επιμένει ότι τό γραμμα των Πέντε και ή τσεχοσλοβακική άπάντηση κατά βάση στηρίζονταν «στίς ίδιες θεμελιακές άρχές» (102).

Μέ δυό λόγια, δέν πρόκειται για τέχνασμα πονηρών πολιτικών: ή τσεχοσλοβακική ηγεσία οϋδέποτε έθεσε εν άμφιλόλω τή σκοπιμότητα νά υπάρχει συμπαγή και ως έχει ή λεγόμενη σοσιαλιστική κοινότητα (ή «Κοινότητα», πού λέει και ό Χάγκεκ), ούτε και τή συμμετοχή της στήν κοινότητα αυτή. Άκόμα παραπέρα, ήταν πεισμένη ότι ή μεταρρύθμιση θά γινόταν όχι παρά αλλά μέ τους σοβιετικούς. Καί, τέλος, οϋδέποτε άμφισβήτησε, στό ελάχιστο, τή σοσιαλιστική «οϋσία» της σοβιετικής κοινωνίας και πολιτικής. Γι' αυτό και περίμεναν ότι μιá μερίδα, τουλάχιστον, των σοβιετικών ηγετών «δέν θά κώφευε στό έπιχειρήματά τους για τόν γήσια σοσιαλιστικό χαρακτήρα της μεταρρύθμισης» (124). Γι' αυτό και ό Χάγκεκ συνεχώς επαναλαμβάνει τήν κατηγορία ότι ή είσβολή παραδίασε τή (διεθνή) σοσιαλιστική νομιμότητα πού πρέπει νά δέπει μιάν άδελφωμένη κοινότητα.

Η έπερχομένη λοιπόν σύγκρουση είναι κατά κύριο λόγο, άν όχι και άποκλειστικά, «άντικειμενική». Η ηγεσία, άμήχανη, αλλά και εκ πεποιθήσεως δημοκρατική, άντιδρά σχεδόν πάντοτε εκ των ένόντων, επιδεικνύοντας από τόν μεγαλύτερο ήρωισμό μέχρι τήν πιό άπρόσμενη υποχωρητικότητα. Όταν τό μαχαίρι φτάνει πιά στό κόκκαλο, εκτιμά ότι ή στρατιωτική αντί-

3. Μπ. Ζιρόβοφ, *Ό μύθος για τόν «καλό» και «κακό» σοσιαλισμό*, έκδ. Σύγχρονη Έποχή, 1978, σελ. 48.

4. Μίλος Μάρκο, *Ψυχολογικός πόλεμος και τσεχοσλοβακικό πείραμα*, έκδ. Σύγχρονη Έποχή, 1973, σελ. 11.

5. «Τσεχοσλοβακία 1968: Έπτα της άντεπανάστασης», *Όδηγητής*, άρ. 210, 25.8.78

τα γυριζω • και γραμματα γυριζω

σταση, πού άλλοι επιδοκίμαζαν – βλέπε τή θαρραλέα δήλωση του Σαντιάγκο Καρίγιο στή σελ. 215 –, θά' ταν άτελέσφορη. Καί ό Χάγκεν, ζυγίζοντας τά υπέρ και τά κατά, κρίνει πώς τελικά σωστά έπραξε, άφου «άπέφυγε νά προκαλέσει ρήξη στό κόμμα και τόν πληθυσμό», και έθρεψε έτσι «αυτή τήν επιβλητική ένότητα μέ τήν όποία όρθώθηκε ένάντια στην επέμβαση» ό λαός (129).

Νά λοιπόν γιατί τό βιβλίό μπορεί νά συνταιριάζει τήν όργη και τήν όξύτητα μέ μιά χροιά έντονα απολογητική· και νά, γενικότερα, ή μέγγενη τών αντίφάσεων στην όποία δρέθηκαν άρπαγμένοι, έκ τών πραγμάτων, οί τσεχοσλαβάκοι ήγέτες, μέσα σέ γεγονότα και διαδικασίες πού προέλαυναν μέ τήν ένεργή συμμετοχή τους, ήδη όμως έβαιναν πλέον άνεξέλεγκτα και τούς άφηναν πολύ πίσω: «πεισμένοι κομμουνιστές, είλικρινείς φίλοι τής ΕΣΣΔ, ένιωθαν σαν μιά τρομερή τραγωδία τό γεγονός ότι αυτή ή καταστροφή μπορούσε νά προέλθει από τίς διαφορές τους μέ τήν ΕΣΣΔ, διαφορές πού όφειλονταν, μέ τή σειρά τους, σέ μιά παρεξήγηση, όπου φρονοούσαν πώς είχαν δίκιο». Γι' αυτό και ό,τι έκαναν ήταν «άπό πεποίθηση ότι σώζουν έτσι τή δημοκρατία και τούς λαούς τής άπό μιά μεγάλη καταστροφή». Γιατί, κομμουνιστές καθώς ήταν, έπ' ούδενί λόγω ήθελαν «ή διαμαρτυρία τους, όσο δίκαιη κι άν ήταν, νά χρησιμεύσει, μέ όποιονδήποτε τρόπο, για τήν ένίσχυση τών θέσεων τών αντιπάλων του σοσιαλισμού» (173).

Τί παραπάνω νά προσθέσει κανείς μπροστά σέ μιά τέτοια άφοπλιστική διατύπωση, σέ μιά τόσο πραγματικά μονοσήμαντη δήλωση; Ότι οί Τσεχοσλαβάκοι ήγέτες θά έπρεπε νά έχουν δράσει άλλως, νά έχουν κάνει άλλα, νά έχουν προσανατολιστεί σέ άλλες κατευθύνσεις; Μά δέν είναι, στην καλύτερη περίπτωση, άπάργνηση τών έγκοσμίων νά ζητάει κανείς άπό τήν ιστορία ξεφρενο καλπασμό σέ μέρη τής γής

πού ό ιστορικός χρόνος κυλάει τόσο άπελπιστικά άργός;

2. Άς δούμε όμως λίγο πιο άναλυτικά τή γενικότερη σύλληψη του Χάγκεν. Δέν διστάζει νά άναγνωρίσει κάποιες «έλίτ στίς χώρες τής σοσιαλιστικής κοινότητας», πού έχουν «έξουσία και προνόμια», ένω «οί «ήγέτες αυτών τών εκλεκτών στρωμάτων θά κάνουν ό, τι χρειάζεται για νά έμποδίσουν...τή διείσδυση τών ιδεών τών δυτικών άδελφών κομμάτων στο χώρο τής κυριαρχίας τους» (220-221). «Άλλά ό εξέλικτικός χαρακτήρας του σοσιαλισμού, ή δυναμική τής θεωρίας του και τών πραγματικών καταστάσεων, πού γίνονται αντίληπτες και κατανοητές μέ τό μή παραμορφωτικό πρίσμα τής», θά βοηθήσουν νά «φανεί άκόμα πιο καθαρά σέ έναν όλο και μεγαλύτερο αριθμό υπευθύνων κομμουνιστών», και στίς ίδιες τίς «έλίτ», τών Άνατολικών χωρών «ή βασιμότητα τής τσεχοσλοβακικής μεταρρύθμισης» (223). Καθώς λοιπόν «ή προχωρημένη ανάπτυξη τών παραγωγικών δυνάμεων πού γέννησαν αυτή τήν κοινωνία βρίσκεται σέ αντίφαση μέ τίς δομές τής έξουσίας πού σχηματίστηκαν στή διάρκεια προγενεστέρων σταδίων» (222), οί ίθύνοντες κάποτε θά άναγκασθούν νά ύπακούσουν στά κελεύσματα τών άναγκών «τής ανάπτυξης τών παραγωγικών δυνάμεων, πού είναι οί γενεσιουργές δυνάμεις τής σοσιαλιστικής κοινωνίας» (227).

Έτοϋτα λέει, μέ δύο λόγια, ό Χάγκεν, και άναμφισβήτητα άπτηχεί τίς πεποιθήσεις τής τοιτής ήγεσίας. Δέν είναι πολύ δύσκολο νά δούμε ότι τά παραπάνω δέν ξεφεύγουν, άπό θεωρητική άποψη, άπό τό άδηφάγο πλαίσιο του επίσημου σοβιετικού και άνατολικού μαρξισμού. Ένα εύλογο, λοιπόν, έρώτημα: γιατί ή Σοβιετική Ένωση επιτίθεται τόσο βίαια και άπροκάλυπτα σέ μιά χώρα πού ή ήγεσία τής όχι μόνο επαναλαμβάνει άνιαρά τίς διαβεβαιώσεις για τή «συνέχεια» στην έξωτερική της πο-

λιτική – και ό συγγραφέας δείχνει πειστικά ότι τίς τηρεί –, αλλά επιπλέον είναι γαλουχημένη μέσα στο ίδιο, τό ένα, τό άποδεκτό θεωρητικό κλίμα;

3. Είναι άδύνατο νά «έξηγήσουμε» έμεις έδώ αυτό τό κοσμοϊστορικό γεγονός. Μπορούμε άπλώς νά κάνουμε μερικές επιμέρους σκέψεις. Πού λένε ότι άλλο ή θεωρία και άλλο ή πολιτική. Καί ξερούμε ότι έπεμβάσεις, και δή τόσο θεαματικές, δέν γίνονται για «θεωρητικούς» λόγους ή για «ιδέες». Μπορεί, λοιπόν, ή σοβιετική και ή τσεχοσλαβακική ήγεσία νά ξεκινούν άπό τήν ίδια θέση ότι στο σοσιαλισμό ή πάλη τών τάξεων έχει θέση μόνο στα ράφια του έθνικού μουσείου. Άν όμως για τό σταλινισμό, π.χ. του μεσοπολέμου, αυτό συνεπαγόταν τήν άδίστακτη ίσοπέδωση του λαού, και του πληθυσμού, σέ άμορφη και άβουλη μάζα, τή διά νόμου κατάργηση τών αντιθέσεων και τών διαφωνιών, και τή διά κνούτου τήρησή τής, στην Τσεχοσλοβακία ή σύλληψη αυτή επέτρεψε μιάν άλλη τροπή, διαφορετική, ή, για νά ακριβολογήσουμε, διαμετρικά αντίθετη: εκεί ή πεποίθηση ότι ό σοσιαλισμός έχει θριαμβεύσει τελεσίδικα, ότι άρα κίνδυνοι δέν διαγράφονται για «μιά τόσο γερά ριζωμένη σοσιαλιστική έξουσία» (38), ότι άνταγωνιστικές αντιθέσεις δέν ύπάρχουν, αυτά όλα ήταν επαρκής λόγος για τήν ήγεσία

6. Βλέπε π.χ. τό άρθρο του Λευτέρη Π. Έλευθερίου «Δέκα χρόνια άπό τό τέλος τής Άνοιξης τής Πράγας», Κομμουνιστική Θεωρία και Πολιτική, 23-24, Αύγ. 1978, πού περίπου λέει ότι ή επέμβαση προήλθε άπό τήν άθεράτευτη «άντίληψη» του ΚΚΣΕ για τό διεθνισμό ως ήγεμονισμό, για τό κόμμα (και κράτος)-όδηγό, και για «τήν οικόδομηση του σοσιαλισμού στην ΕΣΣΔ σαν πρότυπο». Καί καθότι οί αντίληψεις αυτές δέν είναι σωστές, είχαμε μιά...«χωρίς άρχές επέμβαση».

και γραμματα γνωριζω • και γραμμα

νά αιτιολογήσει θεωρητικά, νά αποδεχθεί και ακόμα νά επιδιώξει κάποιου τύπου «πλουραλισμό». Μπορεί νά τόν βάπτισε με τό σεμνό όνομα «δικαίωμα γνώμης» ή ό,τι άλλο, εκείνο όμως πού στήν ουσία έκανε ήταν νά μπάσει απ' τό παράθυρο αυτό πού είχε θγάλει από τήν πόρτα: νά δώσει τό δικαίωμα στήν πάλη τών τάξεων νά εκδηλωθεί ανοιχτά και δημόσια, αν και ψευδώνυμα. Έστω, λοιπόν, και λειψά, έστω και περίπου άσυνείδητα, έστω και αντιφατικά ή ακόμα και διφορούμενα, τό γεγονός παραμένει ότι ή ίδια θεωρητική σύλληψη (προσοχή όμως: με διαφορετικές ιδεολογικές συντεταγμένες) βοήθησε όσο περνούσε από τό χέρι της νά άνθισει μιά πρωτόγνωρη πολιτικοποίηση του κόσμου, με τήν ειλικρινή μάλιστα συγκατάθεση τής πολιτικής ήγεσίας.

Μπορεί φυσικά, όπως σημειώνει και ό Χάγκεν, νά πετάχτηκαν από κάποιους άντιλενινιστικές, άντισοσιαλιστικές και άντικομμουνιστικές κουβέντες, ό πολλός όμως κόσμος στήν Τσεχοσλοβακία, ό συντριπτικά πολύς, ήθελε τό σοσιαλισμό. Τό δικό του μέλημα ήταν νά βρει τρόπους νά ξεφύγει από τούς καταικόδρομους του παρελθόντος πού τό Σύνταγμα εύφημιστικά ονόμαζε «τέλειο σοσιαλιστικό κράτος». Και καθώς όλοι καταλάβαιναν πλέον, με τά λόγια του συγγραφέα Λούντβικ Βακουλίκ, ότι «κινή άντηχεί ή λέξη κίνημα όταν τίποτα δέν κινείται»⁷, ή πολιτική άρχιζε δειά νά γίνεται δουλειά του καθενός: νά βγαίνει στο δρόμο, νά δημιουργεί τά άναγνωρίσιμα στρατόπεδά της, τά όρατά μέτωπά της. Η έκβαση τής κοινωνικής σύγκρουσης θά παιζόταν πλέον, ή τουλάχιστον διαγράφονταν κάποιου όρου για νά παιχθεί, στα εργοστάσια, στις συνελεύσεις, στον τύπο, στις πλατείες, στα πανεπιστήμια, στο κόμμα, στους μαζικούς φορείς, κι όχι, όπως μέχρι χτές, στο μαγαζάκι τής κεντρικής οδού...

Και ό τσεχοσλοβακικός λαός τράβηξε τήν ήγεσία του μπροστά, σε

κρίσιμα σημεία τής ξέφυγε μάλιστα μπροστά: ⁸ είχε άρχισει, σιγά σιγά, νά δημιουργεί, νά πλάθει, νά άναδεικνύει τήν ήγεσία του. Και, πράγμα σύμφυτο, ή ταξική σύγκρουση εκδηλώνεται, εϋθέως πλέον, και μέσα στο ίδιο τό κομμουνιστικό κόμμα: ή κοινωνία διχάζεται κατακόρυφα, από τήν κορυφή μέχρι τά νύχια.

Και εδώ δέν είναι δύσκολο νά άναγνωρίσουμε μιά κεφαλαίωδη διαφορά με τά μέχρι τότε «προβλήματα» πού είχε συναντήσει ή σοβιετική ήγεσία: είτε προέρχονταν από ήγετικά στελέχη τών κατά χώρα κομμουνιστικών κομμάτων, όποτε και έπεφτε νομικό ή και πραγματικό λεπίδι (ό Σλάνσκι, ό Κλεμέντις και ό Λόντον στήν Τσεχοσλοβακία, ό Ράικ και ό Τράικο Κοστόφ άλλοι, και άλλοι): είτε, όπως στις εργατικές και λαϊκές εκρήξεις του Βερολίνου τό 1953, τής Ούγγαρίας τό 1956 («ή άντεπανάσταση στή Λ.Δ. τής Ούγγαρίας» πού λέει και ό Λ.Π. Έλευθερίου στο άρθρο πού προαναφέραμε), τής Πολωνίας τό 1956, τό 1970-71, και τό 1976, από κάποια έξεγερμένα τμήματα του πληθυσμού, χωρίς ήγεσία και, τό κυριότερο, χωρίς όράματα, έλπίδες και προοπτικές. Και πού τό περισσότερο πού κατάφεραν, πριν πνιγούν στο αίμα, ήταν νά διώξουν κάποιον ισόβιο υπάλληλο από τή θέση του κομματικού γραμματέα.

Στήν Τσεχοσλοβακία, άντίθετα, ήταν δλόκληρος ό λαός, πού και ήγεσία είχε και, τό άπειρώς σπουδαιότερο, όράματα, έλπίδες και

προοπτικές. Αυτή ή άνεπανάληπτη για Άνατολική χώρα τών τελευταίων δεκαετιών σύμπτωση, σύμπτωση και συμπαράταξη λαού και κομμουνιστικού κόμματος, πού τό βιβλίο του Χάγκεν άναδεικνύει σε κάθε σελίδα του· και, κυρίως, ή δυναμική παρουσία και δράση του λαού πού, κατά τό ύπογραμμένο από εκατοντάδες χιλιάδες πολίτες μανιφέστο *Γιά τόν σοσιαλισμό και τήν έλευθερία, για τό σεβασμό τών συμμαχιών μας και τής εθνικής κυριαρχίας μας*, «αυτές τις ώρες έπαψε νά άποτελεί μιά απλή ιδέα και ξανάγινε μιά δημιουργική δύναμη τής Ιστορίας» (113) - αυτά λοιπόν ήταν ή «άντεπανάσταση», ή «Άνοιξη τής Πράγας». Τίποτα βέβαια δέν είχε ακόμα λυθεί. Διαγραφόταν όμως μιά κατεύθυνση, εκδηλωνόταν μιά τάση, ριζικά διαφορετική. Τολμούμε νά πούμε: ταξικά διαφορετική. Και στήν πολιτική αυτό μετράει, και όχι - όπως έμφατικά τονίζει ό ίδιος ό κατεχοχήν πολέμιος του θεωρητικού ούμανισμού, ό Λουί Άλτουσέρ - ή θεωρητική αντιφατικότητα του συνθήματος «σοσιαλισμός με άνθρώπινο πρόσωπο», με τό όποιο οί λαϊκές μάζες τής Τσεχοσλοβακίας έδωσαν διέξοδο στις κοινωνικές και εθνικές προσδοκίες τους. Μετά απ' όλα αυτά τό λόγο είχαν βέβαια τά κανόνια. Έπί του προσωπικού...

Γιώργος Καρούς

7. Λόγοι στο IV Συνέδριο..., όπ. παρ., σελ. 93.

8. Όπως συνέβη με τό σύνθημα «οϋδέτεροποίηση», πού έμφανίστηκε αϋθόρμητα και «κατέκτησε μεγάλα εργατικά κέντρα», και τό όποιο ή κομματική και κυβερνητική κορυφή άπέρριψε ως «αταίριαστο», «άστόχαστο», «πολιτικά λαθεμένο και έπιζήμιο»(149-150).